د علم التجويد لومړنی درسي کتاب

جمال القرآن [کامل]

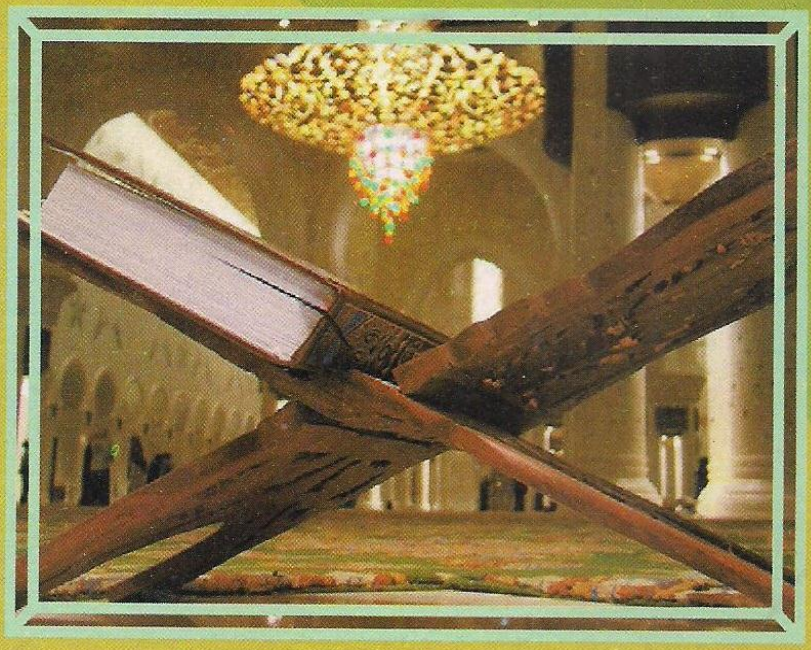

تالیف لطیف:

حکیم الامت حضرت مولانا حافظ مفتی

شاه محمد اشرف علي تهانوي رح

حواشي جديده، تشريح او پښتو ژباړه:

قاري شبير احمد

د تعليم الاسلام راډيو ويب پاڼې له خوا:
www.Taleemulislam-Radio.com

﴿وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا﴾ (سورۃ المزمل، آیت: ۴)

جمال القرآن [کامل]

تالیف لطیف:
حکیم الامت حضرت مولانا حافظ مقري
شاه محمد اشرف علي تهانوي رحمه الله

حواشي جدیده، تشریح او پښتو ژباړه:
قاري شبیر احمد

د تعلیم الاسلام راډیو ویب پانې له خوا:
www.Taleemulislam-Radio.com

د دې کتاب ټول حقوق د خپرندويي ټولنې سره خوندي دي!

د کتاب پېژند پانه:

- د کتاب نوم : .....جمال القرآن [کامل]
- تالیف :.....حکیم الامت حضرت مولانا حافظ مقري شاه محمد اشرف علي تهانوي رحمه الله
- ژباړن :..... قاري شبیر احمد
- کمپوز او ډیزاین: .....پوهه خپرندویه ټولنه / کندهار
- خپروونکی :.....پوهه خپرندویه ټولنه / کندهار
- د چاپ شمېر :.....(۵۰۰۰)
- د چاپ کال :.....۱۳۹۲ هجري لمریز کال
- د چاپ وار :.....څلورم ځل
- د خپرونې لړ :.....(٦)
- اړیکه :.....۰۷۰۷۲٦۲۰٦۵
- ایمیل :.....*ppa_۲۰۱۱@live.com*

Shabir_ah۱۹۹۳@yahoo.com.

د مضامینو فهرست

شمېره لړلیک مخ

۱. څلورم چاپ ٦
۲. تقریظ استاد القرآئت و التجوید ۷
۳. د ژباړن سریزه ۸
۴. د مؤلف لنډه پېژندنه ۹
۵. د مصنف سریزه ۱۲
٦. اوله روښنایی ۱۴
۷. د اولي روښنايي متعلق بیان ۱۵
۸. دوهمه روښنايي ۲۱
۹. درېیمه روښنايي ۲۴
۱۰. څلورمه روښنايي ۲٦
۱۱. د غابنو او ژبي نقشه ۳۰
۱۲. د حروفو د مخارجو اجمالي نقشه ۳۹
۱۳. پنځمه روښنايي ۴۰
۱۴. د حروفو د صفاتو اجمالي نقشه ۵٦
۱۵. شپږمه روښنايي ۵۸
۱٦. اوومه روښنايي (د لام په قاعدو کي) ٦۰

۱۷. اتمه روښنايي (د را په قاعدو کي) ۶۱
۱۸. نهمه روښنايي (د ميم ساکن او مشدد په قاعدو کي) ۷۰
۱۹. لسمه روښنايي (د نون ساکن او مشدد په قاعدو کي) ۷۴
۲۰. يوولسمه روښنايي (د الف، واؤ او ياء په قاعدو کي) ۸۰
۲۱. دوولسمه روښنايي (د همزه په قاعدو کي) ۹۲
۲۲. ديارلسمه روښنايي (د وقف کولو يعني پريوې کلمې باندي...) ۹۴
۲۳. څوارلسمه روښنايي (د مختلفو ضروري فايدو په بيان کي) ۱۰۳
۲۴. خاتمه ۱۱۲

www.Taleemulislam-Radio.com

څلورم چاپ

اَحْمَدُکَ یَا مَنْ اَنْزَلْتَ الْقُرْآنَ، عَلٰی نَبِیِّکَ الْفُرْقَانَ، وَالصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ عَلٰی نَبِیِّ الْخَیْرِ الْوَرَاءِ، وَعَلٰی اٰلِہِ الْاَتْقِیَاءِ وَاَصْحَابِہِ النُّقَاءِ، وَمَنْ تَبِعَھُمْ بِاِحْسَانٍ اِلٰی یَوْمِ الْبَلَاءِ، وَبَعْدُ:

درنو لوستونکو!

لکه څنګه چې تاسي پوهیږي چې "جمال القرآن کامل" د پوهې خپرندویې ټولنې خوا په ۱۳۹۱ لمریز کال کې خپور سو او د لوستونکو له خوا یې ښه هر کلی وسو. په همدې موده کې درې ځلې چاپ سوی او دا یې هم څلورم ځل دی چې چاپ ته سپارل کیږي. لکه څنګه چې په تېرو چاپو کې د ځینو فني تېروتنو د شتون له امله خپرندویه ټولنه اړه سول چې "جمال القرآن کامل" بیا کمپوز او اصلاح کړي تر څو یې خپل مسؤلیت سرته رسولی وي او ټولنې ته یې لا ښه خدمت کړی وي. د لوستونکو څخه هم هیله کوو چې د همدې کتاب په هر څپرکي کې چې کومه تېروتنه وموميء هغه که چاپې او تخنیکي وي او که علمي وي د مهربانۍ له مخې دي خپرندویې ټولنې ته خبر ورکړي، تر څو خپرندویه ټولنه یې په راتلونکو چاپو کې سمون وکړي.

درنو لوستونکو ته یو بل زیری لا دا هم ورکوو چې د پر ژر به د علم تجوید درې نور درسي کتابونه (فوائد مکیه، المقدمة الجزریة، القول السدید) خپاره سي او تر تاسو به یې در ورسوو. د ټولو لوستونکو څخه هیله کوو چې د دې ستر مسؤلیت له پاره موږ په خپلو دعاوو کې هېر نه کړي.

د ژباړن سره او یا د خپرندویې ټولنې سره د خپل سالم نظر په شریکولو سره تاسو کولای سي چې تاسي هم په دې چوپړ کې برخه واخلي، د خپل نظر د څرګندولو له پاره پر ګرځنده شمېره او یا بریښنالیک باندې اړیکه نیولای سي.

په همدې هیله

ستاسو ورور شبیر احمد

تقريظ استاد القرآئت و التجويد الحاج قاري مولوي عبدالهادي "ابو الانعام" دامت بركاته

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَ كَفٰى، وَالصَّلٰوةُ وَ السَّلَامُ عَلٰى سَيِّدِ الرُّسُلِ، وَ خَاتَمَ الْاَنْبِيَآءِ، وَ عَلٰى اٰلِهِ الْمُجْتَبٰى، وَ اَصْحَابِهِ الْاَتْقِيَاءِ وَ الْاَصْفِيَاءِ، اَلَّذِيْنَ هُمْ نُجُوْمُ الْهُدٰى، صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ عَلٰى اٰلِهِ وَ اَزْوَاجِهِ وَ اَصْحَابِهِ وَ اَحْبَابِهِ وَسَلِّمْ تَسْلِيْمًا كَثِيْرًا كَثِيْرًا. اَمَّا بَعْدُ!

اې د اسلامي نړۍ مسلماني ټولنې!

د افغانستان هيواد د دېرشو (۳۰) کلونو غميزو شاهد دئ او د دې پتمن هيواد د باهمته بچيانو د بېلابيلو لاملونو له وجهې ډېر ځورېدلی دي. د ژوندانه د ډګرونو په هره زاويه کې يې بوږنونکي دردونه ليدلي يعني اقتصادي ستونزي، زخمونه، هجرتونه، زندانونه او داسي نور. خو د نېکمرغه دا ټولي ضربې يې پر ځان منلي خو دا د دوی ستر همت دئ چې هيڅ وخت يې خپله حوصله له لاسه نه ده ورکړې، په هر ډول سختو شرايطو کې يې خپلې ليڅې را نغښتې دي د خپل دين ټولې اړتياوې يې تر خپله وسه پوره کړې.

روښانه خبره ده چې قرآن کريم د الله ﷻ کتاب دئ او هغه يې ساتونکی دئ، خو بيا هم الله ﷻ په جامعه کې داسي مفکر انسانان پيدا کړي چې همېشه کوښښ کوي چې مسلمانان ورونه په قرآن صحيح پوه سي، چې په دې لړ کې زموږ ګران شاګرد "**قاري شبيراحمد**" ډېر کوښښ کړی چې دا د تجويد مشهور کتاب يې د زياتونو سره په مورنۍ ژبه و مسلمانانو ته وړاندې کړی، تر څو مسلمانان په قرآن صحيح پوه سي. الله ﷻ دې د ده کوښښ قبول کړي. (آمين) د نورلا نبه کوښښ ورته دعا ګوی يو.

والسلام

الحاج قاري مولوي ابوالانعام

سریزه

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِیْ اَنْزَلَ الْقُرْآنَ عَلٰی سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ، وَصَلِّیْ وَسَلِّمْ عَلَیْهِ، وَعَلٰی اٰلِهٖ، وَاَصْحَابِهِ الَّذِیْنَ هُمْ "رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُمْ". اَمَّا بَعْدُ:

درنو لوستونکو!

څنګه چې په علم تجوید کې مختلفې رسالې او کتابونه تصنیف سوي دي، په دې لړ کې "جمال القرآن" هغه کتاب دئ چې د مقبولیت او شهرت مقام ته رسېدلی دئ او مؤلف یې حکیم الامت رحمه الله دئ. او دا به ټولو ته څرګنده وي چې "جمال القرآن" د ټولو مدارسو په نصاب کې شامل دئ؛ ځکه یو خو ډېره آسانه او بل عامه فهمه دئ. پر "جمال القرآن" باندې مختلفې او متعددې شرحې او حاشیې لیکل سوي دي چې د مجملاتو د توضیح او د مبهماتو د تشریح له پاره کافي دي، مګر په بعضې ځایو کې د "احقر" په فکر د وضاحت او تشریح ضرورت وو، نو موږ په دې اساس د ګرانو لوستونکو له پاره په روانه پښتو او ساده عبارت سره توضیح او تشریح کړه تر څو ټول لوستونکي په آساني سره ګټه ځني واخلي.

د کتاب په پیل کې مو د مصنف رحمه الله لنډه پېژندنه ذکر کړې ده تر څو راتلونکي نسلونه زموږ د تکړه علماوو د ژوندانه څخه خبر وي او د ژوند په چارو کې د هغوی پر لار ولاړ سي. همدا ډول موږ دا هڅه کړې ده چې د مصنف رحمه الله ټولې حاشیې (منه رح) په دې کې ذکر کړو چې هغه په ځینو نسخو کې نه سته او په ځینو نسخو کې داسې شیان سته چې هغه په اصلي نسخو کې هیڅ وجود نه لري.

الله تعالی دې دا رساله د ټولو لوستونکو له پاره ګټوره وګرځوي او د لوستونکو څخه هیله کوو چې په دعاوو کې مو هېر نه کړي.

کتبه

احقر شبیر احمد غفرله الغفار

د مؤلف لنډه پېژندنه

خدایه څه شول هغه ښکلي ښکلي خلک په ظاهر، په باطن سپین سپېځلي خلک
(رحمان بابا)

زېږېدنه:

حکیم الامت اشرف علي تهانوي رحمه الله د جمادي الثاني پر پنځم تاریخ د ۱۲۸۰ هـ ق کال د چهارشنبې په ورځ د صبح صادق پر وخت په تهانه بهون کي و زېږېدي.

لنډه پېژندنه:

نوم يې عبدالغني او د پلار نوم يې عبدالحق وو خو د هغې زمانې يو مشهوره مجذوب حافظ غلام مرتضی پاني پتي و ده ته "اشرف علي" نوم غوره کړی وو چې په دغه نامه سره مشهوره سو. د دې زيري سره سم وروسته حافظ، قاري، مولانا، معلم، متکلم، فقیه، مفسر، محدث، مصلح او مجدد وګرځېدي او د امت محمدیه د دې بې پایه خدمت په وجه د "حکیم الامت" په لقب سره یاد ېږي.

د پلار له طرفه يې د نسب سلسله و حضرت عمر فاروق رضي الله عنه ته رسېږي او د مور له طرفه يې د نسب سلسله و حضرت علي کرم الله وجهه ته رسېږي. تهانوي رحمه الله د پلار له طرفه فاروقي نسبه او د مور له طرفه علوي نسبه دئ، پلار مبارک يې د تهانه بهون يو لوی رئیس وو.

د ژوند لنډ حالات:

تهانوي رحمه الله مشهور او معروف عالم، رباني، علامه، مفسر، فقیه او شیخ طریقت وو. د قرآن کریم د یادولو او د فارسي کتابو د ویلو وروسته يې ابتدایي عربي کتابونه د حضرت مولانا فتح محمد تهانوي رحمه الله څخه زده کړل کوم چې د ظاهري علومو او باطني کمالاتو جامع وو، د نوموړی د مجلس لږ اثر دا وو چې تهانوي رحمه الله د کوچنیوالي څخه د تهجد لمونځ شروع کړي.

د نورو عربي کتابو د پوره کولو له پاره په ۱۲۹۵ هـ ق کال د ذوالقعدې په میاشت کې دارالعلوم دیوبند ته ولاړې او پنځه کاله هلته پاته سو. په ۱۳۰۱ هـ ق کال کې د شلو (۲۰) کالو په عمر د ټولو علومو څخه فراغت ترلاسه کړې.

تهانوي رحمه الله ډېر کتابونه د حضرت مولانا محمد یعقوب صاحب او حضرت شیخ الهند محمود حسن دیوبندي (رحمهما الله تعالی) څخه لوستلي دي، لیکن د حضرت مولانا محمد قاسم نانوتوي رحمه الله د جلالین په درس کې یې هم کله نا کله برخه اخیسته.

د ۱۳۰۱ هـ ق کال په آخر کې د کانپور د خلکو په غوښتنه په "مدرسه فیض عام / کانپور" کې صدر مدرس سو. یو څه وخت وروسته یې د "جامع العلوم" په نامه مدرسه جوړه کړه او د هغه سرپرستي او صدارت یې کاوه. همدا ډول تقریبا څوارلس (۱۴) کاله په درس او تدریس کې مشغول پاته سو. په ۱۳۱۵ هـ ق کال کې یې په تهانه بهون کې "خانقاه امدادیه" آباده کړل.

په ۱۲۹۹ هـ ق کال کې د دیوبند د قائمېدو په حالت کې د خط په واسطه د شیخ المشائخ حضرت حاجي امدادالله مهاجر مکي رحمه الله سره بیعت وکړي. دوه ځلي د بیت الله په حج سره مشرفه سوی دئ او دوهم ځلي د حج وروسته شپږ میاشتي د حضرت حاجي امدادالله مهاجر مکي رحمه الله سره په مجلس کې پاته سو او د هغه څخه یې باطني کمالات حاصل کړل. حضرت ګنګوهي رحمه الله به تهانوي رحمه الله ته ویل: "چې مور د حاجي صاحب څخه خامه مېوه ترلاسه کړه او تا پخه مېوه ترلاسه کړه او کامیابه سوې". مطلب دا چې تهانوي رحمه الله ۴۷ کاله د ارشاد او تلقین پر مسند باندې پاته سو او یو عالم خلک یې په خپل ظاهري او باطني فیض سره اوبه کړل. تهانوي رحمه الله د بې شمېرو نیکو نصیحتونو، بې شمېره ښه ملفوظاتو او د ډېرو ارزښتناکو تصانیفو په رونا سره شرق او غرب روښانه کړل. په زرهاوو زړونو د تهانوي رحمه الله د فیض څخه ګټه واخیستل؛ عوامو، خواصو، علماوو او اولیاوو ټولو د تهانوي رحمه الله څخه فیض او برکت ترلاسه کړي.

د تهانوي رحمه الله د ژوند یو روښانه اړخ د هغه اصلاحي کارنامې دي؛ تهانوي صاحب د مسلمانانو د عقیدو او عباداتو د تصحیح تر څنګ د مسلمانانو اخلاق، معاملات او د ژوند پر لارو چارو باندې هم توجه کول. په دغه سلسله کې یو ډېر نهایت جامع کتاب د "حیات المسلمین" په نامه سره تالیف کړي په کوم کې چې د قرآن او حدیثو په رونا کې د

مسلمانانو د ديني او دنيوي کاميابۍ او ترقي مکمل بندوبست او تيارۍ ترتيب کړل سوی وو او دغه کتاب تهانوي رحمه الله خپل تر نورو کتابو ډېر د نجات او خلاصون ذريعه او وسيله ګڼله.

د تجويد په فن کي "جمال القرآن" د تهانوي رحمه الله مشهوره او پېژندل سوي رساله ده، ډېره ساده او آسانه ده، د اختصار سره د تجويد د فن پر ډېرو ضرورياتو مشتمله ده او د دې رسالې د مقبوليت او شهرت لوي لامل د مصنف رحمه الله اخلاص او علمي مقام دئ او د دې رسالې آسانۍ او ساده عبارت د دې رسالې د مقبوليت دوهمه وجه ده. تهانوي رحمه الله تر زرو (۱۰۰۰) ډېر تصانيف لري او داسي يو فن نه سته چي تهانوي رحمه الله دي په هغه فن کي تصنيف نه وي کړی. فَلِلّٰهِ دَرُّهُ وَعَلَى اللهِ اَجْرُهُ!

وفات او مدفن:

حضرت تهانوي رحمه الله د عمر په آخر کي د ضُعف او معدې د ناروغي په سبب د دغه فاني نړۍ څخه د ۱۳۶۲ هـ ق کال د رجب المرجب د مياشتي پر ۱۶ تاريخ د سه شنبې په ورځ د دوو اتيا (۸۲) کالو په عمر کوچ وکړي. انا لله و انا اليه راجعون!

حضرت تهانوي رحمه الله په تهانه بهون کي د عشقبازان په هديره کي ښخ کړل سو، دا هديره دوی په خپلو پيسو اخيستې او وقف کړې يې وه.

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْلَهُ وَلِوَالِدَيْهِ وَلِجَمِيْعِ الْمُسْلِمِيْنَ وَالْمُسْلِمَاتِ.

نه وصفش غايتی دارد نه "سعدی" را سخن پايان
بميرد تشنه، مستسقی و دريا هم چنان باقی
(سعدي شيرازي)

بسم الله الرحمن الرحيم

بَعْدَ الْحَمْدِ وَالصَّلٰوةِ: (۱)

(۱) په دغه مقدمه کي مصنف صاحب و څو شيانو ته اشاره کړې ده چې هغه په لاندې ډول دي:

لومړی د رسالې مسمّٰی: د رسالې نوم ډېر په زړه پورې او د کتاب د موضوع مطابق دئ، ځکه چې "جمال" حسن او ښايست ته وايي او تجويد هم د تلاوت ښايست او د ادا او قرآئت زېور او زينت دئ. ځکه علامه جزري رحمه الله فرمايي: وَهُوَ اَيْضًا حِلْيَةُ التِّلَاوَةِ وَزِيْنَةُ الْاَدَاءِ وَالْقِرَاءَةِ.

دوهم د رسالې مضامين په روښنايي سره مسمّٰی کول: د رسالې مضامين د بابو او فصولو پر ځای په روښنايي سره مسمّٰی کول ډېر غوره او عمده تعبير دئ او د رسالې د نامه سره يې هم مناسبت سته؛ ځکه د روښنايي او حسن ترمنځ يو مناسبت پيدا کېږي، دا داسې مثال لري لکه يوه ښايسته خونه چې وي او هلته روښنايي هم وي نو دا خونه ډېره ښه معلومېږي او که چيرې په هغه خونه کي روښنايي نه وي نو د هغې خوني ښايست کله معلومېږي. او په څوارلسو روښنايو کي دا حصر کول يو خاصه مهربانۍ ده. هغه دا چې مصنف رحمه الله د هري روښنايي څخه لږ لږ د علم د روښنايي حاصلول د سپوږمۍ د هري شپې د لږ روښنايي سره تشبيه ورکړې ده نو په دغه تعداد کي دې ته اشاره ده لکه څنګه چې د سپوږمۍ توله روښنايي د څوارلسم په شپه پوره کېږي، همدا ډول د علم تجويد مضامين او مسايل د علمي روښنايي سره د ضرورت په اندازه په څوارلسو روښنايي کي پوره کېږي.

درېيم د تاليف سبب: د تهانوي صاحب د ګران دوست مولوي حکيم يوسف صاحب په غوښتنه مصنف صاحب دا کتاب تصنيف کړی دئ.

څلورم مأخذونه: د دې کتاب ماخذونه په لاندې ډول دي:

- **حقيقة التجويد.** مولانا قاري محمد صديق خراساني رحمه الله.
- **جهد المقل.** علامه شيخ مرعشي رحمه الله.
- **درة الفريد.** شيخ عبدالحق محدث دهلوي رحمه الله.
- **تعليم الوقف.** مولانا حافظ قاري عبدالله مکي رحمه الله کوم چې د مصنف رحمه الله استاد دئ. او په کومو ځايو کي چې د کتاب نوم نه وي هغه د مصنف رحمه الله خپل عبارت دئ.

دا یو څو صفحې د تجوید په ضروري قاعدو کي دي، کوم چې مسمٰی په "جمال القرآن" سره دئ او د دې مضمونونه په روښنایي سره مسمٰی دي.

زما د عزتمند دوست مولوي حکیم محمد یوسف صاحب چې د "مدرسه قدوسیه / گنگوه" مهتمم دئ، د هغه په غوښتنه سره د معتبرو کتابو څخه خصوصاً د رساله "هدیة الوحید" څخه استفاده سوې ده، ځکه چې د "هدیة الوحید" مصنف هغه په ډېر آسانه عبارت سره لیکلې ده په کوم چې مبتدي هم پوهېږي، همدا رساله د مولوي قاري عبدالوحید صاحب مدرس درجة الاولی قرآئت - مدرسه عالیه دیوبند تصنیف دئ.

په بعضي ځایو کي د قرآئت د نورو کتابو څخه هم استفاده سوې ده، د هر کتاب نوم په خپل ځای کي ورسره لیکل سوی دئ. په بعضي ځایو کي ما د خپل یاد بنتونو څخه هم یو څه قاعدې لیکلي دي، هلته د کومې علامې ضرورت نه ستە. چیرې چې د کتاب نوم نه وي هغه به یا د "هدیة الوحید" مضمون وي که چیرې په هغه کي موجود وي، که نه نو د "احقر" مضمون دئ.

وَبِاللّٰهِ التَّوْفِيْقِ وَهُوَ خَيْرُ عَوْنٍ وَخَيْرُ رَفِيْقٍ

کتبه اشرف علي تهانوي، ادهمي، حنفي، چشتي عفی عنه

یوه کتوره مشوره:

لومړی دا رساله ښه په غور سره ورته وواياست، د هر شي تعریف، مخرجونه، صفتونه او نورې قاعدې ښه ور په یاد کړئ. وروسته تر دې "تجوید القرآن" منظوم ور په یاد کړئ او که چیرې وخت لږ وي نو "حق القرآن" ور په یاد کړئ.

یادونه:

تجوید القرآن او حق القرآن د مصنف صاحب نورې دوې (۲) منظومې رسالې دي، چې په اردو ژبه کي مصنف صاحب نظم کړي دي.

اوله روښنايي

تجويد[۱] وايي هر حرف د خپل مخرج څخه را ايستل او د هغه صفات ادا کول. د دې علم حقيقت همدومره[۲] دئ، مخارج او صفات په څلورمه او پنځمه روښنايي کې راځي.

---

[۱] تجويد په لغت کې تَحْسِيْنُ الشَّيْئِ وَ جَعْلُ الشَّيْئِ جَيِّدًا. يعني د يوه شي ښه او عمده کړځول. او د مجويدينو په اصطلاح کې د تجويد تعريف دا دئ: هُوَ اَنْ يُّعَالَجَ اِخْرَاجُ الْحُرُوْفِ مِنْ مَخَارِجِهَا وَ اِعْطَاءُ مَا تُسْتَحَقُّ مِنَ الصِّفَاتِ اللَّازِمَةِ وَ الْعَارِضَةِ وَ الْمَدِّ وَ الْقَصْرِ وَ الْاِظْهَارِ وَ الْاِدْغَامِ وَ غَيْرِ ذٰلِكَ بِسُهُوْلَةٍ وَّ بِغَيْرِ كُلْفَةٍ حَتّٰى يَصِيْرَ ذٰلِكَ سَجِيَّةً لَهُ. يعني هر حرف هر ځای او په هر حال کې د حرف د مقرر مخرج څخه د ټولو صفاتو لازمه او صفات عارضيه او همدا ډول مد او قصر، اظهار او ادغام او نور صفات په لطافت او نرمي سره بې له څه تکلف او سختي او د عمده والي سره ادا کړي او په داسي اندازه کوښښ وکړي چې د حروفو تصحيح د قاري عادت او فطرت او ملکه وګرځي. همدا ډول په تجويد کې د کمال او مهارت حاصلولو له پاره دحروفو په ادا کولو کې د دې خبرې لحاظ ساتل ډېر ضروري دئ چې يو قسم تکلف او تصنّع نه وي. د مثال په ډول د ضرورت څخه زيات شوندانو ته حرکت ورکول، يا خوله کې ول، يا مخ ژړه غږ ني کا ا ا ب شانې شکاره کول، يا ټول بدن ته حرکت ورکول، يا کله کرار تلاوت کول او کله چابک تلاوت کول، يا کله په کرار آواز سره ويل او کله په لوړ آواز سره ويل او داسي نوري ټولې طريقې د تجويد خلاف دي.

[۲] په ويلو سره خو دا خبره آسانه معلومېږي ليکن د دې په عملي کولو کې د ډېر کوښښ ضرورت دئ او تر کومه حده چې کېدای سي بايد د يوه ماهر استاد څخه استفاده وسي. بله دا خبره چې د دې فن په تعريف کې دوې (۲) خبرې داخلې دي؛ يو دا چې حروف د خپلو=

د اولي روښنايي متعلق بيان

په اوله روښنايي کي دلاندنيو لسو (۱۰) شيان ياد ساتل پکار دي:

د علم تجويد لغوي او اصطلاحي تعريف، د علم تجويد موضوع، د علم تجويد غرض، د علم تجويد فايده او ثمره، د علم تجويد حکم، د علم تجويد فضيلت، د علم تجويد ارکان، د علم تجويد واضعين، د علم تجويد نومول يا مسمٰی کول په تجويد سره او د علم تجويد ثبوت.

لومړی د علم تجويد لغوي او اصطلاحي تعريف:

د تجويد لغوي معنا دا ده: تَحْسِيْنُ شَيْءٍ بِالشَّيْءِ. يعني ښايسته کول د يوه شي ډ په بل شي سره، يو شی تجويد ډ او بل شی قرآن کريم ډ، يعني ښايسته کول د قرآن کريم په تجويد سره.

د تجويد اصطلاحي معنا دا ده: هُوَ عِلْمٌ يُبْحَثُ فِيْهِ عَنْ مَخَارِجِ الْحُرُوْفِ وَصِفَاتِهَا. يعني دا يو علم ډ چي د حروفو د مخارجو او صفاتو څخه بحث کوي. يو بل جامع تعريف يې دا ډ: د حروفو حق ورکول او مستحق ورکول؛ د حق څخه مراد مخارج او صفات لازمه دي او د مستحق څخه مراد صفات عارضيه دي.

دوهم د علم تجويد موضوع:

د دې علم موضوع قرآني الفاظ دي چي هغه عبارت د حروف هجاء څخه دي. هغه د الف څخه تر حرف يا پوري دي او دا ټول نهه ويشت (۲۹) حروف کېږي.

=مخارجو څخه را ايستل (يعني ادا کول) او دوهم دا چي د حروف ټول صفات ادا کول. د دې څخه معلومه سول چي علم اوقاف د تجويد څخه جلا فن ډ، خو د علم اوقاف او علم تجويد ډېر تعلق سته او دا هم معلومه سول چي په خوش آوازۍ سره قرآن ويل د تجويد د فن څخه زائد او خارج امر ډ.

درپيم د علم تجويد غرض:

د دې علم غرض دا دئ: تِلَاوَةُ الْقُرْآنِ كَمَا اُنْزِلَ وَتَحْسِيْنُ الْقِرَآءَةِ. يعني داسي تلاوت كول لكه څنګه چې را نازل سوی دئ او د تلاوت عمده او ښايسته جوړول. يا په بل عبارت سره: صَوْنُ اللِّسَانِ عَنِ الْخَطَإِ فِيْ تِلَاوَةِ الْقُرْآنِ. يعني د قرآن په تلاوت کي ژبه د غلطۍ څخه ساتل.

څلورم د علم تجويد فايده او ثمره:

د علم تجويد فايده او ثمره رضا الهي يا سعادة الدارين ده. يعني که علم تجويد چا زده کړي هغه به په دنيا و آخرت کي کاميابه وي. نبي کريم ﷺ فرمايلي دئ: خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ. يعني غوره او ښه سړی ستاسو څخه هغه سړی دئ چې خپله قرآن زده کړي او بل چا ته قرآن ورزده کړي.

پنځم د علم تجويد حکم:

د علم تجويد حکم پر دوه قسمه دي:

يو فرض عين دئ او بل فرض کفايي دئ. يعني عمل په کول فرض عين دئ او ويل يې او د دغو قاعدو زده کول فرض کفايي دي. د اته څلوېښت (۴۸) ميله په اندازه د علم تجويد د يوه ماهر وجود ضروري دئ، که چيري نه وي نو ټوله ګناهګاره دي او د دغه علم د قواعدو مطابق قرآن ويل پر هر عاقل، بالغ باندي فرض عين دئ. يعني تر داسي اندازې چې په حروفو او معانيو کي تبديلي را نه سي او د دې څخه زيات مستحب دئ. دلته د دغه علم څخه مراد قرآن کريم دئ ځکه ذکر سبب مراد ځني مسبب دئ.

شپږم د علم تجويد فضيلت:

تجويد افضل العلوم دئ؛ ځکه د علم تجويد تعلق د کلام الله سره دئ کوم چې افضل الکلام دئ او د کوم علم تعلق چې د افضل الکتاب سره وي هغه علم افضل العلوم وي.

اووم د علم تجويد ارکان:

د علم تجويد څلور ارکان دي:

۱. مخارج الحروف. (د حروفو مخرجونه)
۲. صفات الحروف. (د حروفو صفتونه)

۳. ترکیبي قاعدې یا اجرا. (مثلاً: ادغام، اخفاء، غنه، مد او داسې نور)
۴. ریاضة اللسان. یعني تکلیف پر ژبه راوستل تر څو کوم حروف چې نه سي ادا کولای، وکولای سي چې ادا یې کړي.

اتم د علم تجوید واضعین:

د علم تجوید واضعین پنځه دي:

۱. ابو عبدالرحمن خلیل بن احمد فراهیدي رحمه الله. (المتوفی سنة ۱۷۰ هـ ق)
۲. عمرو بن عثمان بن قنبر رحمه الله الملقب به سیبویه. (المتوفی سنة ۱۸۸ هـ ق)
۳. محمد بن مستنیر رحمه الله عرف قطرب. (المتوفی سنة ۲۰۹ هـ ق)
۴. یحیی بن زیاد فراء رحمه الله. (المتوفی سنة ۲۰۷ هـ ق)
۵. مبرد رحمه الله. (المتوفی سنة ۲۰۷ هـ ق)

د دې فن وضع او ترتیب تقریباً د ۱۵۰ هجري سنې څخه شروع کېږي.

نهم د علم تجوید مسمٰی په علم تجوید سره:

علم تجوید ته ځکه علم تجوید وایي چې حضرت علي کرم الله وجهه د "وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا" تفسیر داسي کړی دئ چې: اَلتَّرْتِيْلُ هُوَ تَجْوِيْدُ الْحُرُوْفِ وَ مَعْرِفَةُ الْوُقُوْفِ. حضرت علي کرم الله وجهه په خپل دغه تفسیر کي دغه علم په علم تجوید سره مسمٰی کړی دئ، نو ځکه اوس تجوید ورته وایي.

لسم د علم تجوید ثبوت:

علم تجوید په قرآن، سنت، اجماع، قیاس، فقه او د علماوو په اقوال سره ثابت دئ:

قرآن:

۱. ﴿اَلَّذِينَ ءَاتَيْنَٰهُمُ ٱلْكِتَٰبَ يَتْلُونَهُۥ حَقَّ تِلَاوَتِهِۦٓ﴾ (البقرة: ۱۲۱) ژباړه: هغه کسانو ته چې موږ کتاب ورکړی دئ دوی یې داسي تلاوت کوي لکه څنګه چې د هغه د ویلو حق دئ.

امام غزالي رحمه الله فرمایي چې حق تلاوت دا دئ چې ژبه، عقل او زړه درې سره شریک وي. د ژبې حصه د حروفو صحیح ادا کول دئ، د عقل حصه د معانیو او مطالبو تفسیر دئ او د زړه حصه اطاعت او د نصیحت قبلول دي.

۲. ﴿أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْءَانَ تَرْتِيلًا ۝﴾ (المزمل: ۴) بيضاوي رحمه الله فرمايي: اَیْ جَوِّدِ الْقُرْآنَ تَجْوِيْدًا. (يعني قرآن په تجويد سره ښايسته کړئ) او حضرت علي كرم الله وجهه فرمايي: اَلتَّرْتِيْلُ هُوَ تَجْوِيْدُ الْحُرُوْفِ وَمَعْرِفَةُ الْوُقُوْفِ. يعني ترتيل نوم دئ د حروفو په تجويد سره ادا کول او د وقف د ځايو پېژندل.

احاديث:

رسول الله ﷺ فرمايي: رُبَّ قَارِئٍ لِلْقُرْآنِ وَالْقُرْآنُ يَلْعَنُهُ. يعني ډېر داسي کسان سته چې دوی په داسي حال کي تلاوت کوي چې قرآن پر دوی لعنت وايي.

ملا علي قاري رحمه الله فرمايي چې په دغه کي درې (۳) ډوله کسان داخل دي: بې عمله، تحريف کوونکی او غلط ويونکی.

ابن مسعود رضي الله عنه يو چا ته قرآن وايه هغه "اِنَّمَا الصَّدَقٰتُ لِلْفُقَرَآءِ" بې له مده ووايه، ابن مسعود رضي الله عنه ورته وفرمايل چې رسول الله ﷺ ما ته داسي نه دي ويلي.

اجماع:

۱. ملا علي قاري رحمه الله په "المنحة الفكرية شرح المقدمة الجزرية" کي فرمايي: هٰذَا الْعِلْمُ لَا خِلَافَ فِيْ اَنَّهُ فَرْضٌ كِفَايَةٌ وَالْعَمَلُ بِهِ فَرْضُ عَيْنٍ عَلٰى صَاحِبِ كُلِّ قِرَآءَةٍ وَرِوَايَةٍ. وَلَوْ كَانَتِ الْقِرَآءَةُ سُنَّةً.

ژباړه: په دې کي د هيڅا خلاف او شخړه نه سته چې د علم تجويد قاعدې زده کول فرض کفايي دي او د هغه موافق عمل کول په هر قرائت او روايت کي فرض عين دئ، که څه هم خپله تلاوت مسنون او مستحب دئ فرض او واجب نه دئ.

علامه شيخ محمد مکي نصر رحمه الله په نهاية القول المفيد کي فرمايي: فَقَدْ اِجْتَمَعَتِ الْاُمَّةُ الْمَعْصُوْمَةُ مِنَ الْخَطَإِ عَلٰى وُجُوْبِ التَّجْوِيْدِ مِنْ زَمَنِ النَّبِيِّ ﷺ اِلٰى زَمَانِنَا وَلَمْ يَخْتَلِفْ فِيْهِ عَنْ اَحَدٍ مِنْهُمْ. وَهٰذَا مِنْ اَقْوَى الْحِجَجِ.

ژباړه: امة معصومه عن الخطا (هغه امت چې د هغه اجماع د غلطي څخه محفوظه ده) هغه د حضور اکرم ﷺ د زمانې څخه بيا زمونږ تر زمانې پورې د تجويد پر وجوب باندې اتفاق کړی دئ او په دې کي د هيڅا اختلاف نه سته او دا اجماع د قوي دلايلو څخه ده.

قیاس:

۱. قرآن عربي دئ او د تجوید د قاعدو څخه مخالفت کول بعضي وختونه حروف عجمي کوي. د مثال په ډول د ضاد پر ځای ډال یا د حرکاتو مجهول ادا کول.

۲. قرآن د لفظ او معنا د دواړو نوم دئ نو د معنا په ډول د الفاظو تصحیح هم ضروري ده.

۳. په تجوید سره د تلاوت حسن دوه چنده کیږي.

فقه:

فقهاء کرامو رحمهم الله هم لیکلي دي چي قرآن کریم په تجوید سره ویل واجب او ډیر ضروري دئ، ځکه په غلط ویلو سره بعضي وخت معنا داسي بدلیږي چي په هغه سره لمونځ فاسدیږي. او لیکلي یې دي چي په دې اړه خپل خیال معتبر نه دئ بلکي د یوه محقق او ماهر قاري شاهدي ضروري ده او که چیري د حروف د تصحیح کوښښ و نه کړي نو د هغه لمونځ نه صحیح کیږي.

اقوال علماء:

۱. امام علامه شمس الدین ابو الخیر محمد بن الجزری رحمه الله په المقدمة الجزریة کي فرمایي:

وَالْاَخْذُ بِالتَّجْوِیْدِ حَتْمٌ لَازِمٌ　　مَنْ لَمْ یُجَوِّدِ الْقُرْآنَ اٰثِمٌ

ژباړه: قرآن کریم د تجوید موفق ادا کول ډیر ضروري او لازم دئ او هغه څوک چي قرآن کریم په تجوید سره نه وایي هغه ګناهګاره دئ.

۲. الله جل جلاله د قرآن کریم په ترتیل ویلو سره حکم کړی دئ او پر خلکو یې دا واجبه کړې ده چي قرآن کریم په ترتیل سره ووایي. (ملا جیون د تفسیر احمدي مصنف او د عالمګیر باچا استاد)

۳. که چیري څوک د قرآن استاد وي او د تجوید خلاف قرآن وایي یا اجرت واخلي او قرآن غلط ختم کړي، نو دا دواړه د اجرت مستحق نه دي. (د امام جزري رح فتوا)

۴. که څوک قرآن د تجوید خلاف وایي او بل سړی دا واوري او قسم واخلي چي دا قرآن نه وایي، نو د دې سړی دا قسم درواغ نه دئ. (د امام جزري رح فتوا)

۵. حضرت شاه عبدالعزيز محدث دهلوي رحمه الله د "وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا" په تفسير کي فرمايي: چي "ترتيل" په لغت کي واضح او صاف ويلو ته وايي او په شريعت کي "ترتيل" د اوو (۷) شيانو د رعايت کولو نوم دئ او هغه اووه شيان دا دي:

۱. هر حرف د خپل مخرج څخه را ايستل.
۲. د وقف او ابتدا لحاظ کول.
۳. درې (۳) سره حرکتونه صاف ادا کول.
۴. آواز په اندازه لوړول.
۵. آواز عمده جوړول.
۶. د تشديد او مد خيال کول.
۷. د ترهيب او عذاب پر آيتو باندي استغفار او د ترغيب او ثواب پر آيتو باندي د جنت سوال کول.

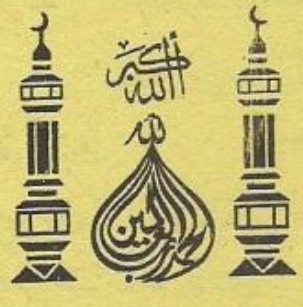

www.Taleemulislam-Radio.com

دوهمه روښنايي

د تجويد څخه خلاف قرآن ويل، غلط ويل يا بې قاعدې ويلو[1] ته لحن ويل کېږي.

لحن پر دوه (۲) قسمه دي؛ لحن جلي او لحن خفي. او لحن جلي بيا پر څلور (۴) ډوله دي:

اول ډول يې دا دئ چې د يوه حرف پر ځای بل حرف ووايي. لکه د اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ پر ځای اَلْهَمْدُ ووايي. يا د ثا پر ځای سين، يا د حا پر ځای ها، يا د ذال پر ځای زا، يا د صاد پر ځای سين، يا د ضاد پر ځای دال، يا د ظا پر ځای زا، يا د عين پر ځای همزه ووايي او په داسي غلطيو کې اکثره علماء اخته دي.

دوهم ډول يې دا دئ چې يو حرف زيات کړي. لکه په اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ کې د دال پېښ او دها زير کش کړي او داسي يې ووايي: اَلْحَمْدُوْ لِلّٰهِ.

درېيم ډول يې دا دئ چې يو حرف کم کړي. لکه د لَمْ يُوْلَدْ واؤ ښکاره نه کړي او لَمْ يُلَدْ يې ووايي.

څلورم ډول يې دا دئ چې زور، زير، پېښ او سکون د يوه او بل پر ځای ووايي. لکه د اِيَّاکَ کاف ته زير ورکړي، يا د اِهْدِنَا څخه مخکې همزې ته زور

---

[1] دلته دري (۳) لفظونه ويل سوي دي، خلاف ويل، غلط ويل، بې قاعدې ويل. د خلاف ويلو څخه مراد صفات لازمه پرېښوول، د غلط ويلو څخه مراد مخارج پرېښوول او د بې قاعدې ويلو څخه مراد صفات عارضيه پرېښوول دي.

ورکړي، یا د اَنْعَمْتَ میم ته حرکت ورکړي او داسي یې ووایي اَنْعَمَتَ او یا نوري داسي تېروتنې وکړي دې ټولو ته لحن جلي ویل کېږي[1] او دا حرام دئ. (حقیقة التجوید)

په ځینو ځایو کي که چیري و معنا ته یې تغیر ورسېږي[2] نو لمونځ په فاسد پرې.

دوهم قسم یې لحن خفي دئ:

هغه دا دئ چي داسي غلطي خو و نه کړي خو د حروفو د بنایست له پاره چي کومي قاعدې[3] مقرري سوي دي د هغه څخه یې خلاف ووایي.

---

[1] خلاصه دا ده چي لحن جلي څلور ډولونه لري: ۱ - تبدیل الحرف بالحرف. (د یوه حرف په بل حرف سره بدلول) ۲- حروف مده غورځول. ۳ - حرکات او سکنات غلط ویل. ۴ - حرکتونه یعني زور، زیر او پېښ کشول. یو حرف په بل حرف سره بدلول کله د مخرج د بدلولو په سبب هم کېږي لکه د حا پر ځای ها ویل او کله د صفات لازمه یا د صفات عارضیه د بدلېدو په سبب هم کېږي لکه د صاد پر ځای سین ویل. د لحن جلي د دوهم او درېیم قسمو خلاصه دا سوه چي زیاتوب او کمی دواړه لحن جلي دي په دې کي دا شامل دئ چي مشدد حرف مخفف وویل سي چي دا کمي ده، یا یو مخفف حرف مشدد وویل سي چي دا زیاتوب دئ.

[2] "معنا ته یې تغیر ورسېږي" پر دغه جمله باندي د فکرکولو څخه وروسته دا معلومېږي چي یوازي د حرف په بدلولو سره لمانځه ته تغیر نه رسېږي خو ګناه ده. په لمانځه کي فساد هغه وخت راځي چي په لحن جلي سره د قرآن و معنا ته تغیر ورسېږي. مصنف رحمه الله یو داسي جامع عبارت ویلی دئ چي د ډېرو فقهي مسایلو او جزئیاتو د سوالو جوابونه ځني حاصلېږي.

[3] د دې قواعدو څخه مراد صفات عارضیه دي.

لکه پر کومه را چي زور يا پښې وي نو هغه را به ډکه ويل کېږي، لکه د الصِّرَاطَ را چي په اتمه روښنايي کي به يې بيان راسي، ليکن دغه را باريکه ووايي دې ته لحن خفي ويل کېږي.

دا غلطي د اولي غلطي څخه سپکه يعني مکروه ده ليکن د داسي تېروتنو څخه هم د ځان ساتل ډېر ضروري دئ.

يادونه: لحن په نزد د اهل لغتو مطلق غلطي ته ويل کېږي او په نزد د مجويدينو لحن خوش آوازۍ ته ويل کېږي. نبي کريم ﷺ فرمايي: اِقْرَؤُا الْقُرْآنَ بِلُحُوْنِ الْعَرَبِ. يعني تاسو قرآن د عربو په لهجو او خوش آوازۍ سره واياست. د لحن جلي لغوي معنا ښکاره او سخته غلطي يعني هر څوک په پوهېږي چي مصنف رحمه الله يې تشريح وکړل او د لحن خفي لغوي معنا ده پټه يا سپکه غلطي يعني چي هر څوک نه په پوهېږي يوازي قاريان په پوهېږي.

دريمه روښنايي

د قرآن شريف د شروع کولو څخه مخکي اَعُوْذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطٰنِ الرَّجِيْمِ ويل ضروري ده او په بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ کي دا تفصيل دئ:

که چيري د سورت د سر څخه يې شروع کړي نو بِسْمِ اللهِ ويل ضروري ده او که چيري د تلاوت کولو په مابين کي بل سورت شروع سي، نو دلته هم بِسْمِ اللهِ ويل ضروري ده [1] او په دا دوهم صورت کي په سورة براءة (سورة التوبة) کي به بِسْمِ اللهِ نه ويل کېږي او بعضي علماوو ويلي دي چې په اول صورت کي به هم بِسْمِ اللهِ نه ويل کېږي [2] او که د سورت د مابين څخه يې تلاوت شروع

---

[1] د آساني په خاطر يې داسي په ياد کړئ چې د ابتدا درې (۳) صورتونه دي: ۱ - ابتدا تلاوت او ابتدا سورت. ۲ - ابتدا تلاوت در ميان سورت. ۳ - ابتدا سورت در ميان تلاوت. د دغه درو حکم دا دئ: چې په اول صورت کي دواړه ويل ضروري دي او په دوهم صورت کي اَعُوْذُ بِاللهِ ويل ضروري ده او په بِسْمِ اللهِ ويلو کي اختيار دئ که يې وايي او که يې نه وايي، خو ښه خبره دا ده چې وويل سي او په دريم صورت کي يوازي بِسْمِ اللهِ ويل ضروري ده.

[2] يعني شروع د تلاوت د اول څخه د سورت براءة.

يادونه: د اَعُوْذُ بِاللهِ ثبوت په دغه آيت سره راغلی دئ: ﴿فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطٰنِ الرَّجِيْمِ﴾ (سورة النحل، آيت: ۹۸) او د بِسْمِ اللهِ ثبوت په دغه مشهوره حديث سره راغلی دئ: كُلُّ اَمْرٍ ذِيْ بَالٍ لَمْ يُبْدَأْ بِبِسْمِ اللهِ فَهُوَ اَقْطَعُ وَاَجْزَمُ. د اَعُوْذُ بِاللهِ او بِسْمِ اللهِ له پاره درې =

کړي نو بِسْمِ اللهِ ویل ښه کار دئ، ضروري نه ده او په همدغه صورت کي اَعُوْذُ بِاللهِ ویل ضروري ده.

= محله دي چي مخکي تېر سوله او د ذغو درو محلو له پاره څلور (۴) حکمونه دي: ۱- فصل کل. ۲- وصل کل. ۳- فصل اول وصل ثاني. ۴- وصل اول فصل ثاني. فصل کل دا دئ چي تعوذ، تسمیه او د سورت سر هر یو په جلا ساه شروع کړي. وصل کل دا دئ چي تعوذ، تسمیه او د سورت سر ټوله په یوه ساه ووایي. فصل اول وصل ثاني دا دئ چي تعوذ په جلا ساه ووایي او تسمیه او د سورت سر په جلا ساه ووایي. وصل اول فصل ثاني دا دئ چي تعوذ او تسمیه په یوه ساه او د سورت سر په بله ساه ووایي. په ابتدا تلاوت او ابتدا سورت کي څلور سره حکمونه روا دي. په ابتدا تلاوت در میان سورت کي درې حکمونه روا دي: فصل کل، وصل کل، وصل اول فصل ثاني. په ابتدا سورت در میان تلاوت کي هم دغه حکمونه روا دي: فصل کل، وصل کل، فصل اول وصل ثاني. په کومو صورتو کي چي بعضي حکمونه روا نه دي ځکه چي سامع به دا فکر وکړي چي دا بِسْمِ اللهِ هم د دغه سورت یوه حصه ده او حال دا دئ چي بِسْمِ اللهِ خو د قرآن کریم یو جزء دئ.

څلورمه روښنايي

د کومو ځايو څخه چې حروف ادا کېږي هغو ته مخارج وايي او دا ټوله مخارج اوولس (۱۷) دي. [1]

---

[1] مخارج جمع د مخرج ده. د مخارجو مخکې د پنځو (۵) شيانو پېژندل ضروري دي. **اول د مخرج لغوي او اصطلاحي معنا:** مخرج په لغت کې مَوْضِعُ الْخُرُوْجِ يعني د راوتلو ځای دئ. په اصطلاح کې: حِيَّزٌ مُوَلِّدٌ لِلْحَرْفِ. يو خاص ځای دئ چې حرف ځني راوزي. **دوهم د مخارجو شمېر:** مخارج پر مشهوره قول باندې اوولس (۱۷) دي؛ ځکه د مخارجو په شمېر کې درې (۳) مذهبونه دي. اول مذهب د امام سيبويه رحمه الله دئ؛ د ده پر قول باندې مخارج شپاړلس (۱۶) دي ځکه امام سيبويه رحمه الله جوف دهن په مخارجو کې نه شمېري او وايي چې د جوف دهن د حروفو ادا ينه په نورو ځايو پورې اړه لري، ځکه چې الف يې په انتهاء حلق کې، مده واؤ په شونډانو کې او مده ياء په وسط لسان کې ادا کېږي. دوهم مذهب د امام فراء رحمه الله دئ؛ د ده پر قول باندې مخارج څوارلس (۱۴) دي ځکه امام فراء رحمه الله جوف دهن، نهم، لسم او يوولسم مخرجونه په مخارجو کې نه شمېري. د امام فراء او امام سيبويه (رحمهما الله) نظر په جوف دهن کې يو دئ او امام فراء رحمه الله نهم، لسم او يوولسم مخرجونه ځکه په مخارجو کې نه شمېري ځکه چې امام فراء رحمه الله يې د قرب يا نژدېوالي لحاظ کوي. دريېم مذهب د امام خليل رحمه الله دئ؛ د امام خليل رحمه الله پر مذهب مخارج اوولس (۱۷) دي ځکه امام خليل رحمه الله هر حرف ته خپل مخرج ثابته وي او دا مذهب غوره او افضل دئ. که څوک دا سوال وکړي چې حروف نهه ويشت (۲۹) دي او مخارج اوولس دي او مخکې ذکر سول چې امام خليل رحمه الله هر حرف لره خپل مخرج ثابته وي، نو دا خو مخارج اوولس دي او حروف نهه ويشت دي؟ د دې جواب دا دئ چې د حروفو ترمنځ درې نسبته سته، بُعد مخرج، قرب مخرج او اتحاد مخرج. يعني ځينې حروف په مخرج کې يو =

اول مخرج:

د جوف دهن دئ؛ يعني د خولې خالیګاه. د دې څخه دا حروف ادا کېږي: واؤ چې کله ساکن وي او مخکې حرف يې پېښ ولري. لکه: اَلْمَغْضُوْبِ. يا چې کله ساکنه وي او مخکې حرف يې زېر ولري. لکه: نَسْتَعِيْنُ. الف چې کله ساکن، بې جټکې وي او مخکې حرف يې زور ولري. لکه: اَلصِّرَاطَ. ساکن بې جټکې يې په دې سبب وويل چې زور، زير او پېښ لرونکي او همدا دول جټکې والا ته همزه ويل کېږي، [1] که څه هم عام خلک دې ته هم الف وايي.

=وي او ځيني حروف په مخرج کې نژدې وي او ځيني حروف په مخرج کې سره يو وي، نو د دغو درو نسبتو په سبب د امام خليل رحمه الله پر مذهب مخارج اوولس دي. د امام خليل رحمه الله مذهب ته په دې وجه ترجيح ورکړل سوې ده ځکه امام سيبويه او امام فراء (رحمهما الله) په علم التجويد کې د امام خليل رحمه الله شاګردان دي، نو هر کله چې د استاد او شاګرد ترمنځ اختلاف راسي نو د استاد خبرې ته د شاګرد تر خبرې ډېر ارزښت ورکول کېږي. **درېيم د حرف لغوي او اصطلاحي معنا:** حرف په لغت کې طرف يا کنارې ته وايي او په اصطلاح کې: هُوَ صَوْتٌ يَعْتَمِدُ عَلٰى مَخْرَجٍ مُحَقَّقٍ اَوْ مُقَدَّرٍ. يعني دا يو انساني آواز دئ چې پر مخرج محقق او مقدر باندې تکيه کوي. د محقق او مقدر تعريف را روان دئ. **څلورم دحروفو شمېر:** د قرآن کريم ټول حروف نهه ويشت (۲۹) دي، د الف څخه تر حرف يا پورې. **پنځم د مخرج اقسام:** مخرج پر دوه قسمه دئ؛ محقق او مقدر. د مخرج محقق تعريف دا دئ: جُزْءٌ مُعَيَّنٌ مِنَ اَجْزَاءِ الْحَلْقِ وَاللِّسَانِ وَالشَّفَتَيْنِ. يعني يو معلوم جزء دئ د اجزاوو څخه د حلق، ژبې او د شونډانو. او د مخرج مقدر تعريف دا دئ: جُزْءٌ غَيْرُ مُعَيَّنٍ مِنْ اَجْزَاءِ الْحَلْقِ وَاللِّسَانِ وَالشَّفَتَيْنِ. يعني يو غير معين جزء دئ د اجزاوو څخه د حلق، ژبې او شونډانو.

[1] د الف او همزه په مابين کې درې (۳) مشهور توپيرونه سته. اول توپير يې دا دئ چې الف هميشه ساکن وي او همزه ساکن هم راتلای سي او متحرک هم راتلای سي. =

لکه د اَلْحَمْدُ په سر کي چي کوم الف دئ، یا د بَأْسٌ د مابین کوم الف چي دئ په حقیقت کي دا همزه دئ او په یاد ولرئ چي په دې کتاب کي به دې دواړو الفو ته همزه ویل کېږي او د کوم الف او واؤ چي مخکي یې بیان تېر سو دې ته حروف مده او حروف هوائیه وایي.

حروف مده په دې سبب ورته وایي چي پر دې حروفو باندې مد اصلي کېږي، په یوولسمه روښنایي کي به د دې پوره حال معلوم سي. حروف هوائیه په دې سبب ورته وایي چي دا حروف په هوا کي پوره کېږي.

د کوم واؤ ساکن تر مخه چي زور وي هغه ته واؤ لین وایي. لکه: مِنْ خَوْفٍ. او د کومي یا تر مخه چي زور وي هغه ته یا لینیه وایي. لکه: وَالضَّيْفِ. د واؤ لین او واؤ متحرک بیان به وروسته په شپاړلسم مخرج کي راسي.

دوهم مخرج:

د اقصیٰ یي حلق دئ؛ یعني د حلق آخرنۍ حصه د سینې و خوا ته. د دې څخه دا حروف ادا کېږي: همزه او ها (ء،ه).

درېیم مخرج:

د وسط حلق دئ؛ یعني د حلق منځني حصه ده. د دې څخه دا حروف ادا کېږي: عین او حا بې تکي والا[1] (ع،ح).

= دوهم توپیر یې دا دئ چي الف همېشه د لکړۍ په شکل راځي او همزه د لکړۍ په شکل هم راځي او د عین د سر په شکل هم راځي. درېیم توپیر یې دا دئ چي په الف کي د رخوت یا نرموالي صفت دئ او په همزه کي د شدت یا سختوالي صفت دئ.

[1] په متن کي د "بې تکي والا" قید مصنف رحمه الله ځکه ویلی دئ چي که چېرې د کاتب څخه په تېروتنه کي تکي ورکړل سي، نو هم دي غین او خا نه وایي بلکي عین او حا دي وایي، همدا ډول په څلورم مخرج کي هم د دې په سبب ځان پوه کړئ.

څلورم مخرج:

د ادٹی يي حلق دئ؛ يعني د حلق هغه حصه چي د خولې و طرف ته ده. د دې څخه دا حروف ادا کيږي: غين او خا ټکي والا (غ، خ) او دې حروفو ته حروف حلقي وايي.[1]

پنځم مخرج:

د لَهَات[2] دئ؛ يعني د تالو سره متصل د ژبي ښخ چي هر کله د مقابل تالو سره ولګيږي، نو قاف (ق) ادا کيږي.

شپږم مخرج:

د قاف مخرج ته نژدې د خولې و خوا ته لږ کښته، د دې ځای څخه کاف (ک) ادا کيږي[3] او دې دواړو حروفو ته حروف لهاتيه وايي.[4]

---

[1] دغه حروف په دې وجه حروف حلقي بولي چي دا د حلق څخه ادا کيږي. حروف حلقي شپږ حروف دي چي يو شاعر په دې بيت کي راټول کړي دي:

حروف حلقی شش بود ای نور عین　　همزه، ها، حا، عین، خا، غین

[2] لَهات د لام په زور سره حلقي ژوبی ته وايي کوم چي د هر انسان په خوله کي يو ډول زائده غوښه ده. په عربي ژبه کي د لَهات تعريف داسي دئ: هِيَ لُحْمَةٌ مُشْتَبِكَةٌ بِأَخِرِ اللِّسَانِ بِأَعْلَى الْحَنْجَرَةِ وَالْحَلْقِ مِنْ أَقْصَى سَقْفِ الْفَمِ. يعني د خولې او حلق په مابين کي هغه کوچني د غوښي ټوټه ده چي اوږد شکل لري او د ژبي په پای کي د لوړ تالو او د حلق د سر سره ځړيږي، د لوړ څخه پلنه او د لاندي څخه نرۍ ده ځکه نو دې ته لسان صغير هم وايي. او قاف ته عَلصمی او کاف ته عَکدی هم وايي، ځکه د لَهات دننه حصې ته عَلصمه او دباندي حصې ته عَکده وايي.

[3] د قاف او کاف مخرج داسي په ياد کړئ چي د ژبي ښخ او مقابل تالو د دې څخه قاف ادا کيږي. او د قاف مخرج ته نژدې د خولې و خوا ته کاف ادا کيږي.

[4] دې حروفو ته لهاتيه ځکه وايي چي دا حروف د لهات څخه ادا کيږي.

د غابنو او ژبي نقشه

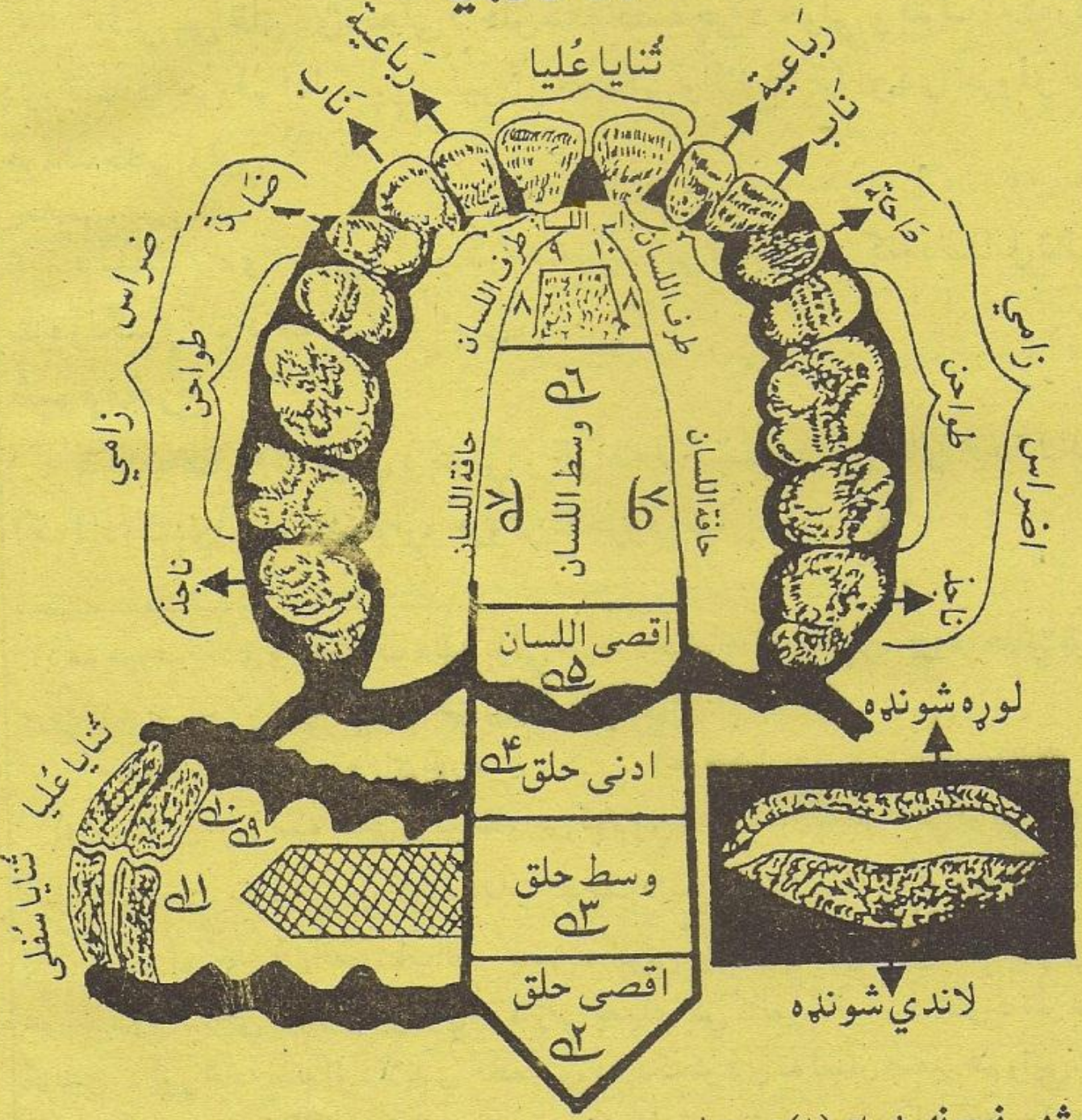

د ژبي نومونه: ژبه اته (۸) نومونه لري چې په لاندې ډول دي: وجه اللسان، ظهر اللسان، اقصى اللسان، وسط اللسان، ادنى اللسان، حافة اللسان، طرف اللسان، راس اللسان او تاسو دا ټول نومونه په لوړه نقشه کې په صحيح ډول ليدلای سی. او د غابنو نومونه مع [illegible] نقشه يې تاسو لوړه ليدلای سي. **يادونه:** په پورته نقشه کې چې کومې شمېرې ليکل سوي دي هغه د مخارجو شمېرې دي. **يادونه:** د کتاب په اصلي نسخه کې دا نقشه نه سته، يوازې د لوستونکو د تفهيم له پاره دلته راوړل سوې ده.

www.Taleemulislam-Radio.com

اووم مخرج:

د ژبي مابين يا وسط اللسان دئ؛ يعني وسط اللسان چي کله مقابل تالو ته پورته سي د دې څخه دا حروف ادا کېږي: جيم، شين او يا، هغه يا چي مده نه وي يعني ياء متحرکه او لينيه او د مده او لين بيان په اول مخرج کي تېر سوی دئ او دې حروفو ته حروف شجريه[1] وايي.[2]

ثبوت.

مخته چي کوم مخارج راځي په هغو کي د ځينو نومونه په عربي ژبه سره راځي د دې له پاره اول د هغو معنا در ښيو چي ښه يې په ياد کړي چي مخته د هغو په پېژندلو کي درته تکليف نه وي.

پېژندل پکار دي چي د انسان په خوله کي دو دېرش (۳۲) غاښونه وي؛ د مخ څلور غاښو ته ثنايا وايي، دوو پورته غاښو ته ثنايا عليا او دوو لاندي غاښو ته ثنايا سفلى وايي. او د دې ثنايا سره چي کوم غاښونه متصل (پېوست) څلور غاښونه دي چي هغو ته رَباعيات[3] وايي او قواطع هم ورته ويل کېږي. بيا د دې رَباعياتو سره څلور تېره غاښونه دي چي هغو ته انياب او

---

[1] د دې حروفو د تسميې وجه دا ده چي شجر درختي ته وايي نو درخته لکه څنګه چي د کښته څخه و لوړي ته ځي، نو د دې حروفو دا ادا کېدو په وخت کي هم وسط اللسان لوړ تالو ته پورته کېږي نو ځکه حروف شجريه ورته وايي.

[2] لِخُرُوْجِهَا مِنْ شَجْرِ الْفَمِ بِسُكُوْنِ الْجِيْمِ وَهُوَ مُنْفَتِحٌ مَابَيْنَ اللَّحْيَيْنِ. (حقيقة التجويد) يعني په دې سبب دې حروفو ته حروف شجريه وايي چي دا د شجر اللسان څخه ادا کېږي. او "شجر" د جيم په سکون سره د دوو وريو په مابين کي د ژبي هغه حصې ته وايي چي کله خوله بنده وي په فطري ډول هغه خلاصه وي. منه رح

[3] رَباعيات د را په زور سره ويل پکار دئ، د را په پېښ سره صحيح نه دئ.

کواسر وايي. بيا د دې انيابو سره متصل (پپوست) څلور غاښونه دي چې هغو ته ضواحک وايي. بيا د دې ضواحکو سره متصل (پپوست) دوولس نور غاښونه دي، درې راسته طرف ته او درې پورته چپه طرف ته، درې لاندي راسته طرف ته او درې لاندي چپه طرف ته او دې ټولو ته طواحن وايي. بيا د دې طواحنو سره متصل (پپوست) په آخر کي دواړو طرفو ته يو يو غاښ بل دئ چې هغو ته نواجذ وايي. او ضواحک، طواحن او نواجذ دې درې قسمه غاښو ته اضراس[1] وايي چې په پښتو کي ورته زامي وايي. د آسانۍ له پاره دغه ټول د غاښو نومونه په لاندي شعر کي راوړل سوي دي:[2]

شعر

ثنايا او رباعي څلور څلور دي — هم انياب او ضواحک څلور څلور دي
طواحن غاښونه دوولس پوره شمار کړه — نواجذ يې په آخر کي بيا څلور دي
ضواحک او طواحن نواجذ شمار کړه — سوه دا شل غاښه اضراس که فکر وکړې

اتم مخرج:

د ضاد دئ او دا د حافة اللسان څخه ادا کيږي يعني د ژبې د چپه او راسته څنډو څخه ادا کيږي. يعني کله چې اضراس عليا (پورته زامه) د غاښو د بيخو سره ولګيږي او د چپه طرف څخه آسانه دئ او په يوه وار سره د دواړو خواو

---

[1] د همزې په زور او د ضاد په سکون سره د ضِرْس جمع ده، (د ضاد په زير سره) او ضِرْس زامي ته وايي.

[2] د دوو دېرشو (۳۲) غاښونو ټول شپږ نومونه دي: ثنايا، رَباعيات، ناب، ضواحک، طواحن او نواجذ. په دوی کي د طواحن څخه ماسېوا نور ټول څلور څلور دي يوازي طواحن دوولس (۱۲) دي. اول درې نومونه د غاښو دي او آخري درې نومونه د زامو دي.

څخه ادا کول هم صحیح دئ خو ډېر سخت دئ. دې حرف ته حرف حافیه وایي او اکثره خلک په دې کي سخته غلطي کوي نو د دې وجهي د یو مشاق قاري څخه تمرین کول ضروري دئ.

دا حرف ډک دال، یا باریک دال، یا د دال مشابه لکه چي نن سبا د اکثرو خلکو داسي ویل عادت دئ داسي هیڅکله ویل پکار نه دي. همدا ډول خاص ظا هم ویل صحیح نه دئ. که چیري ضاد د صحیح مخرج څخه په صحیح ډول په نرمي سره آواز جاري وساتي او د ټولو صفاتو لحاظ وکړل سي او ادا کړل سي نو آواز به یې په اوږدو کي د ظا د آواز سره ډېر زیات مشابه وي د دال مشابه هیڅکله هم نه دئ، د علم تجوید او قرآئت په کتابو کي همداسي لیکلي دي.[1]

---

[1] دا حرف (ضاد) د حافة اللسان څخه ادا کېږي د عربي ژبي څخه ماسېوا د دنیا په نورو ژبو کي دا حرف نه ستہ، مخرج خو یې معلوم دئ او صفات لازمه یې مشهور دي خو په ادا کي یې سخت اختلاف دئ یعني د خلکو په منځ کي نه د تجوید د علماوو په منځ کي. ځیني خلک دا حرف ډک دال، یا ډکه ظا، یا غین او یا هم ډال ادا کوي. لکه: وَلَاالضَّآلِّيْنَ، وَلَاظَّآلِّيْنَ، وَلَاغُدَّالِّيْنَ. دا ټولي طریقې غلطي دي صحیح طریقه دا ده چي حافة اللسان اوږده کړئ د پنځو پورته غاښو یعني نواجذ، طواحن او ضواحکو سره یې په سختي ولګوئ او داسي یې ادا کړئ چي په آواز کي لوړوالي (د جهر په وجه) او آواز جاري وساتل سي. (د رخوت په وجه) په ډکه خوله یعني ښه په غټوالي سره آواز ووزي (د استعلاء او اطباق په وجه) په تلوار سره باید ادا نه سي بلکي په ټینګوالي او په ځند سره ادا سي. (د استطالت او اصمات په وجه). لکه څنګه چي دا حرف ډېر سخت او مشکل الاداء دئ نو د همدې وجهي د یو مجود قاري څخه د دې حرف زده کول ضروري دئ، تر څو ځان د قرآن د غلط ویلو څخه وساتي ځکه چي غلط قرآن ویل لحن جلي دئ او لحن جلي حرام دئ. د دې حرف د تسمیې وجه دا ده چي دا د حافة اللسان څخه ادا کېږي نو ځکه ورته حرف حافیة ویل کېږي.

نهم مخرج:

د لام دئ؛ هر کله چې طرف اللسان سره د يو څه حصې د حافې چې د ثنايا، رباعي ناب او ضواحکو د وريو سره مايل د تالو سره ټکر و خوري که چپه طرف وي او که راسته طرف وي او د راسته طرف څخه آسانه دئ او د دواړو طرفو څخه په يوه وار ادا کول هم صحيح دئ.

لسم مخرج:

د نون دئ او هغه هم طرف اللسان دئ، خو د لام د مخرج څخه کم دئ يعني ضواحکو لره د نون په مخرج کې دخل نه سته.

يوولسم مخرج:

د را دئ او دا مخرج د نون و مخرج ته نژدې دئ، خو په دې مخرج کې ظهر اللسان لره هم دخل سته او دغه درو (۳) حروف يعني لام، نون او را ته حروف طَرفيه او ذَلقيه هم ورته وايي. [۱]

دوولسم مخرج:

د طا، دال او تا دئ؛ يعني ادنى اللسان او د ثنايا عليا ببخ دئ او دغه درو (۳) حروفو ته حروف نِطعيه وايي. [۲]

---

[۱] د دې درو (۳) مخرجو (نهم، لسم، يوولسم) د حروفو د تسميې وجه دا ده، چې دغه ټول حروف د طرف اللسان څخه ادا کېږي ځکه ورته حروف طرفيه يا ذلقيه وايي او ذلق هم طرف ته وايي.

[۲] د دې حروفو د تسميې وجه دا ده چې دا د نِطع څخه ادا کېږي او نطع د نون په زير او د طا په زور سره د تالو هغه ګونجي ګونجي ځای ته وايي. ځکه نو دې حروفو ته حروف نطعيه وايي.

ديارلسم مخرج:

د ظا، ذال او ثا دئ او دا ادنى اللسان او د ثنايا عليا سرونه دي او دغه درو (۳) حروفو ته حروف لثويه وايي. [۱]

څوارلسم مخرج:

د صاد، زا او سين دئ؛ او دا رأس اللسان او د ثنايا سفلى سرونه سره د يو څه اتصال د ثنايا عليا او دې درو (۳) حروفو ته حروف صفيريه وايي. [۲]

پنځلسم مخرج:

د فا دئ؛ دا د لاندي شونډې نس او د ثنايا عليا سرونه دي.

شپاړلسم مخرج:

د دواړو شونډو دئ او د دې څخه دا حروف ادا کېږي: ميم، با او واؤ هغه واؤ چې مده نه وي يعني واؤ متحرک او واؤ لين او د مده او لين بيان په اول مخرج کي تېر سو، ليکن په دې درو (۳) حروفو کي فرق دا دئ چې با د شونډې د لندې حصې څخه ادا کېږي د دې وجهي ورته بحري وايي.

او ميم د شونډو د وچې حصې څخه ادا کېږي د دې وجهي ورته بري وايي. او واؤ د دواړو شونډو د کامل ګول والي څخه ادا کېږي. فا او دې درو (۳) حروفو ته حروف شفويه وايي. [۳]

---

[۱] د دې حروفو د تسميې وجه دا ده چې لثة د لام په زير او د ثا په زور سره په لغت کي پېوسته کېدو ته وايي، نو د دغه حروفو د ادا کېدو په وخت کي ادنى اللسان د ثنايا عليا سره پېوسته کېږي.

[۲] د دې حروفو د تسميې وجه دا ده چې صفير په لغت کي شېپلکي ته وايي او د دغه حروفو د ادا کولو په وخت کي د خولې څخه يو تېز شېپلکى راوزي، ځکه نو ورته حروف صفيريه وايي.

[۳] د دې حروفو د تسميې وجه دا ده چې دا حروف د دواړو شونډو څخه ادا کېږي او شَفَة په لغت کي شونډې ته وايي ځکه نو ورته حروف شفويه وايي.

اوولسم مخرج:

خېشوم[1] يعني د پزي شپېلۍ ده او د دې څخه غنه ادا کېږي. د غنې بيان به په نهمه او لسمه روښنايي کي د ميم او نون په قاعدو کي انشاء الله راسي.

---

[1] اوولسم مخرج خېشوم دئ؛ يعني د پزي شپېلۍ؛ وَهُوَ الْخَرْقُ الْمُنْجَذِبُ مِنَ الْاَقْصَى الْاَنْفِ. يعني د پزي په آخر کي هغه دننه چاک يا پرې ځای دئ چې د لوړ تالو د لوړي حصې خوا ته وي. د دې څخه اخفاء والا نون ساکن او نون تنوين ادا کېږي. لکه: مِنْ جِبَالٍ فِيْهَا. پر صحيح قول د اخفاء په حالت کي د دواړو نونانو (نون ساکن او نون تنوين) مخرج د خېشوم و طرف ته منتقل کېږي لکه څنګه چې د صحيح مذهب پر بناء د حروفِ مده مخرج جوف دهن ته مُحول کېږي. نو د لسم مخرج او اوولسم مخرج په مابين کي هيڅ تعارض او تخالف نه سته، ځکه چې لسم مخرج د نون متحرک او نون ساکن مظهر دئ او دا مخرج د نون مخفى دئ فلا منافاة نو ګواکي د اخفاء په حالت کي اصل مخرج (رأس اللسان او وری) لره هم دخل نه سته. ليکن څنګه چې مغلوب لږ او تقريباً معدوم دئ او اغلب و اکثر تعلق د پزي د شپېلۍ وي ځکه نو د ډېر دخل لرونکي مقام لحاظ يې وکړي او د اخفاء په حالت کې يې د دواړو نونانو مخرج خېشوم وښووي او د دواړو مخرجو سره د تعلق درلودلو په سبب په دغه حال کي د نون نوم نونِ مرکب، نون متفرع، حرف فرعي، غنة حرفي او نون خفي دئ. **سوال:** دلته د حروفو د مخارجو بيان کېږي او مصنف رحمه الله فرمايي چې د دې مخرج څخه غنه ادا کېږي او بنکاره خبره ده چې غنه يو صفت دئ ځکه چې غنه لغةً د غُنين څخه مشتق ده او د غنين معنا ده "صَوْتُ الْغَزَالَةِ اِذَا ضَاعَ وَلَدَهَا" يعني د هوسۍ هغه آواز کوم چې دا د خپل زوي د ورکېدو يا ضائع کېدو په سبب کوي. او د غنې اصطلاحي تعريف دا دئ: هُوَ صَوْتٌ اَغَنُّ شَبِيْهٌ بِصَوْتِ الْغَزَالَةِ اِذَا ضَاعَ الْغَزَالَةُ وَلَدَهَا. مَجْهُوْرٌ لَطِيْفٌ لَا عَمَلَ لِلِّسَانِ فِيْهَا. يعني غنه يو خېشومي او د پزي غوڼې والا او نرم خوندور آواز دئ کوم چې په پزه کي پروت وي او د کوترو او هوسيو د آواز سره مشابه وي هغه وخت چې دوی يې د خپل زوي پر ورکېدو يا ضائع کېدو باندي کوي او ژبي لره په غنې کي هيڅ دخل نه سته. او بنکاره خبره ده چې يوازي غوڼې او بنبنا ته حرف نه سي ويل کېدای، نو بيا حضرت مصنف رحمه الله د صفت=

=مخرج څنګه بیان کړي؟ **اول جواب:** دلته د غنې څخه مراد نون مخفٰی دئ نه د غنې صفت او ښکاره خبره ده چې نون مخفٰی حرف دئ نه صفت، نو مصنف رحمه الله د حرف مخرج بیان کړي نه د صفت او تفصیل دا دئ چې د شارح یماني رحمه الله للمقدمة پر قول باندې غنه پر دوه قسمه ده، اوله غنه صفتي چې دا په نون او میم مشدد یا مدغم کې ده او دوهمه غنه حرفي ده چې دا په نون مخفٰی او نون مدغم بادغام ناقص او په میم مخفٰی کې ده نو دلته مراد نون مخفٰی دئ. همدا ډول مکي رحمه الله په "رعایة" کې فرمایي: اَلْغُنَّةُ نُوْنٌ سَاكِنٌ خَفِيٌّ يَخْرُجُ مِنَ الْخَيْشُوْمِ وَاِنَّهَا حَرْفٌ مَجْهُوْرٌ لَا عَمَلَ لِلِّسَانِ فِيْهِ. یعني غنه نون ساکن خفي دئ چې د خېشوم څخه راوزي او دا حرف مجهوره دئ او ژبې لره په غنه کې هیڅ دخل نه ستە. او جاربردي رحمه الله په وضاحت سره فرمایلي دي چې: اَلْغُنَّةُ نُوْنٌ مَخْفَاةٌ وَهِيَ مِنَ الْحُرُوْفِ الْفَرْعِيَّةِ. یعني غنه نون مخفٰی ده او د حروف فرعیه وو څخه ده. **دوهم جواب: دا دئ** چې دلته عبارت په تقدیر د غنې والا حرف دئ یعني هغه حرف چې غنه پکښې کېږي. **درېیم جواب:** دغه مخرج یې د فایدې د تکمیل په خاطر بیان کړي ځکه د نورو صفاتو د ادا محل او تلفظ مخارج مقرره دي او د غنې محلِ ظهور د ټولو صفاتو څخه مختلف دئ. او په مخارجو کې د حروفو قید للاکثر حکم الکل د لحاظ څخه دئ. **سوال:** غنه وایو او حرف ولې مراد کړو؟ **جواب:** د اخفاء په حالت کې څنګه چې پر ذات باندې د غنې د صفت غلبه وي یعني په دې حالت کې خېشومي آواز لره داسې دخل وي چې د دې څخه ماسېوا دا حرف ګرسره نه ادا کېږي یا که ادا هم سې ناقص وي، د دې وجهې خپله نون ته غنه وایي. لکه: زَيْدٌ عَدْلٌ. قُرْآنٌ هُدًى. **سوال:** د دې بیان څخه معلومه سول چې نون مخفٰی حرف فرعي دئ، ځکه هغه د مخرج اصلي او خېشوم دواړو څخه ترکیباً ادا کېږي او د حرف فرعي تعریف دا دئ: اَیْ مَا يَتَرَدَّدُ بَيْنَ الْمَخْرَجَيْنِ. پر دې بناء باندې ضروري وه چې مصنف رحمه الله د نورو حروف فرعیه وو (اماله والا الف، تسهیل والا همزه، اشمام والا صاد) مخارج هم بیان کړي وای؟ **جواب:** څنګه چې د نورو حروف فرعیه وو دوه دوه مخارج هغه وه چې مخکې تېر سول او د نون مخفٰی دوهم مخرج د دغه ټولو مخارجو مذکوره وو څخه جلا دئ د دې وجهې یې د نون مخفٰی مخرج بیان کړي او د نورو حروف فرعیه وو مخارج یې بیان نه کړل. **سوال:** بعضي=

د مخرج معلومولو طریقه دا ده:

چې دغه حرف ساکن کړه او د دې څخه مخکې متحرکه همزه راوړه هر ځای چې آواز ختم سي هغه يې مخرج دئ.

=حضراتو د نون مخفٰی تعریف داسي کړی دئ: هُوَ حَرْفٌ خَفِيٌّ يَخْرُجُ مِنَ الْخَيْشُوْمِ وَلَا عَمَلَ لِلِّسَانِ فِيْهِ. یعني نون مخفٰی یو خفي حرف دئ چې د پزې د شپېلۍ څخه راوزي او په دې کې ژبې لره هیڅ دخل نه ستە. او د نحوي قاعده ده چې نکره تحت النفي عموم فایده کوي نو د "لَاعَمَلَ" څخه معلومېږي چې د نون مخفٰی په ادا کولو کې ژبې لره یو ذره دخل او تعلق هم نه ستە، په داسي حال کې چې دا د تحقیق خلاف دئ؟ **جواب:** دلته مطلق د عمل لسان نفي مراد نه دي بلکې د دې څخه عمل خاص او تعلق مقید نفي مقصود دئ یعني ژبې لره داسي دخل نه ستە څنګه چې د اظهار په حالت کې وي، نو دا د "لَا رَجُلٌ ظَرِيْفٌ فِي الدَّارِ" د قبیل څخه دئ. امام جزري رحمه الله په دې اړه فرمایي: لَا عَمَلَ لِلِّسَانِ فِيْهِمَا كَعَمَلِهِ فِيْهِمَا مَعَ مَا يَظْهَرَانِ اَوْ يَدْغَمَانِ بِغُنَّةٍ. یعني د اخفاء په حالت کې د دواړو نونانو په ادا کولو کې ژبې لره داسي عمل نه ستە څنګه چې په حروف اظهار او حروف ادغام مع الغنة کې د ادا کولو په حالت کې ستە. ملا علي قاري رحمه الله فرمایي: وَاَنَّ النُّوْنَ الْمَخْفَاةَ مُرَكَّبَةٌ مِنْ مَخْرَجِ الذَّاتِ وَمِنْ تَحَقُّقِ الصِّفَةِ فِيْ تَحْصِيْلِ الْكَمَالَاتِ. یعني نون مخفٰی د ذات حرف د مخرج (د ژبې کناره او تالو) او د تحقق صفت غنه دواړو څخه مرکب دئ تر څو علی وجه الکمال ادا سي. یعني نون مخفٰی د ذات حرف مخرج (د ژبې کناره او تالو) او د تحقق صفت (غنې) څخه مرکب دئ تر څو په پوره ډول ادا سي. یعني نون مخفی مرکب د خپل ذات حرف مخرج چې هغه د ژبې کناره او تالو دئ او د تحقق صفت چې هغه غنه ده د دغو دواړو څخه مرکب دئ تر څو په پوره توګه ادا سي.

د حروفو د مخارجو اجمالي نقشه

(۱) مخرج: ا، و، ی	(۲) مخرج: ء، ھ	(۳) مخرج: ع، ح
په حالت کي د مده د خولې د خالیګاه څخه.	د حلق د آخر څخه کوم چې د سینې و خواته دئ.	د حلق د مابین څخه.
(۴) مخرج: غ، خ	(۵) مخرج: ق	(٦) مخرج: ک
د حلق د شروع څخه کوم چې د خولې و خواته دئ.	د ژبې پای کوم چې د حلقي ژوبي سره نژدې ده کله چې د لوړ تالو سره ولګېږي.	د همدغه قاف د مخرج څخه لږ د خولې و خواته.
(۷) مخرج: ج، ش، ی (غیر مده)	(۸) مخرج: ض	(۹) مخرج: ل
د ژبې مابین یا وسط اللسان چې کله د تالو د مابین سره ولګېږي.	د ژبې اړخ یا طرف اللسان چې کله د لوړو زامو سره ولګېږي. د چپه طرف څخه آسان او د راسته طرف څخه سخت دئ، د دواړو طرفو څخه په یوه وار ادا کول ډېر مشکل دئ.	طرف اللسان چې هر کله د لوړو څلور قسمه غاښو د وریو سره ولګېږي.
(۱۰) مخرج: ن	(۱۱) مخرج: ر	(۱۲) مخرج: ط، د، ت
دا هم د لام د مخرج په ډول دئ خو ضواحکو لره دخل نه سته.	دا هم د لام د مخرج په ډول دئ خو ضواحکو او ناب لره دخل نه سته او ظهر اللسان لره هم دخل سته.	ادنی اللسان چې کله د ثنایا علیا د بېخو سره ولګېږي.
(۱۳) مخرج: ظ، ذ، ث	(۱۴) مخرج: س، ص، ز	(۱۵) مخرج: ف
ادنی اللسان چې هر کله د ثنایا علیا د سرو سره ولګېږي.	رأس اللسان چې هر کله د ثنایا سفلی د سرو سره ولګېږي او یو څه ثنایا علیا لره هم دخل سته.	د لاندې شونډې نس او د ثنایا علیا سرونه دي.

(۱٦) مخرج: ب، م، و (غیر مده)	(۱۷) مخرج: ن، م مخفی یا خیشوم
"ب" د دواړو شونډو د لندې حصې د یو ځای کېدو څخه او "م" د دواړو شونډو د وچې حصې څخه او "و" (غیره مده) د دواړو شونډو د کامل ګول والي څخه ادا کېږي.	د نون او میم مخفی غنه د خیشوم یعني د پزې د شپېلۍ څخه ادا کېږي.

پنځمه روښنايي

په کومو کيفيتو (ډولو) سره چې حروف ادا کېږي هغو کيفيتو (ډولو) ته صفات ويل کېږي.[۱] او هغه پر دوه قسمه دي؛[۲] يو ډول يې دا دي که چيرې

---

[۱] يعني د مخرج څخه د وتلو په وخت کې د حرف په آواز کې چې کوم کيفيت (ډول) يا حالت پيدا کېږي هغه ته صفت ويل کېږي.

[۲] صفات جمع د صفت ده. صفت وايي په لغت کې مَا قَامَ بِالشَّيْءِ يعني صفت هغه شئ دئ چې دې د بدل کوي په بل شي پوري. لکه رنګ چې په دېوال پوري ولاړ وي. او اصطلاحي تعريف يې دا ده: اَلصِّفَةُ هِيَ كَيْفِيَةٌ عَارِضَةٌ لِلْحَرْفِ عِنْدَ حُصُوْلِهِ فِي الْمَخْرَجِ. يعني صفت يو داسي کيفيت (ډول) دئ چې کله حرف د خپل مخرج څخه را ووزي نو دا صفت ور عارضېږي يعني ور ورځندي کېږي. د صفاتو څخه مخکې د اتو (۸) شيانو پېژندل ضروري دي؛ **اول د صفت لغوي او اصطلاحي معنا:** د صفت لغوي او اصطلاحي معنا مخکې تېره سول. **دوهم د صفت اقسام:** صفت پر دوه قسمه دئ؛ لازمي او عارضي. لازمي هغه صفتونه دي چې همېشه د حرف سره ورسره وي که چيرې دغه صفتونه ادا نه سي نو هغه حرف به ګرسره پاته نه سي يعني د هغه حرف لفظ يا معنا ته به يې تغير ورسېږي. او عارضي هغه صفتونه دي چې د حروفو د زينت يا ښايست له پاره وي چې د هغه په نه ادا کولو سره د حروفو ښايست له منځه ځي يعني يو وخت وي او يو وخت نه وي. لکه د را ډکوالي او باريک والي. **درېيم د صفاتو تعداد دئ:** ټول صفتونه اوولس (۱۷) دانې دي. **څلورم په حروفو کې څو صفات راځي؟** په حروفو کې پنځه (۵) يا شپږ (۶) او يا هم اووه (۷) صفتونه راځي. **پنځم په يوه حرف کې څو زيات صفات راځي او لږ څو صفات راځي؟** په يوه حرف کې زيات صفات اووه (۷) راځي او لږ صفات پنځه (۵) راځي. **شپږم په حروفو کې د صفاتو معلومولو طريقه:** د صفاتو معلومولو طريقه دا ده چې د صفاتو مجموعې ته =

دغه صفات ادا نه سي نو هغه حرف به ګرسره پاته نه سي او داسي صفاتو ته صفات ذاتيه، لازمه، مميزه او مقومه ويل کيږي. (۱)

دوهم قسم يې دا دي چې هغه حرف خو پاته سي خو هغه ښايست او زينت يې پاته نه سي او داسي صفاتو ته صفات محسنه، مزينه، محليه او عارضيه ويل کيږي، (۲) اول قسم يې اوولس (۱۷) صفتونه دي. (۳)

=ګورو که چيري هغه حرف په هغه مجموعه کي موجود وو خو ډېره ښه او که چيري نه وو، نو بيا د هغه مقابل صفت ته ګورو ځکه په مقابل صفت کي يې خامخا وي. مثلاً د همس مجموعې ته ګورو که چيري هغه حرف د همس په مجموعې کي موجود وي خو ډېر ښه او که نه وي نو په جهر کي خامخا سته. **اووم د هر صفت لغوي او اصطلاحي معنا او مطلب:** چې دا به د هر صفت سره يو ځای راسي. **اتم د صفاتو د ادا کولو په وخت کي پر حروفو څه اثر لويږي؟** د صفاتو د ادا کولو په وخت کي پر حروفو باندي د صفاتو اثر تمايز او جلا والي دئ يعني يو حرف د نورو حروفو څخه را جلا کوي.

(۱) د دې صفاتو د تسميې وجه دا ده: لازمه ځکه ورته وايي چې دا صفات د حروفو سره همېشه ملګري دي. ذاتيه ځکه ورته وايي چې دا صفات د حروفو په ذات کي موجود دي. مميزه ځکه ورته وايي چې دا صفات د حروفو په مابين کي تمايز او جلا والي راولي. مقومه ځکه ورته وايي چې کوم صفت په يوه حرف کي وي هغه صفت په نورو حروفو کي نه وي.

(۲) د دې صفاتو د تسميې وجه دا ده: عارضيه ځکه ورته وايي چې دا صفات عارضي دي يعني کله کله وي او کله نه وي. محليه، مزينه او محسنه په دې وجه ورته وايي چې دا صفات د حروفو د ښايست له پاره دي يعني حروف په ښايسته کيږي. لکه د را ډکوالي او داسي نور.

(۳) **يادونه:** صفات لازمه پر دوه قسمه دي؛ متضاده او غير متضاده. اول لس صفات يې متضاده دي او پاته اووه (۷) صفات يې غير متضاده دي او تضاد يې بالمقابل دي. يعني هر صفت د مقابل ضد دئ لکه همس او جهر دغه دواړه صفتونه په خپل مابين کي سره =

(۱) همس: [۱]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته مهموسه وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي آواز په خپل مخرج کي په داسي کمزوري سره و درېږي چي ساه جاري وي او په آواز کي يو قسم کښته والي (نرموالی) وي.[۲] او داسي حروف لس (۱۰) دي چي مجموعه يې دا ده: فَحَثَّهُ شَخْصٌ سَكَتْ. [۳]

(۲) جهر: [۴]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته مجهوره وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي آواز په خپل مخرج کي په داسي قوت سره و درېږي چي د ساه جاري کېدل بند سي او په آواز کي

=ضد دي يعني همس د شدت ضد نه دئ او شدت د جهر ضد نه دئ يعني د خپل مقابل ضد دئ د بل يوه ضد نه دئ.

[۱] همس په لغت کي کرار والي ته وايي.

[۲] د همس تعريف همدومره دئ چي په مخرج کي آواز په داسي کمزوري سره ودرېږي چي ساه جاري وي او په آواز کي يو قسم کښته والي وي. دا مطلب د لغت په مرسته سره د همس د لفظ څخه معلوميږي او "ساه جاري کېدل" په تعريف کي داخل نه دئ ليکن دا ساه جاري کېدل يې علامه ده چي مهموسه حروف بايد ساکن ادا کړل سي. د مثال په ډول اَتْ چي د کښته آواز سره ساه راوزي، ځکه چي ساه يو څه آواز جوړېږي او يو څه په خپل تنفسي حالت باندي پاته کېږي.

[۳] د دې مجموعې معنا دا ده: شوق او ترغيب ورکړئ هغه چا ته چي چپوالي يې غوره کړی وي.

[۴] جهر په لغت کي لوړوالي ته وايي.

یو قسم لوړوالي وي.[۱] او د مهموسه حروفو څخه ماسېوا نور ټوله حروف مجهوره دي. همس او جهر یو د بل مقابل (ضد) دي.

(۳) شدت:[۲]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پیدا سي هغو ته شدیده وایي. مطلب د دې صفت دا دئ چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي آواز په خپل مخرج کي په داسي قوت سره و درېږي چي آواز بند سي او په آواز کي یو قسم سختي وي[۳] او داسي حروف اته (۸) دي چي مجموعه یې دا ده: اَجِدُکَ قَطَبْتَ.[۴]

(۴) رخوت:[۵]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پیدا سي هغو ته رخوه وایي. مطلب د دې صفت دا دئ چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي آواز په خپل مخرج کي په داسي کمزوري سره و درېږي چي آواز جاري وي او په آواز کي یو قسم

---

[۱] د جهر تعریف همدومره دئ چي په مخرج کي آواز په داسي قوت سره ودرېږي چي په آواز کي لوړوالي وي. "او ساه جاري کېدل بند سي" دا عبارت د تعریف څخه خارج دئ ځکه چي دا محضي یوه علامه ده. مطلب یې دا دئ چي مجهوره حروف باید ساکن ادا کړل سي. د مثال په ډول په اَدْ کي ټوله آواز په زوره سي، ځکه چي ټوله ساه آواز جوړېږي.

[۲] شدت په لغت کي سختي ته وایي.

[۳] د شدت معنا ده سختوالي او ټینګوالي یعني په مخرج کي آواز په داسي سختي سره ودرېږي که چیرې په ساکن حالت کي د یوه حرف آواز جاري ساتل وغواړي نو دا نه سي کولای یعني امکان یې نه سته، نو اصلي تعریف داسي دئ چي حرف په داسي ټینګي او سختي سره ادا سي چي د سکون په حالت کي آواز بند سي. لکه: اَقْ.

[۴] د دې مجموعې معنا دا ده: ما ته تروش مخی پیدا کړې.

[۵] د را په کسره سره رِخوت په لغت کي نرموالي ته وایي.

نرمي وي[۱] او د شديده او متوسطه حروفو څخه ماسپوا نور ټول حروف رخوه دي او د متوسطه بيان هم را روان دئ.

د همس او جهر په ډول شدت او رخوت هم يو د بل مقابل (ضد) دي او د دې دواړو صفتو په مابين کي يو بل صفت دئ.

توسط:[۲]

په کومو حروفو کي چې دا صفت پيدا سي هغو ته متوسطه او بينيه وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چې آواز په دې حروفو کي نه پوره بند وي او نه پوره جاري وي.[۳] (حقيقة التجويد)

داسي حروف پنځه دي مجموعه يې دا ده: لِنْ عُمَرُ.[۴]

دا توسط جلا صفت نه شمېرل کېږي ځکه په دې کي يو څه شدت او يو څه رخوت دئ نو د دې دواړو صفتو څخه جلا صفت نه سو.

---

[۱] د تعريف خلاصه يې دا ده: چې آواز په خپل مخرج کي په داسي کمزورۍ سره ودرېږي چې په آواز کي يو ډول نرمي وي او د نرمي علامه دا ده چې د سکون په حالت کي د رخوه حروفو آواز جاري سي. د مثال په ډول: اَسْ.

[۲] توسط په لغت کي د يو شي مابين ته وايي او اصطلاحي تعريف او مطلب يې خپله مصنف رحمه الله ذکر کړي دي. بله دا خبره ياد ساتل پکار ده چې توسط جلا صفت نه دئ ځکه که چېرې بل صفت وګڼل سي نو صفتونه اتلس (۱۸) کېږي او حال دا دئ چې صفتونه اوولس (۱۷) دي. ځکه په توسط کي نه پوره شدت او نه پوره رخوت دئ نو ځکه توسط يو مستقل صفت نه بلل کېږي بلکي د شدت او رخوت ترمنځ يو صفت دئ.

[۳] يعني نه د شديده په ډول سختي پکښي سته او نه د رخوه په ډول نرمي پکښي سته بلکي د دواړو صفتونو تر مابين يو منځنی حالت دئ. خلاصه دا ده چې په دې صفت کي شدت ناقصه او رخوت ناقصه سته يعني دواړه صفتونه پکښي ناقص دي پوره نه دي.

[۴] د دې مجموعې معنا دا ده: نرم سه اې عمره!

شبه: [۱]

په دې ځای کې یوه شبه ده، هغه دا ده چې حرف تا او حرف کاف یې په مهموسه کې هم شمېرلې دي په داسې حال کې چې په دې کې هم آواز بند ېږي او د دې سببه یې په شدیده وو کې هم شمېرلی دي؟

د دې جواب دا دئ چې په دې دواړو حروفو کې همس کمزوری (ضعیف) دئ شدت زورور (قوي) دئ، نو د شدت د قوي کېدو په سبب خو به آواز بند سي خو د لږ همس کولو وروسته یو څه اندازه ساه هم جاري وي خو په دې ساه جاري کېدو کې هم ډېر احتیاط ساتل پکار دئ. ځکه که چیرې آواز جاري سي نو کاف او تا به شدیده نه سي پاته بلکې رخوه به سي او دوهم دا چې په دې کې به د ها آواز پیدا سي او غلط به سي.

(۵) استعلاء: [۲]

په کومو حروفو کې چې دا صفت پیدا سي هغو ته مستعلیه وایي. مطلب د دې صفت دا دئ چې د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کې همېشه د ژبې پای (اقصی اللسان) لوړ تالو ته پورته کېږي چې د هغه د لوړېدو په وجه دا حروف

---

[۱] په دغه شبه کې یو اعتراض واردېږي، د اعتراض خلاصه دا ده: چې حرف تا او حرف کاف دي په مهموسه کې هم شمېرلي دي او په شدیده کې دي هم شمېرلي دي نو دا څنګه کېدای سي چې په یوه حرف کې دي د همس په خاطر ساه جاري وي او د شدیده په خاطر دي آواز بند وي؟ موږ د دې اعتراض له پاره دوه جوابونه ورکوو؛ اول جواب دا دئ: چې په دې حروفو کې شدت قوي دئ خو د لږ همس سره ډېر نه. دوهم جواب دا دئ: چې تا به دا اعتراض هغه وخت کولای که چیرې همس او شدت سره ضد وایي، موږ مخکې وویل چې د صفاتو تضاد بالمقابل دئ. د همس ضد جهر دئ ځکه که چیرې یو سړی چپ وي د هغه آواز خو بند وي نو آیا د هغه ساه هم بنده وي او داسې نه ده.

[۲] استعلاء په لغت کې لوړوالي ته وایي.

ډک ویل کېږي او داسي حروف اووه (۷) دي چې مجموعه يې دا ده: خُصَّ ضَغْطٍ قِظْ.

(٦) استفال: [۱]

په کومو حروفو کې چې دا صفت پيدا سي هغو ته مستفله وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چې د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کې د ژبې پای (اقصی اللسان) و لوړ تالو ته نه پورته کېږي چې د نه پورته کېدو په وجه دا حروف باریک ویل کېږي.

د مستعلیه حروفو څخه ماسېوا نور ټوله حروف مستفله دي او دا دواړه صفتونه يعني استعلاء او استفال هم يو د بل مقابل (ضد) دي.

(۷) اطباق: [۲]

په کومو حروفو کې چې دا صفت پيدا سي هغو ته مطبقه وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چې د دې حروف د ادا کېدو په وخت کې د ژبې مابين (وسط اللسان) د لوړ تالو سره موښلي او داسي حروف څلور دي: (ص، ض، ط، ظ).

(۸) انفتاح: [۳]

په کومو حروفو کې چې دا صفت پيدا سي هغو ته منفتحه وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چې د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کې د ژبې مابين (وسط اللسان) د لوړ تالو څخه جلا وي که څه هم د ژبې پای (اقصی اللسان) د پورته

---

[۱] استفال په لغت کې کښته والي ته وايي.

[۲] اطباق په لغت کې چسپېدلو ته وايي. يعني يو شی چې په بل شي پورې چسپ سي. په اطباق کې وسط اللسان د مقابل تالو سره چسپېږي.

[۳] انفتاح په لغت کې خلاصوالي ته وايي.

تالو سره و موښلېږي لکه څنګه چې په قاف کې موښلي او کـه و نه موښلېږي. (جهد المقل مع شرح)

د مطبقه حروفو څخه ماسېوا نور ټول حروف منفتحه دي او دا دواړه صفتونه يعني اطباق او انفتاح يو د بل مقابل (ضد) دي.

(۹) اذلاق: [۱]

په کومو حروفو کې چې دا صفت پيدا سي هغو ته مذلقه وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چې دا حروف د ژبې او شونډانو د کنارې څخه ډېر په آسانۍ او ژر سره ادا کېږي او داسي حروف شپږ (٦) دي چې مجموعه يې دا ده: فَرَّ مِنْ لُبِّ. [۲]

يعني په دې کې چې کوم حروف شفوي دي هغه د شونډانو د کنارې څخه ادا کېږي او د شفويه مطلب په شپارلسم مخرج کې تېر سوی دئ او کوم چې شفويه نه دي هغه د ژبې د کنارې څخه ادا کېږي. (درة الفريد للشيخ الدهلوی رحمه الله)

(۱۰) اصمات: [۳]

---

[۱] اذلاق په لغت کې طرف يا بغل ته وايي.

[۲] د دې مجموعې معنا دا ده: د عقل خاوند د بې عقل د مجلس څخه وتښتېدي، ځکه د ده عقل دا اجازه نه ورکوي چې د بې عقله سره کښېني.

[۳] اصمات په لغت کې سختي ته وايي.

يادونه: د څلورو صفتو پر بنياد په قرآن کريم کې چې څومره حروف دي هغه پر درې (۳) قسمه دي او هغه څلور صفتونه دا دي: استعلاء، استفال، انفتاح او اطباق. **اول قسم** يې مستعليه مطبقه دي چې دا څلور حروف دي: ص، ض، ط، ظ. دا څلور حروف همېشه ډک ويل کېږي ځکه چې په دې څلورو حروفو کې د ژبې پای (اقصى اللسان) او د ژبې مابين=

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته مصمته وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چي دا حروف د خپل مخرج څخه په مضبوطي او سختي سره ادا کېږي، په آسانۍ او ژر سره نه ادا کېږي.

د مذلقه حروفو څخه ماسېوا نور ټوله حروف مصمته دي او دا دواړه صفتونه يعني اذلاق او اصمات يو د بل مقابل (ضد) دي.

دې لسو (۱۰) صفتو ته صفات لازمه متضاده وايي ځکه چي يو د بل مقابل (ضد) دي.

لکه مخکي چي موږ وويل چي مخته کوم صفات رائي هغو ته "**غير متضاده**" وايي او د صفات متضاده وو څخه هيڅ حرف خالي نه پاته کېږي، بلکي څومره حروف چي دي پر هر حرف باندي د مقابل صفتو څخه يو نه يو صادقېږي. او صفات غير متضاده په بعضو حروفو کي وي او په بعضو حروفو کي به نه وي "**صفات غير متضاده**" دا دي:

(۱۱) صفير: [1]

=(وسط اللسان) مقابل تالو ته پورته کېږي او په کومو حروفو کي چي د ژبي مابين او د ژبي پای مقابل تالو ته پورته سي هغه حروف همېشه ډک ويل کېږي. **دوهم قسم** يې مستعليه منفتحه دي چي دا درې حروف دي: خ، غ، ق. دا درې حروف همېشه متوسط ويل کېږي يعني نه ډک او نه باريک، ځکه د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي د ژبي مابين مقابل تالو ته نه پورته کېږي او په کومو حروفو کي چي يوازي د ژبي پای مقابل تالو ته پورته سي هغه همېشه متوسط ويل کېږي. **درېيم قسم** يې مستفله منفتحه دي او دا حروف د مستعليه مطبقه او مستعليه منفتحه څخه ماسېوا نور ټوله حروف مستفله منفتحه دي، ځکه په کومو حروفو کي چي نه د ژبي مابين مقابل تالو ته پورته سي او نه د ژبي پای مقابل تالو ته پورته سي هغه حروف همېشه باريک (تش) ويل کېږي.

[1] صفير په لغت کي شېپلکي ته وايي.

په کومو حروفو کي چې دا صفت پیدا سي هغو ته صفیریه وایي. مطلب د دې صفت دا دئ چې د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي یو تېز آواز د شپېلکي په ډول راوزي او داسي حروف درې (۳) دي: ص، ز، س.[۱]

(۱۲) قلقله:[۲]

په کومو حروفو کي چې دا صفت پیدا سي هغو ته حروف قلقله وایي. مطلب د دې صفت دا دئ چې د سکون په حالت کي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي په مخرج کي حرکت پیدا کېږي.[۳]

داسي حروف پنځه دي چې د هغو مجموعه دا ده: قُطْبُ جَدٍّ.[۴]

(۱۳) لین:[۵]

په کومو حروفو کي چې دا صفت پیدا سي هغو ته حروف لینیه وایي. مطلب د دې صفت دا دئ چې دا حروف د خپل مخرج څخه په داسي نرمي ادا

---

[۱] صفیر پر درې (۳) قسمه دي؛ **اول قسم** یې صفیر اعلیٰ دئ چې هغه په حرف زا کي دئ. **دوهم قسم** یې صفیر متوسط دئ چې هغه په حرف سین کي دئ. **دریم قسم** یې صفیر ادنیٰ دئ چې هغه په حرف صاد کي دئ.

[۲] قلقله په لغت کي حرکت او جُنبش ته وایي.

[۳] قلقله پر دوه ډوله ده؛ یوه قلقله کُبریٰ او بله قلقله صُغریٰ ده. قلقله کبریٰ هغه ده چې حرف د قلقلې د کلمې په پای کي راسي او هغه حرف به ساکن وي، سکون که عارضي وي او که اصلي. دوهم ډول یې قلقله صُغریٰ ده هغه دا ده چې حرف د قلقلې د کلمې په مابین کي راسي او هغه حرف به ساکن وي په سکون اصلي سره ځکه قلقله پر ساکن حرف باندي کېږي.

[۴] د دې مجموعې معنا دا ده: د نېکبختۍ مدار او یا د نېکبختۍ ستوری او یا د بزرګۍ ستوری.

[۵] لین په لغت کي نرمي ته وایي.

کېږي که چيري څوک پر دې باندې مد کول وغواړي کولای سي چې مد پر وکړي.[۱]

داسي حروف دوه (۲) دي: واؤ ساکن او ياء ساکنه هر کله چې د دوی پر ماقبل (مخکې) حرف باندې فتحه (زور) وي. لکه: مِنْ خَوْفٍ، وَالصَّيْفِ.

(۱۴) انحراف:[۲]

په کومو حروفو کې چې دا صفت پيدا سي هغو ته منحرفه وايي او داسي حروف دوه (۲) دي: لام او را.

مطلب د دې صفت دا دئ چې د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کې په لام کې د ژبې د کنارې و طرفته او په را کې د ژبې شاه (ظهر اللسان) او څه د لام و مخرج ته ميلان پيدا سي.[۳] (يعني د لام د ادا کېدو په وخت کې د را و مخرج

---

[۱] يعني د حروف مده آواز د جوف دهن څخه راوزي په دوی کې د آواز اوږدولو پوره پراخې (وسعت) سته. خو هر کله چې د حروف لينيو مخرج معلوم وو نو ځکه په دوی کې د آواز اوږدولو هيڅ امکان نه سته. ليکن د مد فرعي په احوالو کې به معلومه سي چې د مد بعضي صورتونه داسي دي چې په هغو کې د مد محل حروف لين وي او هغه کشېږي يعني مد پر کېږي. د دې اعتراض د دفع کولو له پاره د تجويد علماوو په حروف لين کې داسي نرمي غوره کړه چې پر دوی باندې مد کېدای سي همدغه نرمي ده چې د لين صفت ورته ويل کېږي او د مصنف رحمه الله دا عبارت د فکر کولو وړ دئ "چې که چيري څوک پر دې باندې مد کول وغواړي کولای سي چې مد پر وکړي".

[۲] انحراف په لغت کې ميلان ته وايي.

[۳] په لام او را کې د انحراف مطلب دا دئ چې په دې دواړو کې د خپل مخرج څخه د متجاوز کېدو او يو او بل ته د مايل کېدو او ګرځېدو حالت پيدا کېږي. څنګه چې لام د حافة اللسان څخه شروع کېږي او وروسته د طرف اللسان يعني د را و مخرج ته ميلان کوي. او را چې کله د طرف اللسان څخه شروع کېږي نو وروسته و ظهر اللسان او يو څه د لام و مخرج ته =

ته میلان وي او د را د ادا کېدو په وخت کي د لام و مخرج ته میلان وي. (درة الفريد)

(۱۵) تکریر:[۱]

دا صفت یوازي په حرف را کي دئ. مطلب د دې صفت دا دئ چي څنګه چي د دې د ادا کېدو په وخت کي په ژبه کي یوه لړزه یعني ریږدبدل وي له دې وجهي په دغه وخت کي د تکرار مشابهت وي.[۲]

دا مطلب نه دئ چي په دې کي تکرار ښکاره کړل سي ځکه چي دا بیا هم یو حرف دئ زیات حروف نه دي.[۳] (دُرة الفريد ملخصاً)

=میلان کوي، نو د دې وجهي کوچنی چي کله خبري زده کوي نو د لام پر ځای را وایي. لکه د راکړه پر ځای "لاکه" او د راوړه پر ځای "لاوله" چي د دې انحراف په وجه د هغه څخه د را پر ځای لام ادا کېږي. (نهاية القول: صـ: ۵۲)

[۱] تکریر په لغت کي لړزه یا رپېدو ته وایي.

[۲] د تکریر تعریف دا دئ (د حرف د ادا کېدو په وخت کي په ژبه کي لړزه وي الخ) او دا صفت یوازي په را کي دئ او دا باید په داسي نرمي یا لطافت سره ادا کړل سي چي را مکرره نه سي او دا هغه وخت مکرره کېږي چي کله په ویلو کي د دې صفت د ښکاره کولو ښه کوښښ وسي. حقیقت دا دئ چي د دې صفت پټول پکار دئ ځکه چي د لړزې یا رپېدو د آواز سره څه تعلق ددئ؟ که څه هم مشدده وي. لکه: كَرَّةً او مَرَّةً. او په را کي د اذلاق همدغه تقاضا او غوښتنه ده.

[۳] دلته یوه خبره یاد ساتل ضروري ده چي تکریر پر درې (۳) قسمه دي: **اول عین تکریر دئ:** عین تکریر دا دئ چي یو حرف هم په خپل مخرج کي او هم په صفت کي مکرر سي. **دوهم مشابه بالتکریر دئ:** مشابه بالتکریر دا دئ چي یو حرف په مخرج او په صفاتو کي یو وي خو سامع یا اورېدونکی دا فکر وکړي چي تکریر یې وکړي. **دریېم عدم تکریر دئ:** عدم تکریر دا دئ چي یو حرف نه په مخرج کي وویل سي او نه په صفاتو کي وویل=

(۱۶) تفشي: [۱]

دا صفت یوازي په شین کي دئ. مطلب د دې صفت دا دئ چي د شین د ادا کولو په وخت کي آواز دننه په خوله کي پاشل کېږي. (درة الفرید)

(۱۷) استطالت: [۲]

دا صفت یوازي په ضاد کي دئ. مطلب د دې صفت دا دئ چي د ضاد د ادا کېدو په وخت کي د مخرج د شروع څخه د مخرج تر پای پوري [۳] یعني د ژبي د حافې (حافة اللسان) د اول څخه تر آخره پوري آواز جاري وي.

=سي. نو دلته مراد مشابه بالتکریر دئ، ځکه که عین تکریر مراد سي نو په قرآن کریم کي به د ځان څخه حروف زیات سي او دا لحن جلي دئ او نه عدم تکریر مراد دئ ځکه په قرآن کریم کي به حروف کم سي او دا هم لحن جلي دئ او لحن جلي حرام دئ، نو ځکه دلته زمونږ مراد مشابه بالتکریر دئ.

[۱] تفشي په لغت کي پاشلو ته وایي.

[۲] استطالت په لغت کي اوږدوالي ته وایي.

[۳] د دې عبارت څخه دا ښکاره سوه چي د ژبي د حافې ابتدا د نواجذو د مقابل څخه کېږي او دغه اقصیٰ یي حافه ده او انتهاء یې په هغه برخه باندي کېږي کوم چي د ضواحکو مقابل دئ او همدغه ادنیٰ یي حافه ده، د کوم څخه چي د لام د مخرج ابتدا کېږي خو د مخرج د اوږدوالي په وجه په آواز کي هم یو څه اوږدوالي راځي. په ضاد او ظا کي لوي فرق خو د مخرج دئ ځکه چي د دواړو مخارج جلا جلا دي خو یو څه فرق یې په استطالت سره هم کېږي چي دا صفت یوازي په ضاد کي دئ او په پاته ټولو صفاتو کي چي متضاده دي دواړه مشترک دي. د دې صفاتو د اشتراک په وجه ویل سوي دي چي ضاد مشابه بالظاء دئ دا تشابه او مشابهت قائمول او د عین ظا څخه د ساتلو مسئله د دې فن یوه نازکه مسئله ده چي د دې فرق ساتلو له پاره د مشاقو استادانو څخه استفاده کول ضروري ده. بیا دا هم یاد ساتل پکار دي چي د آواز په اوږدولو کي دي مبالغه نه کوي ځکه چي دا اوږدوالي یو معمولي او لږ دئ د یوه الف د اندازې څخه هم کم دئ.

یعني د ضاد مخرج چي څومره اوږد دئ نو په پوره مخرج کي د آواز د جاري کېدو له وجهي به آواز هم اوږد سي. (جهد المقل)

لومړۍ فایده:

که چیري و یو چا ته دا شبه (شک) وي چي دا اووه (۷) صفتونه چي په آخر کي ذکر سول په کومو حروفو کي چي دا صفتونه نه وي په هغو کي به د دې صفتونه ضد خامخا وي. د مثال په ډول په ضاد کي د استطالت صفت دئ نو په پاته ټولو حروفو کي به عدم استطالت وي، نو دا دواړه ضده چي سره یو ځای سول نو ټولو حروفو لره شامل سول، نو بیا د صفات لازمه متضاده او غیر متضاده وو څه فرق سو؟

د دې جواب دا دئ چي دا خو صحیح ده خو په صفاتو متضاده وو کي د هر صفت د ضد لږ تر لږ نوم هم وو[1] او د دواړو نومو څخه به پر هر حرف باندي یو نه یو نوم صادق ېږي. دلته څنګه چي د ضد نوم نه سته له دې وجهي د ضد د صادق کېدلو اعتبار و نه کړل سو، په دې دواړو صفتو کي دا فرق سو.

دوهمه فایده:

یوازي د مخارجو او صفاتو ته د کتلو په وجه د خپل صحیح ادا کېدو یقین مه کوئ. په دې کي د یو مشاق استاذ څخه د مشق (تمرین) کولو ضرورت دئ. که چیري داسي یو استاذ درته پیدا نه سي نو بالکل د بې خبره پاته کېدو پر ځای د تجوید د کتابو څخه ګټه اخیستل هم غنیمت دئ.

---

[1] د نوم د نه کېدو وجه دا ده چي عدم استطالت څه مفهوم وجودي نه دئ بلکي مفهوم سلبي دئ او د شیانو (اشیاء) تعریفونه د حقائق ثابته وو او نفس الامري مفهوم په مقابله کي کېږي، د دې سببه عدم استطالت نه یو صفت وګڼل سو او نه ورته څه نوم تجویز سو داسي کول د علمي شان څخه منافي دئ.

درپیمه فایده:

د دې روښنایي په اول کي د صفت لازمه ذاتیه په تعریف کي لیکل سوي دي چې که چیري هغه صفت ادا نه سي نو هغه حرف به پاته نه سي. دا حرف نه پاته کېدل پر څو قسمه دي:

یو دا چې په بل حرف بدل سي.[۱] دوهم دا چې هغه حرف خو وي لیکن په هغه کي څه کمي او نقصان راسي.[۲] درېیم دا چې د هغه حرف عربیت پاته نه سي (یعني عجمي سي) بلکي د ځانه جوړ سوی حرف سي.[۳]

همدا حال دئ د صحیح مخارجو څخه د حروفو د نه ادا کولو چې کله یو حرف سي او کله بل حرف سي، کله په هغه کي څه کمي راسي او کله بالکل د ځانه جوړ سوی حرف سي په داسي تېروتنو سره بعضي وختونه لمونځ هم فاسدېږي، له دې وجهې که چیري داسي غلطي وسي نو خاص د دغه ځای پوښتنه کول او د یوه معتبر عالم څخه د دې مسئلې پوښتنه کول ضروري ده.

همدارنګه د زور، زیر یا کموالي او زیاتوالي د تېروتنو همدغه حکم دئ چې د هغه مثالونه په دوهمه روښنایي کي ذکر سول. که چیري داسي د زور، زیر او نوري داسي تېروتني وسي هم دي د یوه معتبر عالم څخه د مسئلې پوښتنه وکړل سي.

---

[۱] د مثال په ډول که چیري په حرف طا کي د استعلاء او اطباق صفت ادا نه سي نو حرف تا به سي.

[۲] د مثال په ډول قلقله و نه کړي یا په حرف شین کي تفشي و نه کړي.

[۳] یعني یو غیر عربي حرف سي. د مثال په ډول دال په ډال سره بدل سي. موږ د مالیزیا په خلکو کي د دې لیدنه کړې ده چې دوی د دال پر ځای ډال وایي.

څلورمه فایده:

په حروفو کي چي د مخارجو او صفات لازمه په سبب سره چي کومي نیمګړتیاوي کیږي د فن تجوید اصلي مقصد د هغو تېروتنو څخه ځان ساتل دئ. له همدې وجهي مو د مخارجو او صفاتو بیان د ټولو قاعدو څخه مخکي راوړي. اوس چي د صفات محسنه[1] متعلق قاعدې رائي، هغه د دې ذکر سوی مقصد څخه په دوهمه درجه کي دي خو اوس په عام ډول سره د دې دوهمي درجې د قواعدو لحاظ تر هغه اصلي مقصد زیات کیږي. د هغه وجه دا ده چي په دې قواعدو سره نغمه ښایسته کیږي او عام خلک د نغمې زیات خیال ساتي او د مخارجو او د صفات لازمه وو په نغمه کي هیڅ دخل نه ستله دې وجهي و دې ته توجه کمه کوي.

پنځمه فایده:

لکه څنګه چي دا د بې پرواهي خبره ده چي څوک په تجوید کي کوښښ نه کوي، همدا ډول زیاتی (تجاوز) بلل کیږي چي لږ قواعدي یادي کړي نو ځان کامل (پوره) وګڼي او نور حقیر، خوار او د هغوی لمونځونه فاسد وګڼي، یا په چا پسي لمونځ نه کوي. محقیقینو علماوو د عامو مسلمانانو د ګناهګاره کېدو او د هغوی د لمونځونو د نه صحیح کېدو حکم نه دي کړی. په دې کي د اعتدال درجه قائمول د هغو علماوو کار دئ کوم چي د قرآئت د ضروري ګڼلو

---

[1] محسنه یعني حروفو ته ښایست ورکوونکي صفتونه، محلیه یعني حروفو ته زینت ورکوونکي صفتونه خو دې صفاتو ته اکثره علماء صفات عارضه وایي. مطلب دا چي په دا صفتونه په حروفو کي همېشه نه وي بلکي کله وي او کله نه وي او که چیري دا صفتونه ادا نه سي نو د حروفو و ذات او حقیقت ته هیڅ تاوان نه رسېږي خو په ښایست کي یې فرق راځي.

سره سره په فقه او حديثو باندي هم نظر ساتي، د دې مسئلې تحقيق په دوهمه روښنايي کې وګورئ.

د حروفو د صفاتو اجمالي نقشه

يادونه:

د دغه اوولسو (۱۷) صفاتو پر بنياد باندي ټوله حروف پر پنځه (۵) قسمه دي:

۱. اقوى: هغه حروف ته وايي چې ټول صفات يې د قوت وي، که يو صفت د ضُعف پکښې وي پروا نه لري.
۲. قوي: هغه حروف ته وايي چې ټول صفات يې د قوت وي او لږيې د ضُعف وي.
۳. متوسط: هغه حروف ته وايي چې بعضي صفات يې د قوت وي او بعضي صفات يې د ضُعف وي.
۴. ضعيف: هغه حروف ته وايي چې ټول صفات يې د ضُعف وي، که يو صفت د قوت پکښې وي پروا نه لري.
۵. ضعيف: هغه حروف ته وايي چې ډېر صفات يې د ضُعف وي او لږيې د قوت وي.

شمېره	حروف	صفات						تعداد	درجه
۱.	ا	جهر	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	.	۵	ضعيف
۲.	ب	جهر	شدت	استفال	انفتاح	اذلاق	قلقله	٦	متوسط
۳.	ت	همس	شدت	استفال	انفتاح	اصمات	.	۵	ضعيف
۴.	ث	همس	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	.	۵	ضعيف
۵.	ج	جهر	شدت	استفال	انفتاح	اصمات	قلقله	٦	قوي
٦.	ح	همس	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	.	۵	اضعف
۷.	خ	همس	رخوت	استعلاء	انفتاح	اصمات	.	۵	ضعيف
۸.	د	جهر	شدت	استفال	انفتاح	اصمات	.	٦	قوي

٩.	ذ	جهر	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	٥	ضعيف
١٠.	ر	جهر	توسط	استفال	انفتاح	اذلاق	انحراف	تكرير	٧	متوسط
١١.	ز	جهر	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	صفير	.	٦	متوسط
١٢.	س	همس	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	صفير	.	٦	ضعيف
١٣.	ش	همس	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	تفشي	.	٦	ضعيف
١٤.	ص	همس	رخوت	استعلاء	اطباق	اصمات	صفير	.	٦	قوي
١٥.	ض	جهر	رخوت	استعلاء	اطباق	اصمات	استطالت	.	٦	اقوى
١٦.	ط	جهر	شدت	استعلاء	اطباق	اصمات	قلقله	.	٦	اقوى
١٧.	ظ	جهر	رخوت	استعلاء	اطباق	اصمات	.	.	٥	اقوى
١٨.	ع	جهر	توسط	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	٥	قوي
١٩.	غ	جهر	رخوت	استعلاء	انفتاح	اصمات	.	.	٥	قوي
٢٠.	ف	همس	رخوت	استفال	انفتاح	اذلاق	.	.	٥	اضعف
٢١.	ق	جهر	شدت	استعلاء	انفتاح	اصمات	قلقله	.	٦	اقوى
٢٢.	ك	همس	شدت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	٥	ضعيف
٢٣.	ل	جهر	توسط	استفال	انفتاح	اذلاق	انحراف	.	٦	متوسط
٢٤.	م	جهر	توسط	استفال	انفتاح	اذلاق	.	.	٥	ضعيف
٢٥.	ن	جهر	توسط	استفال	انفتاح	اذلاق	.	.	٥	ضعيف
٢٦.	و	جهر	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	لين	.	٦	ضعيف
٢٧.	ه	همس	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	٥	اضعف
٢٨.	ء	جهر	شدت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	٥	قوي
٢٩.	ى	جهر	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	لين	.	٦	ضعيف

شپږمه روښنايي

پوهېدل پکار دي چې دا صفتونه په ټولو حروفو کې نه دي، يوازې په اتو (۸) حروفو کې دي[۱] چې په مختلفو حالاتو کې د مختلفو صفاتو رعايت کېږي هغه حروف دا دي:

لام، را، ميم ساکن او مشدد، نون ساکن او مشدد او په نون ساکن کې تنوين هم داخل دي که څه هم په ليکلو کې نون نه دئ خو په ويلو کې نون دئ. د مثال په ډول پر با چې دوه زوره وي نو بَنّ ويل کېږي.[۲]

---

[۱] ليکن د دې خبرې مطلب دا نه دئ چې په فن تجويد کې يوازې او يوازې د اتو (۸) حروفو صفات عارضيه دي، ځکه د فن تجويد په کتابو کې د ادغام صغير او ادغام کبير ذکر هم ستة کوم چې صفات عارضيه دي او په ډېرو حروفو کې پيدا کېږي. بلکې مطلب دا دئ په دې کتاب کې کوم چې د ابتدايي زده کوونکو له پاره دي او مختصر دئ يوازې د اتو (۸) حروفو صفات عارضيه ذکر کېږي د دغه اتو (۸) حروفو مجموعه دا ده: اَوْ يَرْمَلَانِ.

[۲] نون ساکن هغه نون دئ چې مرسوم وي (ليکل سوی وي) او پر هغه باندې حرکت نه ويل کېږي. تنوين هغه نون ساکن دئ چې د اسم په آخر کې راسي او مرسوم نه وي. د نون ساکن او تنوين څلور مشهور توپيرونه دا دي: ۱- نون ساکن په وقف او وصل دواړو حالتو کې ويل کېږي او نون تنوين يوازې په وصل کې ويل کېږي په وقف کې نه ويل کېږي. ۲- نون ساکن هر ځای مرسوم يعني ليکلی وي ماسېږ د دې څو لفظو څخه "لَيَكُوْنًا" (سورة يوسف) او "لَنَسْفَعًا" (سورة العلق) چې دا نون تنوين نه دئ او ماسېږ د "كَاَيِّنْ" د لفظ څخه چې هر ځای راسي. ۳- نون ساکن د کلمې په مابين کې او پای کې راتلای سي او تنوين همېشه =

الف چې همېشه د هغه مخکې زور وي، واؤ ساکن چې د هغه مخکې پېښ يا زور وي، ياء ساکنه چې هر کله د هغې مخکې زير يا زور وي، څلورمه روښنايي اول مخرج د الف او همزې فرق او حقيقت بيان سوی دئ بيا يې وګورئ.

په دغه حروفو کې ځيني داسې صفتونه سته چې بې له د استاد د ښوولو څخه ادا کېږي، د هغو صفاتو د بيانولو ضرورت نه سته. د مثال په ډول د الف، واؤ او ياء چيرې ثابت پاته کېږي او چيرې حذف کېږي. دلته يوازې هغه صفتونه ذکر کېږي چې په يوازې ويلو سره سړی نه په پوهېږي[1] بلکې په خپله اراده غواړي لکه ډک ويل، باريک ويل، غنه کول يا نه کول او مد کول يا نه کول. اوس د دې اتو (۸) حروفو قاعدې جلا جلا ذکر کېږي.

=د کلمې په آخر کې راځي. ۴- نون ساکن د کلمې په درو ډولو (اسم، فعل، حرف) کې وي او نون تنوين همېشه د اسم په آخر کې وي.

[1] د مثال په ډول د التقاء ساکنين په سبب اول ساکن حرف مده حذف کول. لکه: اَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ. يا کسره ورکړې او وې وايي لکه: قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ او داسې نور.

اوومه روښنايي

(دلام په قاعدو کي)

د "الله" په لفظ کي چي کوم لام دئ د دې څخه مخکي که چيري زور لرونکی يا پښتن لرونکی حرف وي نو دغه لام به ډک ويل کيږي. د مثال په ډول: اَرَادَاللهُ، رَفَعَهُ اللهُ او دې ډک ويلو ته تفخيم ويل کيږي.[1]

که چيري د دې څخه مخکي زير لرونکی يو حرف وي نو هغه لام باريک ويل کيږي. د مثال په ډول: بِسْمِ اللهِ او دې باريک ويلو ته ترقيق وايي.

د "الله" د لفظ څخه ماسېوا نور ټوله لامونه باريک ويل کيږي. د مثال په ډول: مَاوَلّٰهُمْ او كُلَّهُ.

يادونه:

د "اَللّٰهُمَّ" په لفظ کي هم همدا قاعده ده کومه چي د "الله" په لفظ کي ده، ځکه چي د دې په اول کي هم لفظ د "الله" سته.[2]

---

[1] د تفخيم معنا ده ډک ويل. لکه څنګه چي په حروفو مستعليه او مطبقه وو کي شوندې را ټولول نه دي پکار همدا ډول په لام مُفخمه کي هم د دې خبري خيال ساتل پکار دئ چي شوندې ګول نه سي او د اسم جلاله په لام کي تفخيم هم پوره وسي.

[2] د دې قاعدې سره سم به د "سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ" او "قَالُوا اللّٰهُمَّ" لامونه به ډک ويل کيږي. او د "قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ" لامونه به باريک ويل کيږي.

اتمه روښنايي

(دراپه قاعدو کي)

لومړۍ قاعده:

که چيري پر را باندي زور يا پېښ وي هغه را به ډکه ويل کېږي. د مثال په ډول: رَبُّکَ، رُبَمَا. او که چيري پر را باندي زير وي[1] نو هغه را به باريکه ويل کېږي. د مثال په ډول: رِجَالٌ.

يادونه:

را مشدده هم يوه را ده، د هغې خپل حرکت ته اعتبار دئ چې ډکه ويل کېږي او که باريکه ويل کېږي.

---

[1] را مکسوره بالاتفاق باريکه ويل کېږي که کسره لازمي وي لکه: رِجَالٌ، يا عارضي وي لکه: وَاَنْذِرِ الَّذِيْنَ، يا کسره کامله وي لکه مثالونه چې يې تېر سول، يا کسره ناقصه وي لکه پر وَالْفَجْرِ چې وقف بالروم وسي، يا لکه په مَجْرٖهَا کي چې را مماله ده. دغه مکسوره را په مابين کي وي لکه: تَحْرِمُ، يا په طرف کي وي لکه: وَ الْقَمَرِ(د وصل په حالت کي). منونه يعني تنوين لرونکې وي لکه: مُقْتَدِرٍ، يا غير منونه يعني تنوين لرونکې نه وي مثال يې تېر سوی دئ او يا د دغه را مکسورې ماقبل ساکن وي لکه: الدَّارِ، يا متحرکه وي لکه: اَرِنَا. واضحه خبره دا ده که چيري د را وروسته حروف مستعليه راسي لکه: الرِّقَابِ، يا مستفله حروف راسي لکه: رِزْقًا، که مشدد وي او که مخفف وي لکه څنګه چې مخکي يې مثالونه تېر سول. (نهاية القول المفيد، صـ: ٩٠)

د مثال په ډول د سِرَّا را به ډکه ويل کېږي او د دُرِّيٌّ را به باريکه ويل کېږي.
دغه قاعده به په راتلونکي دوهمه قاعده کي نه داخله وي لکه بعضي ناخبره کسان دغه ډوې (۲) را ګڼي اوله ساکنه او دوهمه متحرکه دا خبره غلطه ده.

دوهمه قاعده:

که چيري را ساکنه وي[۱] نو د هغې څخه د مخکي حرف حرکت ته کتل پکار دئ چې پر هغه باندې کوم حرکت دئ؟ که چيري زور يا پېښ وي نو هغه را به ډکه ويل کېږي. د مثال په ډول: بَرْقٌ او يُرْزَقُوْنَ. او که چيري زير وي[۲] نو هغه را به باريکه ويل کېږي. د مثال په ډول: وَاَنْذِرْهُمْ. خو د دې را د باريک ويلو له پاره درې (۳) شرطونه دي:

اول شرط دا دئ:

چې دا زير به اصلي وي عارضي به نه وي، ځکه که چيري دا زير عارضي وي بيا دا را باريکه نه ويل کېږي بلکي ډکه ويل کېږي. لکه: اِرْجِعُوْا. وګورئ چې را ساکنه هم ده او د هغې څخه مخکي حرف چې همزه دئ زير هم لري خو لکه څنګه چې دا زير[۳] عارضي[۱] دئ له دې سببه دا را ډکه[۲] ويل کېږي.

---

[۱] که د را حرکت اصلي وي لکه: وَانْحَرْ، يا عارضي وي لکه پر وَ دُسُرٍ او وَ نَهَرٍ باندې چې وقف وسي نو را ډکه ويل کېږي که څه هم سکون عارضي دئ.
[۲] را چې ساکنه وي ماقبل يې مکسور وي دغه را باريکه ويل کېږي که څه هم دا سکون اصلي وي. لکه: فَانْتَصِرْ، يا عارضي وي يعني د وقف په سبب وي. لکه: حَتّٰى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ.
[۳] لِدَفْعِ تَعَذُّرِ الْاِبْتِدَاءِ بِالسُّكُوْنِ. يعني د همزه وجود په دې خاطر دئ چې په کلام عربي کي ابتدا په ساکن سره محاله او مشکله ده. منه

لیکن بې له د عربي کتابو د ویلو څخه د دې پېژندنه نه سي کېدای چې کسره یعني زیر اصلي په کوم ځای کي دئ او زیر عارضي په کوم ځای کي دئ. په کومو ځایو کي چې تاسو ته شک یا شبه پیدا سي د یو عربي پوه څخه پوښتنه وکړئ او په دې قاعده باندې عمل وکړئ.

دوهم شرط دا دئ:

چې دا زیر او را به دواړه په یوه کلمه کي وي او که چیرې په دوو (۲) کلمو کي وي[۳] نو بیا دا را باریکه نه ویل کېږي بلکي ډکه ویل کېږي. د مثال په ډول: رَبِّ ارْجِعُوْنَ،[۴] اَمِ[۵] ارْتَابُوْا.[۶] (دُرة الفرید)

---

(۱) ځکه په اِرْجِعُوْا کي همزه وصلي ده او همزه وصلي په خپله بالذات عارضي وي، د دې وجهي د همزه وصلي حرکت هم عارضي دئ.

(۲) لِاَنَّ الْاَصْلَ فِي الرَّاءِ التَّفْخِيْمُ كَمَا الْاَصْلُ فِي اللَّامِ التَّرْقِيْقُ. یعني ځکه اصل په را کي ډکوالي دئ لکه په لام کي چې اصل باریک والي دئ. منه

(۳) دې ته کسره منفصله وایي ځکه چې زیر او را په جلا جلا کلمو کي دي.

(۴) په رَبِّ ارْجِعُوْن او الَّذِیْ ارْتَضٰی کي که څه هم کسره اصلي ده خو د منفصل والي په خاطر را ډکه ویل کېږي یعني کسره په جلا کلمه کي ده او را په جلا کلمه کي ده.

(۵) وَكَسْرَةُ الْمِيْمِ عَارِضٌ اَيْضًا لِاِجْتِمَاعِ السَّاكِنَيْنِ فَيُرَقَّقُ هٰذِهِ الرَّاءُ لِفَقْدِ الشَّرْطَيْنِ. هٰذَا اَوْلٰى. یعني د میم کسره هم عارضي ده ځکه چې د التقاء ساکنین په خاطر یې کسره ورکړې ده، نو دغه را باریکه ویل کېږي ځکه چې دوه (۲) شرطونه پکښې نه ستە او باریک ویل یې اولی او غوره دئ. منه

(۶) اَمِ ارْتَابُوْ په اصل کي اَمْ اِرْتَابُوْ دئ، د را ساکنې ماقبل کسره منفصله هم ده او عارضي هم ده.

د دې شرط پېژندنه د اول شرط په نسبت آسانه ده ځکه د کلمې یووالي او د کلمې دوه والي هر سړي ته معلومېږي.

درېیم شرط دا دئ:

چې د هغې را څخه وروسته به په هغه کلمه کې حروف مستعلیه نه وي او که چیرې داسې وي نو بیا دا را ډکه ویل کېږي او داسې حروف اووه (۷) دي چې د هغو ذکر په پنځمه روښنایي په پنځم صفت کې راغلی دئ.

د مثال په ډول: قِرْطَاسٍ، اِرْصَادًا، فِرْقَةٍ، لَبِالْمِرْصَادِ. په دې ټولو کې به را ډکه ویل کېږي. په ټول قرآن کې د دې قاعدې دا څلور لفظونه پیدا کېږي[1] او د دې شرط پېژندنه آسانه ده.

یادونه:

د درېیم شرط سره سم د "كُلُّ فِرْقٍ" د لفظ را به هم په تفخیم سره ویل کېږي، خو لکه څنګه چې پر قاف باندې هم زیر دئ،[2] نو له دې سببه د بعضې قاریانو په نزد ترقیق دئ او دواړه طریقې جائز دي.

---

[1] دا په یاد ولرئ چې لفظ د مِرْصَادٌ دوه ځایه دي، یو په سورة نباء کې "كَانَتْ مِرْصَادًا" او بل په سورة الفجر کې "لَبِالْمِرْصَادِ".

[2] دلته لکه څنګه چې د را وروسته قاف دئ او قاف د حروفو مستعلیه وو څخه دئ او د را د تفخیم سبب دئ. خو لکه څنګه چې قاف مکسوره دئ په دې سبب سره د قاف تفخیم ضعیفه سو لکه څنګه چې مخکې معلومه سوې ده چې د کسرې په خاطر عارضي التفخیم حروف باریک ویل کېږي او په لازمي التفخیم حروفو کې په تفخیم کې یې ضعف راځي.

يادونه:

په درپيم شرط کي يې چې دا قيد ليکلی دئ "چې که چيري د داسي را څخه وروسته په هغه کلمه کي حروف مستعليه نه وي". دا قيد يې ځکه ووايه چې که چيري حروف مستعليه په بله کلمه کي وي بيا د حروفو مستعليه اعتبار نه ستە. لکه: اَنْذِرْ قَوْمَکَ، فَاصْبِرْ صَبْرًا، په دې مثالو کي به را باريکه ويل کېږي.

درپيمه قاعده:

که چيري د را ساکنې څخه پر مخکي حرف باندي حرکت نه وي هغه هم ساکن وي، داسي د وقف په حالت کي کېږي چې اوس به يې په مثالو کي وويني نو بيا د هغې را د مخکني حرف څخه مخته يعني درپيم حرف ته ګورو که چيري پر هغه باندي زور يا پېښ وي نو دا را به ډکه وايو. د مثال په ډول: لَيْلَةُ الْقَدْرِ. بِكُمُ الْعُسْرَ. په دې مثالو کي دواړي را ساکني دي، حرف دال او حرف سين هم ساکن دي پر قاف باندي زور او پر عين باندي پېښ دئ له دې وجهي څخه د دې دواړو کلمو را به ډکه ويل کېږي.

که چيري پر هغه باندي زير وي نو را به باريکه وايو. لکه: ذِئِ الذِّكْرِ. دلته را هم ساکنه ده او کاف هم ساکن دئ او پر دال باندي زير دئ له دې وجهي دا را باريکه ويل کېږي.

(١) يادونه:

ليکن د دې ساکني را څخه مخکي چې کوم حرف ساکن وي که چيري دا حرف ساکن "ی" وي نو بيا د "ی" څخه مخکي حرف ته نه ګورو بلکي را په هر حالت کي باريکه وايو، د "ی" څخه مخکي چې هر حرکت وي. لکه: خَيْرٌ، قَدِيْرٌ. د دې دواړو را باريکه ويل کېږي.

(۲) یادونه:

د درپیمي قاعدې سره سم لفظ د "مِصْرَ" او "عَيْنُ الْقِطْرِ" باندي چې هر کله وقف وکړل سي نو د دې را باریک ویل پکار دي. لیکن قاریانو د دې دواړو لفظو د را له پاره باریک[۱] او ډک[۲] دواړو طریقو سره ویلي دي، خو بهتره خبره دا ده چې په خپله پر را باندي چې کوم حرکت وي د هغه اعتبار وکړل سي.[۳] نو په لفظ د "مِصْرَ"کي تفخیم اولی او غوره دئ او په "عَيْنُ الْقِطْرِ" کي ترقیق اولی او غوره دي.

(۳) یادونه:

د درپیمي قاعدې پر بناء په سورة الفجر کي پر "إِذَا يَسْرِ" باندي چې هر کله وقف وکړل سي نو دا را ډکه ویل پکار ده. لیکن ځینو قاریانو د دې را د باریک ویل اولی لیکلي دي[۴] خو دا روایت ضعیف دئ.[۵] ځکه نو دغه را د درپیمي قاعدې سره سم ډکه ویل پکار ده.

---

[۱] د علامه ابو عمرو داني رحمه الله او جمهورو قاریانو همدا مذهب دئ چې د مِصْرَ او عَيْنُ الْقِطْرِ را باریکه ویل کېږي. (نشر، صـ: ۱۰٦، ج: ۲)

[۲] د امام ابو عبدالله بن شُريح او نورو همدا رایه ده چې د مِصْرَ او عَيْنُ الْقِطْرِ را ډکه ویل کېږي. (نشر)

[۳] علامه جزري رحمه الله همدا قول غوره کړی دئ.

[۴] لِأَنَّ أَصْلَهُ يُسْرِى فَرَقَّقُوا الرَّاءَ لِيَدُلَّ عَلَى الْيَاءِ الْمَحْذُوْفَةِ. یعني ځکه يُسَرِ په اصل کي يُسْرِى دئ، نو را یې باریکه کړل تر څو پر خذف سوي یاء باندي دلالت وکړي. منه رح

[۵] حقیقت دا دئ چې فَأَسْرِ، أَنْ أَسْرِ، وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ، وَنُذُرْ، الْجَوَارِ (شوری، رحمن، کورت). پر دې پنځو کلمو باندي که چیري وقف بالاسکان وسي نو په را کي تفخیم او ترقیق دواړه =

=جائز دي. دا پنځه کلمې په اصل کي یاء لري؛ اولي دوې (۲) کلمې په اصل کي اَسْرِیْ وې، د آخره څخه یې یاء مده د حالت بنائي په سبب حذف کړې. یُسْرَ هم په اصل کي یُسْرِیْ دئ د فواصل په خاطر یې یاء حذف سوه. (یعني د آیتو د آخرو کلمو د مطابقت په خاطر یې یاء حذف کړل) همدا ډول په نُذُرِیْ کي یاء د اضافت د فواصل په خاطر حذف سوه، نو دلته پر را باندي د سکون عارضي کېدو او ماقبل مفتوح یا مضموم کېدو په خاطر پر را باندي تفخیم پکار دئ او د کلمې پر اصل باندي د دلالت کولو له پاره او په دې وجه چي د آخر څخه د یاء حذف عارضي دئ او عارضي حذف معتبر و نه ګڼل سي بلکي یاء په مثل د باقي وګڼل سي نو د ا را به باریکه وویل سي. او د اَلْجَوَارِیْ یاء متطرفه هم په قاعده د قاضٍ حذف سوې ده. علامه جزري رحمه الله ترقیق لره ترجیح ورکوي او فرمایي: وَكَذٰلِكَ الْحُكْمُ فِي وَاللَّيْلِ اِذَا يَسْرِ فِي الْوَقْفِ بِالسُّكُوْنِ عَلٰى قِرَآءَةِ مَنْ حَذَفَ الْيَاءَ، فَحِيْنَئِذٍ يَكُوْنُ الْوَقْفُ عَلَيْهِ بِالتَّرْقِيْقِ اَوْلٰى. (نشر، ص: ۱۱۱، ج: ۲)

شیخ علي بن محمد ضباع په شرح کي د شاطبیه فرمایي: لٰكِنْ يُسْتَحْسَنُ التَّرْقِيْقُ فِي اِذَا يَسْرِ وَ نُذُرْ عَلٰى حَذْفِ الْيَاءِ فِيْهِمَا لِلدَّلَالَةِ عَلَى الْيَاءِ وَ لِلْفَرْقِ بَيْنَ كَسْرَةِ الْاِعْرَابِ وَ كَسْرَةِ الْبِنَاءِ. (ارشاد المرید للضباع، ص: ۱۸۷ علی حاشیة الابراز)

صاحب د "غیث النفع" په اِذَا یَسْرِ کي د یاء د اثبات او حذف دوو قرآئتو او د هغو و اختلاف ته د اشاره کولو وروسته فرمایي چي: د یاء د اثبات والا وو له پاره به را باریکه وي او د حذف والا وو له پاره به ډکه وي. لیکن د ده په کلام کي اختصار دئ او د ده مقصد د قرآئت ښوول دي، د یاء په اثبات یا نفي کي هغه مفصل بحث کول نه غواړي و المفصل حجة علی المجمل.

قاري ابو محمد محی الاسلام صاحب پاني پتي رحمه الله فرمایي: "فَاَسْرِ او اَنْ اَسْرِ الفاظو کي چي کوم ائمه په همزه قطعي مفتوحه سره دغه الفاظ وایي، د هغوی له پاره وقفاً بعضي تفخیم وایي او بعضي په لحاظ د اصل سره ترقیق وایي". لکه څنګه چي په یَسْرِ کي ذکر سوه. =

څلورمه قاعده:

د را څخه وروسته يو ځای په قرآن کريم کي اماله ده؛[1] نو د را دغه حرکت به زير وگنو او را به باريکه ووايو او هغه ځای دا دئ: بِسْمِ اللهِ مَجْرٖهَا[2] دا را باريکه ويل کيږي لکه څنګه چي د "قِطْرَئ" د لفظ را ويل کيږي، همدې ته اماله وايي چي فارسي والا ورته ياء مجهوله وايي نو د "مَجْرٖهَا" را به باريکه ويل کيږي.[3]

پنځمه قاعده:

هغه را چي د وقف په سبب سره ساکنه وي نو بنکاره خبره ده چي په هغه کي د دوهمي او درپيمي قاعدې سره سم د هغې را څخه مخکي حرف ته او کله

=محقق علامه جزري رحمه الله فرمايي چي: "ترقيق اولى دئ". امام دانې رحمه الله فرمايي چي تفخيم اولى دئ او دغه مذهب منصور او غوره دئ. (سبعه قرآئت، ص: ۲۴۴)
د ذکر سوي عبارت څخه د را د باريک والي ضعف نه معلوميږي د دغو پنځو کلمو و اصل ته په رجوع کولو سره که چيري د را د باريک والي جواز معلوم سي نو څه حرج يا تکليف سته؟ د نور تفصيل له پاره نهاية القول المفيد ۹۴ صفحه وګورئ!

[1] يعني د را څخه وروسته په الف کي يو ځای اماله ده. د اماله معنا ده را کږول يعني الف د ياء مده و طرف ته کږول او ويل.

[2] وَهُوَ فِي الْاَصْلِ مَجْرَاهَا بِالْاَلِفِ فَاُمِيْلَتْ. يعني دا په اصل کي مَجْرَاهَا دئ په الف سره، وروسته يې اماله پکښې وکړل نو مَجْرٖهَا سو. منه رح

[3] وَلَا يَنْظُرُ اِلٰى اَنَّهُ فِي الْاَصْلِ اَلِفٌ وَالرَّاءُ مَفْتُوْحَةٌ وَحُكْمُ هٰذِهِ الرَّاءِ التَّرْقِيْقُ. يعني دې ته نه کتل کيږي چي دا په اصل کي الف دئ او را مفتوحه ده او د دې را حکم ترقيق يا باريک والي دئ. منه رح

د هغه څخه هم مخکي حرف (درېيم حرف) ته کتل کېږي د هغه مطابق هغه را باريکه يا ډکه ويل کېږي.

دلته يوه بله خبره په ياد ولرئ چي دې اولني حرف ته کتل هغه وخت کېږي چي په وقف کي دا را بالکل ساکنه کړل سي لکه څنګه چي همدا د وقف عامه طريقه ده. ليکن د وقف کولو يوه بله طريقه هم ده چي په هغه کي موقوف عليه حرف بالکل نه ساکن کېږي، بلکي پر هغه باندي چي کوم حرکت وي هغه هم په ډېره آساني سره ادا کېږي او دې ته وقف بالروم وايي او وقف بالروم يوازي په زير او پېښ کي وي. د دې مفصل بيان به په ديارلسمه روښنايي کي انشاء الله تعالى راسي.

دا خبره يادول ضروري ده چي که چيري پر داسي را باندي په روم سره وقف وسي نو بيا د را څخه و مخکي حرف ته نه کتل کېږي بلکي په خپله چي پر هغه را باندي کوم حرکت وي د هغه موافق به ډکه يا باريکه ويل کېږي. لکه د "وَالْفَجْرِ" پر را چي په دې طريقه سره وقف وکړل سي نو را به باريکه وويل سي او پر را د "مُنْتَصِرٌ" باندي چي دا ډول وقف وکړل سي نو دا را به به ډکه ويل کېږي. (١)

---

(١) د دې ټولي قاعدې خلاصه دا سوه چي په وقف بالروم کي کوم چي په زير او پېښ کي کېږي را مکسوره موقوفه بالروم به باريکه او را مضمومه موقوفه بالروم به ډکه وايو، لکه څنګه چي د وصل په حالت کي را مکسوره باريکه او را مضمومه ډکه وي. د دې وجهي ويل کېږي چي په وقف بالروم کي را په مثل د وصل وي يعني د وصل په حالت کي چي د را کوم حکم دئ په وقف بالروم کي هم د را هغه حکم دئ.

نهمه روښنايي

(د ميم ساکن او مشدد په قاعدو کي)

لومړۍ قاعده:

ميم که چيري مشدد وي نو په هغه کي غنه کول ضروري ده. و پزي ته د آواز تلل د غني[1] څخه عبارت ده. لکه: لَمَّا. په داسي حالت کي دې ته حرف غنه ويل کيږي.[1]

---

[1] غنه په لغت کي زمزمې يا د آواز تلل و پزي ته او په اصطلاح کي: اَلْغُنَّةُ حَرْفٌ سَاكِنٌ يَخْرُجُ مِنَ الْخَيْشُوْمِ. يعني غنه يو حرف ساکن دئ چې د خېشوم څخه راوزي. غنه پر دوه قسمه ده؛ يوه غنه يې آني ده او بله غنه زماني ده. غنه آني په ميم او نون کي وي يعني هغه ميم او نون چې مشدد يا ساکن نه وي. او غنه زماني بيا پر دوه قسمه ده؛ يوه اصلي او بله طبعي يا ضمني ده. غنه اصلي په ميم او نون مشدد کي وي لکه: اِنَّ، ثَمَّ، لَمَّا. او غنه طبعي يا ضمني پر پنځه (۵) ډولو ده: ۱ – تر ميم ساکن وروسته چې بل ميم راسي. لکه: كَمْ مِنْ فِئَةٍ. ۲ – د ميم ساکن وروسته چې حرف با راسي. لکه: تَرْمِيْهِمْ بِحِجَارَةٍ. ۳ – تر نون ساکن يا تنوين وروسته چې ميم، واؤ، ياء او نون راسي. لکه: عَنْ مِلَّةٍ، مِنْ وَالٍ، مَنْ يَرْغَبُ، مَنْ نَشَآءُ، اِنَّمَا مُبِيْنًا، لِقَوْمٍ يَفْقَهُوْنَ. ۴ – تر نون ساکن يا تنوين وروسته چې د اخفاء حقيقي حروف راسي او هغه حروف پنځلس دي چې په لاندي ډول دي: ت، ث، ج، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ک. لکه: اَنْ يَّنْكِحَ، اَنْزِلْ، اَبًا شَيْخًا كَبِيْرًا، وَلَيَنْصُرُنَّ اللّٰهُ مَنْ يَّنْصُرُهُ. ۵ – تر نون ساکن =

یادونه:

د غنې اندازه یو الف دئ[۲] او د الف د اندازې معلومول آسانه طریقه دا ده چې خلاصې ګوتې بندې کړئ یا بندې ګوتې خلاصې کړئ او دا محضې یوه اندازه ده،[۳] خو اصل دارومدار (موقوف علیه) د مشاق استاد څخه په اوربدلو باندې دئ.

دوهمه قاعده:

میم که چیرې ساکن وي نو د هغه وروسته کتل پکار دئ چې کوم حرف دئ؟ که چیرې د هغه وروسته هم بل میم وي نو هلته ادغام[۴] کېږي یعنې دواړه

=یا تنوین وروسته چې حرف با راسي. په اصل کې دا پنځه قسمه نورې قاعدې دي خو غنه یې طبعي یې په ضمن کې پرته ده او د غنه یې زماني اندازه یو الف ده.

[۱] ځکه چې د حروف غنه په ډول په میم مشدد کې هم غنه ښکاره کول ضروري ده. (نهایة القول المفید)

[۲] د دې وجهې د تجوید علماوو ویلي دي چې د مد طبعي په ډول غنه هم باید د دوو (۲) حرکتو د مقدار څخه نه زیاتول پکار دي او نه کمول. د غنې ښکاره کولو له پاره یو څه ځنډ او وخت پکار دئ خو په دې ځنډ کولو کې د مبالغې څخه ځان ساتل پکار دي.

[۳] ډېره ضروري خبره دا ده چې د میم مشدد څخه مخکې باید حرف مد پیدا نه سي څنګه چې په بعضې خلکو کې دا ټبروتنه لیدل کېږي چې د لَمَّا پر ځای لَامَا او د مِمَّ پر ځای مِیْمَ وایي.

[۴] ادغام په لغت کې "اِدْخَالُ الشَّیْئِ فِی الشَّیْئِ". یعنې داخلول د یوه شي په بل شي کې. او په اصطلاح کې: هُوَ خَلْطُ حَرْفٍ سَاکِنٍ بِمُتَحَرِّکٍ بِحَیْثُ یَصِیْرَانِ حَرْفًا وَاحِدًا مُشَدَّدًا کَالثَّانِیْ وَ یَتَحَرَّکُ الْعَضْوُ عِنْدَ اَدَائِهِمَا تَحَرُّکًا وَاحِدًا. یعنې ساکن حرف په متحرک حرف کې یو ځای کول او داسې یو ذات ځنې جوړول چې د هغه څخه د دوو حروفو پر ځای یو حرف ځنې جوړ سي او د ادا کولو په وخت کې عضوه (اندام) یو ځل په کار یووړل سي یعنې په یوه وار ادا سي. یعنې =

میمان به یو سي او د یوه میم مشدد په ډول به په هغه کي غنه وي. (حقیقة التجوید) لکه: اِلَیۡکُمۡ مُّرۡسَلُوۡنَ او دې ته ادغام صغیر مثلین وایي.[۱]

که چیري د میم ساکن وروسته حرف با وي نو هلته به د غنې سره اخفاء هم وي او د دې اخفاء مطلب دا دئ[۲] چې د میم د ادا کولو په وخت کي د دواړو شونډو وچه حصه ډېره په نرمي سره یو ځای کړئ او د غنې صفت به د یوه الف په اندازه زیات کړئ او د خېشوم څخه به یې ادا کړئ. بیا د هغه وروسته د شونډو د خلاصېدو مخکي د دواړو شونډو لنده حصه په سختي سره یو ځای

=دواړه حروف د یوه مخرج څخه بلافصله ادا سي. ادغام پر دوه قسمه دي؛ یو ادغام تام دئ او بل ادغام ناقص دئ. ادغام تام هغه ته وایي چې مدغم حرف په مدغم فیه حرف کي داسي مدغم سي چې یو صفت یې هم پاته نه سي. لکه: اَلَمۡ نَخۡلُقۡکُّمۡ. چې قاف په کاف کي داسي مدغم سوی دئ چې یو صفت یې هم پاته نه دئ. او ادغام ناقص هغه ته وایي چې مدغم حرف په مدغم فیه کي داسي مدغم سي چې یو صفت یې پاته سي. لکه: اِلَیۡکُمۡ مُّرۡسَلُوۡنَ. دلته اول میم په دوهم میم کي داسي مدغم سوی دئ چې د اول میم د غنې صفت پاته دئ.

[۱] لیکن دا وهم کول پکار نه دئ چې د میم ساکن وروسته میم راسي او دواړه یو ځای سي او مشدد یې کړي نو یوازي دې ته ادغام صغیر مثلین ویل کېږي، بلکي هر هغه ځای به دغه لفظ ویل صحیح وي په کوم ځای کي چې یو حرف ساکن وي او د هغه وروسته بیا هغه حرف متحرک راسي نو هغه به یو ځای ویل کېږي. د مثال په ډول: مَنۡ نَّشَآءُ، اِذۡ ذَّهَبَ، فَمَا رَبِحَتۡ تِّجَارَتُهُمۡ او داسي نور. دې ټولو ته ادغام صغیر مثلین ویل کېږي.

[۲] په میم کي د اخفاء کولو طریقه ښکاره کول ضروري ده. د مفهوم په لحاظ سره دومره پوهېدل پکار دي چې میم په سختي سره د اطباق شفتین (د چسپوالي د شونډو) څخه نه ادا کېږي، بلکي شونډي دي په نرمي سره یو ځای کړي او میم دي ادا کړي. په دې حالت کي دي د خېشوم څخه د غنې پر ښکاره کولو باندي ښه زور وکړئ، ځکه چې د اخفاء مطلب دا دئ چې د ذات حرف د ښکاره کولو پر ځای پټ ادا کول.

کړئ او با ادا کړئ. (جهد المقل) لکه: وَمَنْ يَّعْتَصِمْ بِاللّٰهِ. او دې ته اخفاء شفوي وايي.[۱]

که چيري د ميم ساکن وروسته نه ميم او نه با وه نو هلته په ميم کي اظهار کېږي يعني ميم به د خپل مخرج حجه بې له غنې سکاره کېږي.

لکه: اَنْعَمْتَ. او دې ته اظهار شفوي وايي.

يادونه:

بعضي حافظان په دې اخفاء او اظهار کي د با، واؤ او فا يوه قاعده ګڼي او د دې قاعدې نوم يې د "بوف" قاعده ايښې ده.

بعضي په دې درو (۳) حروفو کي اخفاء کوي او بعضي په دې درو (۳) حروفو کي اظهار کوي او بعضي د دې حروفو سره ميم ساکن ته يو قسم حرکت ورکوي. لکه: عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّآلِّيْنَ، يَمُدُّهُمْ فِيْ. دا ټول قولونه د قاعدې څخه خلاف دي، اولنی او درېيم قول خو ګرسره غلط دئ او دوهم قول ضعيف دئ.[۲] (درة الفريد)

---

[۱] ځکه چې با او ميم دواړه د شونډانو سره تعلق لري.

[۲] **د بوف قاعدې جواب:** خلاصه دا ده چې د بوف په قاعدې کي ځلور ډلي دي؛ مخفين، مظهرين، محرکين او محققين. مخفين په واؤ او فا کي اخفاء کوي ځکه دوی وايي چې تر ميم ساکن وروسته چې حرف با راسي اخفاء کېږي، واؤ او فا هم حروف شفوي دي او د حروف شفوي حکم يو دئ ځکه نو دلته هم اخفاء کېږي. مظهرين وايي چې هر کله تر ميم ساکن وروسته واؤ او فا راسي اظهار کېږي، نو ځکه چې با راسي سم اظهار کېږي او دوی هم وايي چې دا حروف شفوي دي او د حروف شفوي حکم يو دئ. محرکين بيا د اختلاف د ليري کولو په خاطر ميم ساکن ته يو څه حرکت ورکوي. او ځلورمه ډله چې محققين دي هغوی وايي چې هر کله تر ميم ساکن وروسته با راسي هلته اخفاء کېږي او =

لسمه روښنايي

(د نون ساکن او مشدد په قاعدو کي)

د شپږمي روښنايي په اول سر کي ما (تهانوي صاحب رحمه الله) ليکلي دي چي تنوين هم په نون ساکن کي داخل دئ. هلته بيا وګورئ! خو په دې قاعدو کي د نون ساکن سره د تنوين نوم هم د آساني له پاره اخيستل کېږي.

=هر کله چي ترميم ساکن وروسته واؤ او فا راسي اظهار کېږي ځکه دوی وايي چي ميم ته تر واؤ او فا حرف با په مخرج کي ور نژدې ده، نو ځکه په با کي اخفاء کېږي او په واؤ او فا کي اظهار کېږي او همدا د محققينو قول صحيح او غوره دئ. **د پاته درو ډلو جواب دا دئ:** چي اول خو دا خبره محضي عقلي او قياسي ده ځکه چي نه په نقل او نه په ادا کي د دې ثبوت سته. دوهم دا چي د واؤ او فا څخه مخکي اخفاء کول ډېر سخته او ثقيله ده. درېيم دا چي په واؤ، فا او با کي دا فرق دئ چي په با کي خو دواړي شونډي پوره سره موښلي په خلاف د واؤ او فا ځکه په واؤ کي يوازي د دوو شونډو انضمام وي نه چي انطباق هم او په فا کي خو د ثنايا عليا سره لره هم دخل سته نو ضروري ده چي د واؤ او فا څخه مخکي په ميم کي په ډېر احتياط او توجه سره کامل اظهار وکړي او د اخفاء څخه ځان وساتي، ځکه چي د ميم په ډول واؤ او فا هم د دواړو شونډو څخه ادا کېږي، د فا مخرج خو ميم ته نژدې دئ او واؤ خو د شونډانو څخه ادا کېږي نو که چيري د يو څه بې احتياطي په سبب په دغه ميم کي اخفاء وسي، اوربدونکي به دا وګڼي چي څنګه چي دا څلور حروف د شونډانو څخه ادا کېږي نو ځکه د با په رقم د واؤ او فا څخه مخکي هم اخفاء کېږي او همدا ډول که چيري اظهار و نه سي نو ميم به د واؤ او فا سره مشابه سي.

لومړی قاعده:

نون که چیري مشدد وي نو په هغه کي غنه ضروري ده او د میم مشدد په ډول به ده ته هم په دې حالت کي حرف غنه ویل کېږي.[۱] د نهمي روښنایي لومړی قاعده بیا وګورئ!

دوهمه قاعده:

د نون ساکن او تنوین وروسته که چیري د حروف حلقي څخه یو حرف راسي نو هلته به د نون اظهار کوو. یعني په پزه کي به آواز نه بیایو او غنه به هم نه کوو. لکه: اَنْعَمْتَ، سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ او داسي نور مثالونه. دې اظهار ته اظهار حلقي وایي.

حروف حلقي شپږ (٦) دي چې یو شاعر په دغه بیت کي را ټول کړي دي:

حروف حلقی شش بودای نور عین ہمزہ، ھا، حا، خا، عین وغین

په څلورمه روښنایي کي دوهم، درېیم او څلورم مخرج بیا وګورئ او د اظهار مطلب[۲] د نهمي روښنایي په دوهمه قاعده کي وګورئ.

---

[۱] په نون مشدد کي هم غنه ښکاره کول ضروري ده او د غنې د ښکاره کولو له پاره تراخي یا ځنډ ضروري دئ، لیکن دا تراخي باید د مد طبعي (اصلي) د اندازې څخه زیات نه وي. د نون د ادا کولو څخه مخکي د حرف مده د پیدا کولو څخه ځان ساتل ډېر ضروري دئ یعني چې ان ځني این نه سي.

[۲] د اظهار مطلب دا دئ چې حرف د خپل مخرج او صفاتو سره بې له غنې ښکاره کول او ادا کول.

درپيمه قاعده:

د نون ساكن او تنوين وروسته كه چيري د دې شپږو (٦) حروفو څخه يو حرف راسي چې د هغو مجموعه دا ده: يَرْمَلُوْنَ.[1] نو هلته به ادغام وي يعني نون به د هغه وروسته والا په حرف سره بدل سي او دواړه به يو سي. لكه: مِنْ لَّدُنْهُ. وګورئ! د نون څخه لام جوړ سو او دواړه لامونه يې يو كړل ځكه نو په ويلو كې يوازې يو لام ويل كېږي كه څه هم په ليكلو كې نون پاته دئ.

خو په دې شپږو (٦) حروفو كې دومره فرق دئ چې په څلورو حروفو كې غنه كېږي او دا غنه به د نون مشدد په ډول زياته كېږي، د هغو څلورو حروفو مجموعه دا ده: يَنْمُوْ.[2] لكه: مَنْ يُّؤْمِنْ، بَرْقٌ يَّجْعَلُوْنَ او داسي نور،[3] دې ته ادغام مع الغنه وايي. او كوم دوه چې پاته سوه يعني لام او را په دوى كې به غنه نه وي. لكه: مِنْ لَّدُنْهُ، مثال يې پورته تېر سوى دئ. په دې دوو (٢) حروفو كې هيڅ آواز هم پزي ته نه ځي يوازې د لام په ډول ويل كېږي او دې ته ادغام بلا غنه وايي. د نهمي روښنايي په لومړۍ او دوهمه قاعده كې د غنې او ادغام[4] معنا بيا وګورئ!

---

[1] ترجمه اش اين است: خرامشت می كنند آن چند مردان. يعني هغه څو كسان پهلواني كوي. منه

[2] ترجمه اش اين است: نمو می يابد آن يک مرد. يعني هغه يو سړی نما پيدا كوي يا وده كوي. منه

[3] مِنْ وَّالٍ، يَوْمَئِذٍ وَّاهِيَةٌ، مِنْ مَّاءٍ مَّهِيْنٍ، مَنْ نَّشَآءُ، اَمَنَةً نُّعَاسًا.

[4] د ادغام اصطلاحي مطلب دا دئ چې ساكن حرف په متحرک حرف كې داسي يو ځای ويل چې دواړه يو ځای مشدد ادا سي، اول حرف ته مدغم او دوهم ته مدغم فيه وايي.

خو د دې ادغام یو شرط دا دئ چې دا نون او حروف یرملون به په یوه کلمه کې نه وي، که چیرې وي بیا ادغام نه کېږي بلکې اظهار کېږي. لکه: دُنْیَا، قِنْوَانٌ، بُنْیَانٌ، صِنْوَانٌ. په ټول قرآن کریم کې د دې قاعدې دا څلور لفظونه دي، په دې لفظو کې چې کوم اظهار کېږي هغه ته اظهار مطلق وایي.

څلورمه قاعده:

د نون ساکن او تنوین وروسته که چیرې حرف با راسي نو هلته هغه نون ساکن یا تنوین په میم سره بدلېږي او په غنې او اخفاء سره به یې وایو. لکه: مِنْۢ بَعْدِ، سَمِیْعٌۢ بَصِیْرٌ.

په بعضې قرآنو کې د آساني له پاره د داسي نون او تنوین وروسته یو کوچنی میم هم لیکلی وي. لکه: مِنْۢ بَعْدِ او دې بدلېدو ته اقلاب او قلب وایي.

د دې نون د اخفاء مطلب او د ادا کولو طریقه داسي ده لکه د اخفاء شفوي طریقه، په نهمه روښنایي کې دوهمه قاعده بیا وګورئ!

پنځمه قاعده:

د نون ساکن او تنوین وروسته که چیرې د دې دیارلسو (۱۳) حروفو څخه ماسېوا چې د هغو ذکر په ۲ - ۳ - ۴ قاعدو کې تېر سو بل کوم حرف راسي نو هلته به نون او تنوین په اخفاء[1] او غنه سره ویل کېږي او داسي حروف پنځلس

---

[1] اخفاء په لغت کې "اَلسَّتْرُ" یعني پټولو ته وایي. لکه څنګه چې عرب وایي: "اِخْتَفَى الرَّجُلُ عَنْ اَعْیُنِ النَّاسِ بِمَعْنٰى اِسْتَتَرَ عَنْهُمْ" یعني فلانی سړی د خلکو د سترګو څخه پټ سو. او په اصطلاح کې د اخفاء تعریف دا دئ: هُوَ النُّطْقُ بِحَرْفٍ سَاكِنٍ عَارٍ اَیْ خَالٍ عَنِ التَّشْدِیْدِ عَلٰى صِفَةٍ بَیْنَ الْاِظْهَارِ وَالْاِدْغَامِ مَعَ بَقَاءِ الْغُنَّةِ فِی الْحَرْفِ الْاَوَّلِ. یعني د نون او تنوین د ادا کولو په وخت=

دي، هغه دا دي: ت، ث، ج، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ک. او الف يې له دې وجهي پکښې حساب نه کړي چې الف د نون ساکن وروسته نه سي راتلای. (دُرة الفريد)

د دې اخفاء مطلب دا دئ چې نون ساکن او تنوين د اصلي مخرج څخه د ژبې د کنارې او لوړ تالو څخه جلا ولرئ او د هغه آواز په خېشوم کي پټ کړئ او داسي به يې وايست چې نه ادغام جوړ سي او نه اظهار بلکي د دواړه په منځ کي يو حالت وي. يعني نه د اظهار په ډول د هغو په ادا کي د ژبې سر د لوړ تالو سره ولګېږي او نه د ادغام په ډول د وروستنۍ حرف د مخرج څخه ووزي بلکي بې له څه دخله د ژبې[1] او بې له تشديده[1] يوازي د خېشوم څخه د غنې

=کي د ژبې سر د تالو سره نژدې يعني د تالو څخه يې لږ ليري کړئ، د دې آواز په خېشوم کي پټ کړئ او د غنې صفت د يوه الف په اندازه پاته ولرئ او داسي يې ووايست چې نه کامل اظهار او نه کامل ادغام ناقص وي، بلکي د دې دواړو منځنی حالت وي چې نه د اظهار په ډول د ژبې سر د تالو سره محکم او په پوره ډول سره وموښلي او نه د ادغام ناقص په ډول چې د اصلي مخرج څخه قطعاً بې تعلق او پر وروسته مخرج باندې کمالِ اعتماد او تعلق وي، بلکي د دې دواړو حالتو په مابين کي د اصل مخرج سره لږ تعلق او يو سپک لګېدل دئ نه په پوره ډول سره. د اخفاء حروف دغه پنځلس دانې دي چې په لاندې بيت کي راټول سوي دي:

تاء و ثاء و جيم و دال و ذال و زاء و سين و شين　　صاد و ضاد و طاء و ظاء و فاء و قاف و کاف بين

[1] يعني د ژبې طرف او تالو لره د نون مخفاة په ادا کولو کي دخل مه ورکوئ او که چيري په لږ اندازه د ژبې طرف د تالو سره ولګېږي نو دا د اخفاء د حقيقت سره منافي نه دئ، بلکي ياد ساتل پکار دي چې طرف لسان (د ژبې طرف) او تالو په مابين کي که چيري فاصله پيدا سي نو د خولې په خالیګاه کي به آواز وغوړېږي او د مد د پيدا کېد بېره ده يعني د اَنْذَرْتَهُمْ پر ځای به اَنْذَرْتَهُمُ جوړ سي.

صفت د یوه الف په اندازه په یاد ولرئ او ادا یې کړئ. خو تر څو چې د اخفاء مشق د یو ماهر استاد څخه میسر نه وي تر هغو پورې دي یوازې په غنې سره وایي ځکه چې په اورېدو کې غنه او اخفاء یو د بل سره مشابه دي. د نون مخفی مثال: ءَاَنْذَرْتَهُمْ. د تنوین مخفی مثال: قَوْمًا ظَلَمُوْا او داسي نور.

لیکن بیا هم آساني په خاطر د دې اخفاء یو څو مثالونه په خپله ژبه کې درته وایمه چې یو څه په پوه سي[۲] لکه: رنګ، تنګ، پرانګ او نور.

وګورئ! په دې الفاظو کې نون نه د خپل مخرج څخه ادا سوی دئ او نه هم په وروسته حروفو کې ادغام سوی دئ.

د دې نون اخفاء ته، اخفاء حقیقي وایي[۳] او د نون اظهار ته چې د هغه بیان په دوهمه قاعده کې تېر اظهار حلقي وایي او کوم بیان چې په درېیمه

---

[۱] ځکه د نون په وروسته حرف کې که چیرې د هغه په مخرج کې د نون غنه ادا کړل سي نو دا به ادغام مع الغنة سي او د نون وروسته حرف صفا یا یو څه اندازه مشدد ویل کوم چې بالکل غلط دئ. د مثال په ډول: اَنْفُسَهُمْ. د نون مخفاة د ادا کولو په وخت کې که چیرې د ثنایا علیا طرفونه د لاندې شونډې د دننه حصې سره ولګېږي نو دا اخفاء صحیح نه ده.

[۲] رنګ، تنګ او نور کوم مثالونه چې ورکړل سوي دي دا محضي تقریبِ ذهني او د تفهیم له پاره دئ. په حقیقت کې په دې مثالو کې د اخفاء حقیقي آواز نه پیدا کېږي په دې ټولو مثالو کې د نون د وروسته حرف د آواز سره یو ځای غنه پیدا کېږي. زموږ په فکر اخفاء هم د ضاد په ډول یوازې د عربي ژبې د خصوصیاتو څخه ده، ځکه چې په بله ژبه کې د اخفاء حقیقي مثال ممکن نه دئ.

[۳] اخفاء په میم کې هم کېږي خو هغه دومره قوي نه ده څومره چې په نون کې قوي ده ګویا اخفاء په اصلي او حقیقي ډول سره په نون کې ده، ځکه خېشوم (د پزې بېخ) ته طرف لسان او تالو ته چې د نون مخفاة مخرج دئ، د شونډو په مقابل ډېر نژدې دئ ځکه نو د میم په مقابل کې په نون کې اخفاء او غنه ډېره کامله ده.

قاعده کي تېر سو هغه ته اظهار مطلق وايي، لکه څنګه چي د ميم اظهار او اخفاء ته شفوي وايي چي د هغه بيان په نهمه روښنايي په دوهمه قاعده کي تېر سوی دئ.

يووڵسمه روښنايي

(د الف، واؤ او د ياء په قاعدو کي)

هر کله چي دا حروف ساکن وي؛ د الف څخه پر مخکي حرف[1] باندي زور وي، د واؤ څخه مخکي پېښ وي او د ياء ساکنې څخه مخکي زير وي او په داسي حالت کي د دې نوم مده دئ. څلورمه روښنايي بيا وګورئ!

ولاړ زور، ولاړ زير او خنجري پېښ هم په حروف مده کي داخل دي ځکه چي ولاړ زور د الفِ مده آواز ورکوي، ولاړ زير د ياءِ مده او خنجري پېښ د واؤِ مده آواز ورکوي. په راتلونکو قواعدو کي به موږ يوازي د مده لفظ ليکو ځکه هر ځای داسي اوږد نوم څوک ليکي!؟

لومړی قاعده:

که چيري د حرف مده وروسته همزه وي او دا حرف مده او همزه دواړه په يوه کلمه کي وي، نو هلته دا مده موږ کشوو او داسي کشولو ته مد[1] وايي.

لکه: سَوَآءٌ، سُوٓءٌ، سِيٓئَتْ.

---

[1] د الف همېشه همدا يو حالت وي يعني ساکن، بې حرکته او ماقبل يې مفتوح وي.

(۱) مد په لغت کي مطلق اوږدوالي او زياتوالي ته وايي. الله ﷻ په خپل قول کي فرمايي: يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ اَیْ يَزِدْكُمْ. او عرب وايي: مَدَدْتُ مَدًّا اَیْ زِدْتُ زِيَادَةً. او په اصطلاح کي: هُوَ اِطَالَةُ الصَّوْتِ مَعَ النَّفَسِ بِالْحُرُوْفِ لِيْنٍ اَوِ الْمَدَّةِ. يعني اوږدوالي يا زياتوالي د آواز دئ د ساه سره پر حروف لينو يا حروف مده وو باندي. په اتحاف فضلاء، صـ: ۳۷ کي داسي ليکلي دي: هُوَ اِطَالَةُ الصَّوْتِ عَلٰى حَرْفِ الْمَدِّ بِحَسَبِ الرِّوَايَةِ. وَقِيْلَ: طُوْلُ زَمَانُ صَوْتِ الْحَرْفِ فَلَيْسَ بِحَرْفٍ وَ حَرَكَةٍ وَلَا سُكُوْنٍ. بَلْ هُوَ شَكْلٌ دَالٌّ عَلٰى صُوْرَةٍ غَيْرِهِ كَالْغُنَّةِ فِي الْاَغُنِّ فَهُوَ صِفَةٌ لِلْحَرْفِ. يعني مد په لغت کي اوږدولو او زياتولو ته وايي او د مجويدينو په اصطلاح کي د مد معنا دا ده چي خاص پر حروف مده او لين باندي د روايت، نقل او سَماع موافق آواز اوږدول. نو که چيري پر نورو حروفو باندي آواز اوږد سي نو پر هغه باندي د "مد" اطلاق نه کيږي. او بعضي حضراتو ويلي دي: چي "مد" د حروف مده او لين د آواز د زماني د اوږدولو نوم دئ او ډېر وختونه د قرآوو په اصطلاح کي د "مد" اطلاق پر هغه شکل هم کيږي کوم چي قرآوو د حروفِ مده او حروف لين پر مديت او اوږدوالي باندي د دلالت کولو له پاره وضع او مقرر کړي دي او دا تسميه د "اَلدَّالِ بِاسْمِ الْمَدْلُوْلِ" د قبيل څخه ده. او دا مد نه حرکت دئ او نه سکون دئ او نه هم حرف دئ بلکي مد د هغه شکل نوم دئ کوم چي د حروف مده او حروف لين پر هغه هيئت ملفوظية باندي دلالت کوي کوم چي د حرف اَغنّ د غنې په ډول دئ، نو مد د حرف صفت دئ.

د مد ثبوت په ډېرو احاديثو سره ثابت دي يو څو له هغو احاديثو څخه دا دي: په بخاري شريف ج: ۲، صـ: ۷۵۴ کي ليکلي دي: قتادة ﷺ فرمايي: چي ما د حضرت انس بن مالک ﷺ څخه د نبي کريم ﷺ د تلاوت په باره کي پوښتنه وکړه. نو انس بن مالک ﷺ په جواب راته وفرمايل: كَانَ يَمُدُّ مَدًّا. يعني نبي کريم ﷺ به د مد پر ځای يو مد کوي. او په يوه روايت کي راغلي دي: كَانَتْ مَدًّا ثُمَّ قَرَاَ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ يَمُدُّ بِبِسْمِ اللّٰهِ وَ يَمُدُّ بِالرَّحْمٰنِ وَيَمُدُّ بِالرَّحِيْمِ. يعني نبي کريم ﷺ د مد سره تلاوت کوي لکه څنګه چي حضرت انس ﷺ بِسْمِ اللّٰهِ وويل او اللّٰهِ، الرَّحْمٰنِ او الرَّحِيْمِ په درو سره وو کي يې پر الف او ياء مده=

د دې نوم مد متصل دئ او دې ته مد واجب هم وايي. د دې مد د کشولو اندازه دري الفه يا څلور الفه قدر ده او د الف اندازه د نهمي روښنايي د لومړۍ قاعدې په يادونه کي ليکلې ده د هغې طريقې موافق د درو يا څلورو کوتو په بند ولو او خلاصولو سره دغه اندازه معلومېږي. خو دغه اندازه د هغه اندازې څخه جلا ده کوم چې د حروف مده اصلي اندازه ده. د مثال په ډول په جَآءَ کي که همزه نه وي نو بيا هم د الف خو يو څه اندازه ده، نو دَ دې اصلي مقدار څخه ماسېوا[1] د مد کولو اندازه ده.

=باندې مد اصلي وکړي او پر الرحيم باندې يې مد فرعي وقفي هم وکړي. په اعلاء السنن کي ليکلي دي چې: قطبه بن مالک ﷺ فرمايي: سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللهِ ﷺ قَرَاَنِي الْفَجْرِ "ق" فَمَرَّ بِهٰذَا الْحَرْفِ "لَهَا طَلْعٌ نَضِيْدٌ" فَمَدَّ "نَضِيْدٌ". رواه ابن ابی داؤد باسناد جيد فی فتح الباري ج: ۹، ص: ۹۰. يعني ما د نبي کريم ﷺ څخه د سهار په لمانځه کي سورۃ ق واؤرېدي نو هر کله چې نبي کريم ﷺ "لَهَا طَلْعٌ نَضِيْدٌ" ته ورسېدي نو د "نَضِيْدٌ". پر لفظ باندې يې مد عارضي وقفي وکړي. په نهاية القول المفيد ص: ۱۳۱ کي ليکلي دي: چې د حضرت انس ﷺ څخه منقول دي: مَنْ قَالَ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ وَمَدَّ بِهَا صَوْتَهُ، اَسْكَنَهُ اللهُ دَارَ الْجَلَالِ، دَارًا سَتْى بِهَا نَفْسَهُ، فَقَالَ: ذُوالْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ وَرِزْقُهُ النَّظَرُ اِلٰى وَجْهِهِ الْكَرِيْمِ. يعني کوم سړي چې لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ وويل او په هغه کي يې خپل آواز اوږد کړي، هغه ته به الله تعالى دَارَ الْجَلَالِ (د بزرګي او عظمت مقام) کي ځای ورکړي او دا داسي ځای دئ د کوم الفاظ چې حق تعالى شانه د خپل ذات مقدسه په صفتي نومونو کي هم راوړي دي، لکه څنګه چې د الله ﷻ ارشاد دئ: ذُوالْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ (عظمت او احسان والا ذات [سورة الرحمن])، همدا ډول داسي سړي ته به الله ﷻ د خپل نوراني ذات ديدار هم ور نصيب کړي. (اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْهُمْ بِفَضْلِكَ الْعَمِيْمِ)

[1] د مصنف رحمه الله مقصد دا دئ چې د مد متصل په اندازه کي دوه قوله دي؛ په يوه قول کي د څلور الفو په اندازه دئ او په بل قول کي د پنځو الفو په اندازه دئ. د دې څخه زياته =

دوهمه قاعده:

که چيري د حرف مده وروسته همزه وي او دا حرف مده او همزه په يوه کلمه کي نه وي، بلکي د يوې کلمې په آخر کي حرف مده وي او د دوهمي کلمې په شروع کي همزه وي، هلته دي هم دا حرف مده کشوي يعني په مد سره دي يې وايي. لکه: اِنَّآ اَعْطَيْنٰكَ، الَّذِيْٓ اَطْعَمَهُمْ. قَالُوْٓا اٰمَنَّا.

خو دا مد هغه وخت کېږي چې دواړي کلمې يو ځای سره وويل سي او که چيري د يو عذر له سببه پر اولني کلمې باندې وقف وکړل سي، بيا دا مد نه کېږي او دې ته مد منفصل او مد جائز[1] هم وايي.[2] د دې اندازه هم درې يا څلور الفه ده لکه څه ډول چې د مد متصل اندازه وه.

=اندازه نه سته ځکه چې دا کتاب د امام حفص رحمه الله د روايت له پاره ليکل سوی دئ او دا امام حفص رحمه الله په نزد دلته په مد متصل کي توسط کېږي او د توسط زياته اندازه پنځه الفه ده. که چيري يو الف زيات سي يعني د شپږو (٦) الفو په اندازه سي نو توسط نه ورته ويل کېږي، بلکي طول ورته ويل کېږي او دا د امام حفص رحمه الله په روايت کي ناجائز دئ. مطلب دا دئ چې د امام حفص رحمه الله په روايت کي په مد متصل کي طول نه سته بلکي توسط دئ او د توسط زياته اندازه پنځه الفه ده. په ياد ولرئ چې دلته د الف څخه مراد حرکت دئ، نو خلاصه دا سوه چې په مد متصل کي توسط کېږي د څلور الفو په اندازه يا د پنځو الفو په اندازه.

[1] تُسَمّٰى بِالْجَائِزِ لِاَنَّ بَعْضَ الْاَئِمَّةِ لَا يُوْجِبُهُ. يعني دې ته مد جائز هم وايي ځکه چې د قرائت بعضي امامان دا مد واجب نه ګڼي. منه رح

[2] دې مد ته مد جائز د امام حفص رحمه الله د يوه طريق (طريق جزري) مطابق ويل کېږي. په دې طريق کي مد کول او نه کول دواړه جائز دي، خو په طريق شاطبي کي د مد متصل په ډول په دې کي هم مد کول ضروري دئ او د مد منفصل اندازه هم د مد متصل په ډول څلور يا پنځه الفه ده.

که څوک د دغو دواړو مدو يعني مد متصل او مد منفصل فرق نه سي کولای فکر دي نه کوي ځکه چي دواړه يو ډول ويل کېږي.

درپيمه قاعده:

که چيري په يوه کلمه کي د حرف مده وروسته يو حرف ساکن وي چي د هغه سکون اصلي وي يعني د وقف په خاطر ساکن نه وي. لکه: آلْئٰنَ په دې کي اول حرف همزه دئ، دوهم حرف الف دئ او هغه مده دئ او درپيم حرف لام ساکن دئ او د لام سکون خو بنکاره دئ چي د وقف په خاطر نه دئ. که چيري پر دې باندي وقف و نه سي هم لام ساکن ويل کېږي[1] او پر دې باندي هم مد کېږي.[2] د دې مد نوم مد لازم دئ او د دې اندازه درې (۳) الفه ده[3] او داسي مد ته مد کلمي مخفف وايي.

---

[1] د سکون اصلي او عارضي د پېژندلو په خاطر يې دا وفرمايل ځکه پر لام وقف نه سي کېدای، ځکه چي وقف د کلمې په مابين کي جائز نه دئ همېشه د کلمې په آخر کي کېږي.

[2] د مد لازمي کلمي تعريف داسي په ياد کړئ: چي د حرف مد وروسته حرف باندي سکون اصلي وي او دا حرف مد به په قرآني کلمه کي وي. دا دي هم واضحه وي چي په ټوله قرآن کي (د امام حفص رحمه الله د روايت مطابق) د مد لازمي کلمي مخفف مثال يوازي دغه يو لفظ "آلْئٰنَ" دئ کوم چي په سورة يونس کي دوه ځايه راغلی دئ.

[3] په ياد ولرئ چي دلته د مصنف رحمه الله د يو الف د اندازې څخه مراد دوه حرکته دي، نو گويا د شپږو (٦) الفو په اندازه طول کېږي. د مد لازمي په څلورو اقسامو کي په اتفاق د قرآوو طول د شپږو (٦) الفو په اندازه کېږي، ځکه چي د طول اندازه شپږ (٦) حرکته ده د دې څخه په کمه اندازه کي طول نه کېږي.

څلورمه قاعده:

که چيري په يوه کلمه کي د حرف مده وروسته حرف مشدد وي. لکه: ضَآلِّيْنَ. په دې کي الف خو مده دئ او د هغه وروسته پر لام باندې شد دئ، پر دې مده باندې هم مد کبرى[1] د دې نوم مد لازم دئ، د دې اندازه هم درې (۳) الفه ده[2] او داسي مد ته مد کلمي مثقل وايي.

پنځمه قاعده:

د بعضي سورتو په اول کي چې کوم بعضي حروف جلا جلا ويل کېږي، لکه د سورة البقرې په اول کي (الٓمٓ) الف، لام ميم دې ته حروف مقطعه وايي. په دې کي يو خو په خپله الف دئ د هغه متعلق دلته هيڅ قاعده نه سته[3] او د الف څخه ماسېوا چې کوم حروف پاته سوه هغه پر دوه قسمه دي.

يو قسم هغه حروف دي چې درې (۳) حرفه وي[4] لکه لام، ميم، قاف، نون او بل هغه حروف دي چې دوه حرفه وي. لکه: طه. نو هغه حروف چې دوه حرفه

---

[1] په لنډو الفاظو کي دا تعريف داسي په ياد کړئ نو آساني به وي: چې د حرف مد وروسته حرف باندې تشديد وي. لکه: اَتُحَآجُّوْنِّيْ او داسي نور.

[2] دلته هم دا مناسبه وه چې مصنف رحمه الله د پنځو الفو اندازه يې فرمايلې واى، تر څو خلط في الاقوال را نه سي.

[3] د الف په تلفظ کي درې حروف دي: همزه، لام، فا په دې درو سره حروفو کي يو هم حرف مد نه دئ، نو د دې وجهي د مد د بحث څخه خارج دئ ځکه د مد محل موجود نه دئ.

[4] داسي حروف ټوله اووه دي: نون، قاف، صاد، سين، لام، کاف، ميم.

وي د هغو په اړه هم دلته هيڅ قاعده نه سته[1] او کوم حروف چې درې (۳) حرفه وي پر هغو باندې مد کېږي هغه ته مد لازم وايي، د هغه اندازه هم درې (۳) الفه ده[2] او داسې مد ته مد حرفي وايي. او د دې درې حرفيزه مقطعاتو پر آخر حرف باندې چې د ويلو په وخت کې شد راسې هغه ته مد حرفي مثقل وايي.[3] لکه په الٓمٓ کې چې هر کلمه لام د ميم سره ووايو نو د هغه په آخر کې شد پيدا کېږي[4] او په کومو حروفو کې چې شد نه سته هغو ته مد حرفي مخفف وايي. لکه په الٓمٓ کې د ميم په آخر کې شد نه سته.[5]

(۱) يادونه:

په درې (۳) حرفيزه مقطعاتو کې چې مد ښوول سوی دئ په هغو اکثرو کې د مابين حرف مده دئ چې د هغه حرف مده وروسته په بعضي ځايو کې

---

[1] داسې حروف ټوله پنځه دي: حا، ياء، طا، ها، را. په دې پنځو حروفو کې مد اصلي سته ځکه چې محل مد الف دئ او هغه سته ليکن د دې وروسته د مد سبب (همزه يا سکون يا تشديد) يو هم نه سته ځکه نو مد فرعي هم نه کېږي.

[2] دلته د جمهورو د قول موافق د پنځو الفو اندازه په ياد کړئ.

[3] لنډ تعريف داسې په ياد کړئ: د حرف مد وروسته حرف که چيرې مشدد وي او دا حرف مد د حروف مقطعاتو څخه وي نو دې ته مد لازمي حرفي مثقل وايي.

[4] د ميم ساکن په قاعدو کې تاسو ته تېر سول چې که چيرې د ميم ساکن وروسته ميم وي نو هلته ادغام کېږي او د ادغام په سبب ميم مشدد کېږي. د همدې قاعدې مطابق د لام په ميم کې او د ميم په اول ميم کې ادغام وسو او تشديد راغلي. همداسې طٰسٓمٓ چې په اصل کې طا سين دئ، د يرملون په قاعده سره د نون ادغام په ميم کې وسو، د ادغام په سبب تشديد راغلي او همدا دول په سين کې هم مد لازمي حرفي مثقل پيدا سو.

[5] همدا دول په الٓرٰ کې مد لازمي حرفي مخفف سته.

ساکن حرف وي. لکه په میم کي یاء مده ده او د هغې څخه وروسته میم ساکن دئ او په بعضي نورو ځایو کي بیا د حرف مده وروسته مشدد وي، پر داسي مده باندي همېشه په داسي ځایو کي مد کېږي، نو په داسي ځایو کي خو مد کول د عامي قاعدې موافق دئ.

البته په کومو حروف مقطعاتو کي چې مابین حرف مده نه وي، لکه په کٓهٰيٰعٓصٓ کي چې عین دئ[1] دلته مد کول د عامي قاعدې موافق نه دئ، نو له همدې سببه که چیري مد و نه کړل سي نو بیا هم صحیح دئ، لیکن بهتره خبره دا ده چې مد وکړل سي[2] او دې مد ته مد لازم لین وایي.

(۲) یادونه:

کوم حروف مقطعات چې په آخر کي دي پر دوی باندي مد هغه وخت کېږي چې هر کله پر دوی باندي وقف وکړل سي. او که چیري د وروسته حرف سره یو ځای کړل سي نو بیا مد کول او نه کول دواړه جائز دي. لکه د سورة آل عمران په شروع کي چې آلٓمٓ دئ، که چیري د "الله" د لفظ سره چې تر ده وروسته دي یو ځای کړل سي نو په مد کولو او نه کولو کي اختیار دئ.[3]

---

[1] د مد لازم لین مثال په ټول قرآن کي یوازي حرف عین دئ کوم چې دوه ځایه د سورة مریم او سورة شوری په مقطعاتو کي راغلی دئ.

[2] طول افضل دئ؛ د ابن مجاهد رحمه الله او اکثرو اکابرو علماوو همدا مذهب دئ. توسط هم جائز دئ بلکي ابن غلبون او مکي (رحمهما الله) او یو جماعت دا خوښوي. او قصر هم جائز دئ. (نهایة القول المفید، ص: ۱۳۰)

[3] طول او قصر یوازي دوې وجهې جائز دي، توسط نهایت ضعیف دئ. (نهایة القول المفید، ص: ۱۳۰)

شپږمه قاعده:

که چيري د حرف مده وروسته حرف ساکن وي چې د هغه سکون اصلي نه وي يعني پر هغه باندې د وقف له سببه سکون راغلی وي (او دا سکون مقابل دئ د هغه سکون کوم چې د درېيمي قاعدې په اول کي تېر سوی دئ)، نو پر داسی ساکن باندی مد کول جائز دئ او نه کول هم صحيح دئ خو مد کول يې بنه دئ. لکه په اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ باندې او دې ته مد وقفي او مد عارض هم وايي او دا مد د درو (۳) الفو برابر دئ[1] او دې ته طول وايي.

دا هم جائز ده چې د دوو (۲) الفو برابر مد وکړل سي او دې ته توسط وايي.

دا هم جائز ده چې بالکل مد و نه کړل سي يعني د يوه الف برابر وويل سي. که چيري تر دې کم سي نو حرف به پاته نه سي (راتلونکې درېيمه يادونه وګورئ!) او دې اندازې ته قصر وايي په دې کي افضل طول دئ، بيا توسط، بيا قصر دئ.

دا هم په ياد ولرئ چې د دې درو (۳) طريقو څخه چې کومه طريقه اختياره کړي د تلاوت تر ختمېدو پورې د هغې طريقې موافق روان سئ، داسي مه کوئ چې يو ځای طول، بل ځای قصر ځکه چې دا بې خونده يا بد معلومېږي او دا هم د مد جائز يو قسم دئ.

---

[1] يعني طول د شپږو (٦) حرکتو په اندازه، توسط د څلور حرکتو په اندازه او قصر د دوو حرکتو په اندازه. په ياد ولرئ چې په مد متصل او مد منفصل کي توسط کېږي او د مد لازم په څلورو اقسامو کي يوازې طول کېږي او په مد عارضي وقفي او مد لين عارض کي طول، توسط او قصر درې سره جائز دي.

په کوم ځای کي چي په خپله پر مده باندي وقف وي هلته دا مد نه کيږي. لکه بعضي خلک پر غَفُوْرًا او شَكُوْرًا باندي وقف وکړي نو مد کوي[1] چي دا بالکل غلط دئ.

(۱) یادونه.

مد عارض لکه څه دمخه چي په مده باندي جائز دئ همدا، نګه په لين باندي جائز دئ يعني واؤ ساکن چي د هغه مخکي زور وي او ياء ساکنه چي د هغې مخکي زور وي. (پنځمه روښنايي، ديارلسم صفت بيا وګورئ!) لکه: وَالصَّيْفِ يا پر مِنْ خَوْفٍ باندي چي وقف وکړل سي او څه ډول چي طول جائز دئ دا ډول توسط او قصر هم جائز دي، ليکن په دې کي افضل قصر دئ، بيا توسط، بيا طول دئ او دې مد ته مد عارض لين وايي.

(۲) یادونه:

د حرف لين متعلق يوه قاعده د يوولسمي روښنايي په پنځمه قاعده، لومړۍ يادونه کي هم تېره سوې ده و يې ګورئ! ځکه چي په هغو حروف مقطعه وو کي چي عين دئ د هغه ياء حرف لين دئ.

(۳) یادونه:

تر دې ځايه پوري چي څومره اقسام د مد ذکر سوي دي دې ټولو ته مد فرعي وبل کيږي،[2] ځکه چې د اصل څخه زائد دئ او په مد اصلي دئ چې

---

[1] يعني الف د خپل اصلي مقدار څخه ډېر کشوي کوم چي صحيح نه دئ. همدا ډول په ياد ولرئ چي پر داسي ځای باندي اکثره خلک د الف وروسته همزه يا ها زياته وي کوم چي غلط دئ.

[2] د حروف مده بيان څنګه چي په سر کي راغلی دئ مصنف رحمه الله هغه وروسته بيان کړه، اصلاً هغه مخکي بيانول پکار وو. د مد اصلي يا مد ذاتي يا مد طبعي تعريف داسي=

دې ته ذاتي او طبعي هم ويل کېږي. يعني د الف، واؤ او ياء دومره اندازه چې که چيرې د هغه اندازه څخه کم وويل سي نو هغه حرف به پاته نه سي، بلکې زور، يا زير يا پېښ به پاته سي او د دې له پاره يوه خاصه قاعده نه سته.

اوومه قاعده:

دا قاعده په حروف مده کي يوازي د الف متعلق ده؛ هغه دا چې الف په خپله باريک ويل کېږي ليکن که چيرې د الف مخکي که يو حرف ډک وي يا د حروف مستعليه وو څخه يو حرف وي چې د هغو بيان د پنځمي روښنايي په پنځم صفت کي تېر سوی دئ، يا حرف را وي چې د فتحې په حالت کي ډک ويل کېږي، يا ډک لام وي. لکه چې د "الله" د لفظ لام دئ چې د دې لام مخکي زور يا پېښ وي نو په دې صورت کي به الف هم ډک ويل کېږي.

پوهېدل پکار دي چې د دې حروفو په ډکوالي کي هم فرق سته،[1] نو همدغه ډول فرق به د الف په ډکوالي کي وي کوم چې د دې حروفو وروسته

=وکړئ: چې د حرف مد وروسته همزه يا سکون يا تشديد نه وي د همدې نه موجوديت په خاطر دئ، د خپل اصلي مقدار څخه نه زياتېږي يعني د خپلي اصلي مقدار مطابق به يې وايي. او مد فرعي دا دئ: چې د حرف مد وروسته د يو سبب (همزه، سکون او تشديد) په خاطر هغه د خپل اصلي مقدار څخه زيات کشېږي چې د هغه نهه (۹) اقسام تېر سول.

[1] حروف مُفخمه ټول لس حروف دي؛ اووه حروف مستعليه دي د کومو تفخيم چې اصلي دي. درې نور لام جلاله، را او الف د کومو تفخيم چې عارضي دي چې کله وي او کله نه وي، لکه څنګه چې د درو سره قاعدې پر خپل خپل ځای باندې تيري سوي دي. حضرت مصنف رحمه الله چې د حروفو د ډکوالي کوم فرق بيان کړی دئ هغه په حروف مفخمه کي د "مراتب" په لفظ سره تعبير کېږي. بله مسئله چې دلته نه ده بيان سوې هغه د "تفخيم مراتب" دي د دې تشريح دا ده: چې د حروفو د تفخيم ظهور هغه وخت ډېر وي چې کله حرف مفخم مفتوح وي او د هغه وروسته الف وي. لکه: طَالَ. يا حرف مفخم مفتوح وي خود هغه وروسته =

راسي، نو تر ټولو زيات ډک خو د "الله" د لفظ لام دئ، د هغه څخه وروسته طا ده، د هغه وروسته قاف دئ، د هغه وروسته غين او خا ده، د هغه وروسته را ده.[1] (حقيقة التجويد)

=الف نه وي. لکه: ضَلَالٍ. يا حرف مفخم مضموم وي. لکه: قُرِئَ. يا حرف مفخم مکسور وي. لکه: ظِلِّ. او ساکن مفخم د ماقبل د حرکت تابع دئ.

[1] وَ فِيهَا فَإِذَا وَقَعَ بَعْدَهَا (اَیْ اَلْحُرُوْفُ الْمُفَخَّمَةِ) اَلِفٌ فُخِمَ الْاَلِفُ. لِاَنَّهُ تَابِعٌ لِمَا قَبْلَهُ بِخِلَافِ اُخْتَيْهَا فَإِنَّهُ إِذَا وَقَعَ بَعْدَهَا وَاوٌ اَوْ يَاءٌ فَلَا يُؤَثِّرُ تَفْخِيْمُهَا فِيْهِمَا الخ. منه رح يعني که چيري تر حروف مفخمه وروسته الف راسي نو الف ډک ويل کيږي، په خلاف د واؤ او ياء ځکه د حروف مفخمه وروسته که دا دوه حروف راسي نو د حروف مفخمه تفخيم په دوی دوو کي اثر نه کوي.

دوولسمه روښنايي

(د همزه په قاعدو کي)

د همزه بعضي قاعدې د عربي کتابو د ويلو څخه ماسپوا په ذهن کي نه راځي. د دې له پاره دلته يوازي دوې (۲) قاعدې ذکر کوو ځکه چې د قرآن کريم د ټولو تلاوت کوونکو اړتيا ورته سته.

لومړۍ قاعده:

د څلورويشتمي (۲۴) سپارې په پای کي په يوه آيت کي داسي راغلي دي: ءَاَعْجَمِيٌّ. نو د دغه حرف دا دوهمه همزه لږ په نرمي سره وايا ست[۱] او دې ته تسهيل وايي.[۲]

---

[۱] يعني د الف او همزه په مابين کي يې ادا کړئ چې نه په ډير شدت او سختي سره وي، چې هغه ته تحقيق وايي او نه د الف په ډول په نرمي سره ادا سي.

[۲] دا تسهيل واجب دئ او شپږ نوري کلمې "آلْئٰنَ" دوه ځايه په سورة يونس کي، "آللّٰهُ" يو ځای په سورة يونس کي او بل ځای په سورة النمل کي. او "ءَالذَّكَرَيْنِ" دوه ځايه په سورة الانعام کي، د دوهم همزه پر ځای الف په تسهيل سره بې له د مد د ادا کولو هم جائز دئ. په دې شپږو (٦) کلمو کي تسهيل جائز دي، پاته په ټول قرآن کي هر ځای همزه په تحقيق سره ويل ضروري ده.

دوهمه قاعده:

د سورة الحجرات په دوهمه رکوع کي داسي راغلي دي: بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوْقُ. نو دا داسي وواياست چي د بِئْسَ پر سين باندي زور وواياست او دغه بِئْسَ د وروسته حرف سره مه جنګوئ. (يو ځای يې مه واياست) بيا لام چي د بِئْسَ د سين وروسته دئ هغه ته زير ورکړئ او د آخرني سين سره يې وجنګوئ. (يو ځای يې وواياست) بيا ميم د وروسته لام سره يو ځای کړئ. خلاصه دا ده چي د اَلِاسْمُ مخکي او وروسته چي کومي دوې (۲) همزې د الف په شکل ليکل سوي دي هغه هيڅکله مه واياست.

www.Taleemulislam-Radio.com

دیارلسمه روښنایي

(د وقف کولو[1] یعني پر یوې کلمې باندې د درېدلو په قاعدو کې)

---

[1] وقف په لغت کې اَلْحَبْسُ. وَالْکَفُّ. وَالْمَنْعُ ته وایي یعني بندول، درول، درېدل او د یوې کلمې آخر د بلې کلمې د اول سره د یو ځای کولو څخه منع کول. لکه عرب چې وایي: وَقَفْتُ الدَّابَةَ وَاَوْقَفْتُهَا اِذَا حَبَسْتَهَا عَنِ الْمَشْيِ. یعني ما خپله دابه (چارپایه) د تګ څخه بنده کړه او مې وترله. او د قرآوو په اصطلاح کې د وقف جامع تعریف دا دئ: قَطْعُ الصَّوْتِ مَعَ قَطْعِ النَّفَسِ (اَوْ قَطْعُ الصَّوْتِ زَمَنًا فِيْهِ عَادَةً) فِيْ آخِرِ الْكَلِمَةِ الْمَقْطُوْعَةِ عَمَّا بَعْدَهَا رَسْمًا بِنِيَّةِ اِجْرَاءِ التِّلَاوَةِ مَعَ اِثْبَاتِ كَيْفِيَّةِ الْوَقْفِ مِنْ اِسْكَانِ الْمُتَحَرِّكِ وَاِبْدَالِ التَّاءِ الْمَرْبُوْطَةِ هَاءً وَالنَّصْبِ اَلِفًا وَغَيْرِ ذٰلِكَ. (زبارہ): کومه کلمه چې د کتابت او رسم خط له مخې د وروستي کلمې څخه جلا وي، د دې کلمې پر آخري حرف باندې د تلاوت د جاري ساتلو په نیت (یعني د تلاوت د ختم کولو او بندولو څخه ماسېوا) آواز او ساه دواړه بندول (یا یوازې آواز دومره بندول په کوم کې چې عادتاً او معمولاً ساه اخیستل کېږي د کوم اندازه چې تقریباً د یو الف برابره ده) او همدا ډول پر آخري حرف باندې د وقف قاعده هم جاري کول یعني د متحرک ساکن کول، کردی تا (ة) په ها بدلول، د دوو زورو تنوین په الف سره بدلول او داسې نور.

اوله خبره دا ده چې وقف د کلمې پر آخر باندې وي د کلمې په مابین کې وقف کول صحیح نه دئ. د مثال په ډول د قَالُوْا پر لفظ باندې وقف کول صحیح دئ خو پر قاف باندې وقف کول صحیح نه دئ. دوهم خبره دا ده چې په قرآن کې په بعضې ځایو کې ځینې لفظونه یو ځای لیکلي وي که څه هم د عربي ژبې په اعتبار سره جلا جلا الفاظ دئ لیکن د یو ځای د لیکل کېدو په وجه د یو لفظ په حکم کې دئ. د مثال په ډول اَيْنَمَا که څه هم د عربي په اعتبار سره دوه لفظه دي یو اَيْنَ او بل مَا دئ، خو د یو ځای د لیکل کېدو په سبب سره د اَيْنَمَا پر الف=

د علم تجوید اصلي مقصد د مخارجو او صفاتو بحث دئ چې د خدای ﷻ په فضل سره د ضرورت په اندازه وليکل سول او پاته درې (۳) علوم يعني علم اوقاف،[۱] علم قرائت،[۲] علم رسم خط (عثماني)[۳] د علم تجوید د تکميل له پاره دي، ليکن د علم اوقاف يو بحث[۴] د وقف کولو قاعدې دي.

=باندي خو وقف صحيح دئ ليکن د اَيْنَ پر نون باندي وقف صحيح نه دئ داسي کلمو ته موصول وايي.

[۱] علم اوقاف پر دوو برخو وېشل کېږي يو دا چې وقف په اعتبار د معنا سره پر کوم ځای وکړل سي؟ د دې جواب په اوله قاعده کي را روان دئ. دوهم دا چې وقف څنګه وکړو؟ د دې جواب په راتلونکو دوهمه، دريمه او څلورمه قاعدو کي را روان دئ.

[۲] د علم تجوید او علم قرائت دواړو موضوع خو الفاظ قرآني دي، ليکن فرق دا دئ چې په تجوید کي د حروفو د مخارجو او صفاتو او د هغو د متفق عليها څخه بحث کېږي. او په علم قرائت کي د احوال مختلف فيها څخه بحث کېږي. د مثال په ډول: حذف او اثبات، تحريک او تسکين، مد او قصر، فتح او اماله، تحقيق او تخفيف او داسي نور. (شرح سبعه قرآءات، صـ: ۱۱۰)

[۳] يعني د حضرت عثمان غني رضي الله عنه په زمانه کي چې د قرآن کريم د تحرير او الفاظو چې کوم شکل اختيار کړل سو او حضرت عثمان غني رضي الله عنه د قرآن د ليکلو بندوبست وکړي او ځای پر ځای يې ولېږل او پر دغه تحرير باندي د ټولو صحابه وو رضي الله عنهم اجماع وسوه. د دغه تحرير علم او د هغه قواعد او ضوابطو ته علم رسم خط وايي. قرآن کريم د دغه خاص رسم خط خلاف ليکل جائز نه دئ، د امت د ټولو علماوو پر دې باندي اجماع ده او دا يو وسيع او پراخه فن دئ کوم ته چې رسم خط وايي.

[۴] وَ الْبَحْثُ الْاٰخِرُ اَقْسَامُ الْوَقْفِ مِنَ الْحُسْنِ وَ الْقَبِيْحِ وَ التَّامِ وَ غَيْرِهٖ. (جهد المقل) لَمْ اَذْكُرْهُ كَالْبَاقِيَيْنِ لِاَنَّهَا لَا تَتَعَلَّقُ بِالتَّجْوِيْدِ. يعني بل بحث چې د وقف اقسام دئ لکه وقف حسن، وقف قبيح او وقف تام او داسي نور، ما دلته نه دي ذکر کړي لکه څنګه چې نورو ذکر کړي دي، ځکه چې دا په تجوید پوري اړه نه لري. منه

لومړی قاعده:

کوم سړی چې د قرآن کریم په معنا نه پوهیږي هغه ته پکار ده چې پر هغه ځایو باندې وقف وکړي چې په قرآن کریم کې د وقف علامه وي، بې له ضرورته دې په مابین کې نه درېږي.[1] خو که چیرې یې په مابین کې ساه ختمه سي نو مجبوري ده، که چیرې د مجبوري څخه داسې وسي نو پر کومه کلمه چې درېدلې وي د هغې کلمې څخه یا د هغه څخه مخکې دې شروع کړئ[2] او د وروسته کلمې سره دې یو ځای کړئ.

په دې ځان پوهول چې د دې کلمې څخه یې ووایم او که د مخکې کلمې څه یې ووایم بې له دې چې د قرآن کریم په معنا پوهیږي مشکله ده، تر څو چې د معنا د پوهېدلو وړتیا و نه لري د شبهې په ځای کې دې د یوه عالم څخه پوښتنه وکړئ. او په داسې مجبوري وقف کې یو دا الحاظ کوئ چې د کلمې په مابین کې وقف مه کوئ بلکې د کلمې پر آخر باندې وقف کوئ.

دا هم وپېژنئ چې پر حرکت باندې د وقف کول غلط دئ لکه څنګه چې اکثره خلک یې کوي. د مثال په ډول د یوه سړي ساه د سورة البقرې په شروع کې د بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْکَ پر کاف باندې ختمه سي، نو په دې وخت کې کاف باید

---

[1] یعنې د دغو نښانو په مابین کې دې نه درېږي او د دې نښانو مطلب دا دئ چې یا خو دې پر ګول آیت (ۛ) باندې ودرېږي چې و دې ته وقف منزل هم وایي. د آیت په مابین کې چې کوم "م"، "ط"، "ج"، "ز"وي دا ټول د وقف نښانونه دي او د دې نښانو څخه ماسپوا که چیرې ودرېږي نو د وروسته څخه دې بېرته را وګرځوي.

[2] د کوم ځایه څخه چې جمله پوره کېږي یا بله جمله شروع کېږي د هغه ځای څخه دې بېرته را وګرځوي، ځکه نو د قاري له پاره لږ تر لږه ابتدایي عربي او د قرآن کریم د ترجمې زده کړه ډېره ضروري ده.

ساکن کړئ، په زور وقف مه کوئ. همدا ډول بې له ساه اخیستو وقف نه کېږي لکه بعضي خلک د آیت پر ختمېدو باندې ساکن حرف ووایي، خو بې له نوي ساه اخیستو دوهم آیت شروع کړي دا هم د قاعدې خلاف دئ.

دا هم هم په یاد ولرئ چې د داسي مجبوري په وخت کي چې پر یوه کلمه باندې وقف وکړي، نو هغه کلمه چې څه ډول لیکل سوې ده د هغې موافق وقف وکړئ که څه هم هغه بل ډول ویل کېږي، د ویلو موافق وقف مه کوئ. د مثال په ډول د اَنَا په لفظ کي چې کوم الف د نون وروسته راغلی دئ هغه د وصل په حالت کي نه ویل کېږي، خو که چیرې پر دغه کلمه باندې وقف وکړو نو دغه الف به هم وایو. هر کله چې دغه کلمه بېرته راګرځوو نو په دې وخت کي څنګه چې یې د مابعد یعني د وروسته کلمې سره یې یو ځای وایو د دې وجهې به الف نه وایو. په دې خبرو ځانونه ښه پوه کړئ او په یاد یې کړئ ځکه چې په دې کي لوي لوي حافظان تېروتنې کوي.

یادونه:

د ذکر سوي قاعدې په آخر کي چې لیکل سوي دي "چې هغه کلمه چې څه ډول لیکل سوې ده د هغې موافق دي وقف وکړئ"[1] د دې قاعدې څخه دا الفاظ مستثنیٰ دي:

---

[1] ځکه ویل سوي دي چې وقف د رسم الخط تابع دئ. د مثال په ډول کردی یا ګول تا (ة) چې په صورت کي د ها وي دا په وقف کي په ها سره بدلېږي. د دوو زورو تنوین په صورت د الف لیکل سوی وي له دې سببه دا په وقف کي په الف سره بدلېږي ماسېوا د زیر او پېښ د تنوین څخه چې هغه د هیڅ حرف په شکل نه دي لیکل سوی، نو ځکه په وقف کي د تنوین نون حذف کېږي. د "کَاَیِّنْ" په لفظ کي نون ویل کېږي په داسي حال کي چې نون تنوین دئ ځکه چې لیکل سوی دئ. دا لفظ په اصل کي "کَاَیٍّ" دئ. بِهِ. لَهُ او په داسي نورو لفظو کي=

اَوْيَعْفُوَا د سورت البقري په يو دېرشمي (۳۱) رکوع کي، اَنْ تَبُوْٓءَا د سورة المائدې په پنځمي رکوع کي، لِتَتْلُوَا د سورة الرعد په څلورمي رکوع کي، لَنْ نَدْعُوَا د سورة الکهف په دوهمه رکوع کي، لِيَرْبُوَا د سورة الروم په څلورمي رکوع کي، لِيَبْلُوَا د سورة محمد په اولي رکوع کي، نَبْلُوَا د سورة محمد په څلورمي رکوع کي، ثَمُوْدَا څلور ځايه؛ په سورة هود، سورة الفرقان، سورة العنکبوت او سورة النجم کي او بل دوهم قَوَارِيْرَا د سورة الدهر په لومړۍ رکوع کي. (قَوَارِيْرَا دوه ځايه دئ) په دې ټولو الفاظو کي الف په هيڅ حالت کي نه ويل کېږي نه د وصل په حالت کي او نه د وقف په حالت کي.

د "لٰكِنَّا" لفظ خاص په سورة الکهف کي، الظُّنُوْنَا. الرَّسُوْلَا. السَّبِيْلَا دا درې سره په سورة الاحزاب کي، سَلَاسِلَا او اول قَوَارِيْرَا دا دواړه په سورة الدهر کي او د "اَنَا" لفظ چې هر ځای په قرآن کي راسي. په دې ټولو الفاظو کي الف د وصل په حالت کي نه ويل کېږي او د وقف په حالت کي الف ويل کېږي خو يوازي د "سَلَاسِلَا" لفظ د وقف په حالت کي بې له الف ويلو هم مروي دئ يعني سَلَاسِلْ.

=وقف د ها په ساکنولو سره کېږي او د هغه ولاړزوريا چپه پېښ څخه پيدا کېدونکی حرف مد په وقف کي نه ويل کېږي، ځکه چې دا حروف ليکلي نه دي. غرض دا چې دا اصول دي چې وقف د رسم الخط تابع دئ او د دې ډېر لوي اصول او قواعد دي چې د دې تفصيل په لويو کتابو کي دئ.

دوهمه قاعده:

پر کومه کلمه چي وقف سوی وي که چيري هغه کلمه ساکنه وي نو په هغه کي د څه ويلو ضرورت نه سته،[۱] خو که چيري هغه کلمه متحرکه وي نو پر هغه باندي د وقف کولو درې (۳) طريقه دي:

يوه طريقه خو داده:

چي ټوله په پوهيږي چي هغه کلمه ساکنه کړل سي.[۲]

دوهمه طريقه داده:

چي پر هغه کلمه باندي چي کوم حرکت دئ د هغه حرکت ډېره لږ حصه ښکاره کړل سي او دې ته روم ويل کيږي، د روم اندازه د حرکت درېيمه برخه ده. روم په زور کي نه جاري کيږي يوازي په يېښ او زير کي جاري کيږي. لکه د بِسْمِ اللهِ د ختمېدو په وخت کي پر آخري ميم باندي لږ زير ويل چي يوازي نژدې کسان يې واؤري. يا د نَسْتَعِيْنُ پر نون باندي لږ پېښ ووايي[۳] او د رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ پر نون باندي څنګه چي زور دئ نو دلته به داسي نه وي.

---

[۱] يعني دا ساکن به په وقف کي هم ساکن ويل کيږي، البته د وقف کولو اثر به دا وي چي ساه به اخيستل کيږي. مثلاً: فَارْغَبْ. وَانْحَرْ. فَحَدِّثْ. مِنْهُمْ. لَهُمْ او داسي نور.

[۲] په وقف کي اصل او عامه طريقه همدا ده لکه څنګه چي ابتدا په ساکن سره نه کيږي همدا ډول وقف پر حرکت باندي نه کيږي. مخکي ذکر سول چي پر حرکت باندي وقف صحيح نه دئ. د وقف بالسکون په هکله د بعضي علماوو رايه دا ده چي دا واجب شرعي دئ چي پر فعل باندي ثواب او پر ترک باندي عذاب وي. بعضي علماوو فرمايلي دي چي دا يو فني او اصطلاحي خبره ده، د قاري له پاره د دې پرېښوول او پر کامل حرکت باندي وقف کول ډېر قبيح او لايق د تعزير دئ. (نهاية القول المفيد، ص: ۲۰۵)

[۳] د لږ زير او لږ پېښ مطلب دا دئ چي د حرکت په ادا کي آواز کښته کړل سي. د صحيح ادا کولو طريقه د يوه مشاق استاد څخه په اوږدلو سره زده کولای سي.

درپیمه طریقه دا ده:

چي هغه حرکت ته اشاره یوازي په شونډانو سره وسي. یعني حرکت به ګرسره نه وایو،[1] بلکي د هغه حرکت د ښکاره ویلو په وخت کي چي شونډان څه ډول جوړیږي هغه ډول دي شونډان جوړ سي او هغه حرف دي بالکل ساکن وویل سي، دې ته اشمام وایي او دا نژدې کسان هم نه سي اوریدلای. ځکه چي په دې کي حرکت په ژبه سره نه دي ادا سوی، خو سترګو والا (بینا) چي د تلاوت کوونکی شونډانو ته وګوري، نو پوهیږي چي ده اشمام وکړي او اشمام یوازي په پښې کي کیږي په زور او زیر کي نه کیږي. د مثال په ډول د نَسْتَعِيْنُ پر نون باندي پښې دئ دا پښې خو ګرسره مه وایاست، نون ګرسره ساکن ووایاست خو شونډان د نون د ادا کولو په وخت کي داسي جوړ کړئ لکه د پښې د ویلو په وخت کي چي سره را ټولیږي یعني د شونډانو څخه د مشوکی شکل جوړ کړئ.

درپیمه قاعده:

د کومي کلمې په آخر کي چي تنوین وي هلته هم روم جائز دئ، خو د حرکت د ښکاره کولو په وخت کي دي د تنوین یوه برخه نه ښکاره کوي.[2] (تعلیم الوقف. حضرت قاري عبدالله صاحب مکي رحمه الله)

---

[1] یعني موقوف علیه حرف (د کلمې هغه آخري حرف پر کوم چي وقف کیږي) ساکن وویل سي او د هغه څخه وروسته ژر په انضمام شفتین سره د هغې ضمې و طرف ته اشاره وسي.

[2] یعني په کښته آواز سره به یو پښې یا یو زیر ویل کیږي. د مثال په ډول: اَحَدٌ. بَصِيْرٌ.

څلورمه قاعده:

هغه تا چې د ها (ۃ) په شکل ګردی لیکل کېږي[۱] خو پر دې باندې ټکي هم وي که چیرې پر داسې تا باندې وقف وسي هلته د دوو خبرو خیال کوئ؛ یو خو دا چې دا تا د ها په ډول وایاست او دوهم دا چې هلته روم او اشمام مه کوئ.

پنځمه قاعده:

روم او اشمام پر عارضي حرکت باندې نه کېږي. لکه پر وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ باندې چې یو سړی د وَلَقَدْ پر دال باندې وقف وکړي،[۲] نو دال ساکن ویل پکار دئ د دې پر زیر باندې روم مه کوئ ځکه چې دا حرکت عارضي دئ. (تعلیم الوقف)

په دې باندې هم عربي پوه پوهېږي چې دا حرکت اصلي دئ او دا حرکت عارضي. که چیرې تاسې ته په یو ځای کې شک او شبه پیدا سي د یوه عالم څخه پوښتنه وکړئ.

---

[۱] ګول یا ګردی تا چې د ها په شکل (ۃ) لیکل کېږي هغه ته تاء مدوره وایي او کومه تا چې اوږده وي هغې ته تاء مجروره یا طویله وایي. د تاء مدوره مثالونه لکه: اَلْجَنَّةُ، اَلْمَلَائِكَةُ، اَلْقِبْلَةُ، اَلْبَرِيَّةُ او داسې نور. د تاء طویله مثالونه لکه: وَاذْكُرُوْا نِعْمَتَ اللهِ، اِلٰى اٰثَارِ رَحْمَتِ اللهِ، اِمْرَاَتُ الْعَزِيْزِ او داسې نور. تاء طویله په وقف کې تا ویل کېږي او روم او اشمام هم پر کېدای سي او تا مدوره په وقف کې په هاء ساکنه سره بدلېږي.

[۲] همدا ډول د "وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ" پر میم باندې روم یا اشمام نه سي کېدای، ځکه په اصل کې میم ساکن دئ او ضمه عارضي ده یوازې وقف بالاسکان کېږي.

شپږمه قاعده:

پر کومه کلمه باندي چې وقف وسي که چيري د هغې کلمې پر آخر حرف باندي تشديد (شد) وي، نو په روم او اشمام کي به تشديد[1] پر خپل حال باندي پاته وي. (تعليم الوقف)

اوومه قاعده:

پر کومه کلمه چې وقف وسي که چيري د هغې کلمې پر آخر باندي د دوو (۲) زورو تنوين وي، نو د وقف په حالت کي به هغه تنوين په الف سره بدلېږي.[2] د مثال په ډول يو څوک پر فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً باندي وقف وکړي نو داسي به يې وايي: نِسَاءَا.

اتمه قاعده:

د کوم مد وقفي بيان چې د يوولسمي روښنايي په شپږمه قاعده کي ذکر سوی دئ، که چيري په روم سره وقف وسي نو په دې وخت کي مد نه کېږي. د

---

[1] هغه مشدد حرف چې په هغه کي غنه نه کېږي (ماسېوا د نون او ميم څخه) د هغه د تشديد د ادا کولو په وخت کي سرعت وي. لکه: وَتَبَّ، بِالْحَقِّ، اَلْمَفَرُّ، فَطَلٌّ، صَوَآفٌّ او داسي نور. پر دې موقوف عليه مشدد باندي د وقف په حالت کي دومره وخت تېرول پکار دئ لکه د وصل په حالت کي او په کوم مشدد کي چې غنه وي نو د غنې په سبب سره په هغه کي يو څه تراخي او ځنډ پکار دئ. لکه: مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ، وَلَا جَآنٌّ او داسي نور. همدا ډول واؤ مشدد او ياء مشدده چې موقوف عليه وي نو په وقف کي دا خيال ساتل پکار دئ چې مشدد ادا سي او مده نه سي. لکه: عَدُوٌّ، مِنْ نَّبِيٍّ. (نهاية القول المفيد)

[2] د دوو زورو په تنوين کي هر ځای همدا قاعده ده. لکه: اَفْوَاجًا، عَلِيْمًا، جُزْءٌ، سَوَآءٌ او داسي نور. خو د دغه قاعدې څخه تاء مدوره يعني ګول تا مستثنی ده، تاء مدوره په هر صورت کي په هاء ساکنه سره بدلېږي. لکه: حَسَنَةً، رَحْمَةً، مَوْعِظَةً او داسي نور.

مثال په ډول الرَّحِيْمِ يا نَسْتَعِيْنُ کي که چيري د پېښ يا زير لږ څه حصه ښکاره کړل سي نو بيا مد مه کوئ.[1] (تعليم الوقف)

څوارلسمه روښنايي

(د مختلفو ضروري فايدو په بيان کي)

که څه هم د دې ځيني فايدې پورته هم ذکر سوی خو څنګه چي د نورو مضمونو په ضمن کي بيان سوی دي شايد فکر به مو نه وي ورته سوی، د دې له پاره مي هغه بيا وليکلې او ډېري نوي فايدې هم پکښې سته.

لومړۍ فايده:

د سورة الکهف په پنځمه رکوع کي "لٰكِنَّا۠ هُوَ اللّٰهُ" يعني په لٰكِنَّا۠ کي الف ليکلی دئ خو نه ويل کېږي. خو که چيري څوک پر دې باندي وقف وکړي نو په دې وخت کي به دا الف ويل کېږي.

دوهمه فايده:

د سورة الدهر په اول کي "سَلَاسِلَا" يعني د دوهم لام وروسته هم الف ليکلی دئ خو دا هم نه ويل کېږي، خو د وقف په حالت کي الف ويل او نه ويل دواړه

---

[1] يعني د مد عارضي وقفي د اصولو سره سم په دې کي طول يا توسط کول صحيح نه دئ، بلکي د وصل په ډول به يوازي قصر کوو، ځکه چي د مد سبب سکون وي او د روم په سبب سره هغه پاته نه سو نو مد به هم نه کېږي. خلاصه دا سوه چي روم په حرکت کي داخل دئ او اشمام په سکون کي داخل دئ.

صحیح دي او د اول لام وروسته چې کوم الف لیکلی دئ[1] هغه په هر حال کي ویل کیږي.[2]

درپیمه فایده:

په همدغه سورة الدهر کي مابین ته نژدې قَوَارِيْرَا. قَوَارِيْرَا دوه ځلي راغلی دئ او د دواړو په آخر کي الف لیکلی دئ، نو د دې قاعده دا ده چې په دوهم ځای کي الف په هیڅ حالت کي نه ویل کیږي که د وقف حالت وي او که نه وي.

او په اول ځای کي که چیري وقف وسي نو الف ویل کیږي او که چیري وقف نه وسي نو الف نه ویل کیږي، خو ډېر عادت دا دئ چې په اول ځای کي وقف کوي[3] او په دوهم ځای کي وقف نه کوي. په دې صورت کي په اول ځای کي الف وایاست او په دوهم ځای کي الف مه وایاست.

څلورمه فایده:

په قرآن کي یو ځای اماله ده. یعني په سورة هود کي چې کوم "بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٖىهَا" دئ. د دې بیان د اتمي روښنایي په څلورمه قاعده کي وګورئ!

پنځمه فایده:

په سورة حم السجدة کي یو ځای تسهیل دئ، هغه دا دئ: ءَاَعْجَمِيٌّ. د دې بیان د دوولسمي روښنایي په لومړۍ قاعده کي تېر سوی دئ وې ګورئ!

---

[1] د قرآن کریم په رسم الخط کي د اول لام وروسته الف لیکلی نه دئ، بلکي پر دې باندي ولاړ زور دئ، ګویا موصول لیکلی دئ داسي: سَلٰسِلَا.

[2] ځکه چې دا د کلمې مابین دئ او د کلمې په مابین کي وقف کول صحیح نه دئ.

[3] ځکه د وقف علامه یعني ګول د آیت علامه پر اول قَوَارِيْرَا (ۜ) باندي ده، نو وقف هم پر دې باندي کول مناسب دئ.

شپږمه فایده:

په سورة الحجرات کي په بِئْسَ الِاسْمُ کي د اَلِاسْمُ همزه نه ویل کېږي بلکي د دې لام به د دې سین سره یو ځای کړل سي. د دې بیان د دوولسمي روښنایي په دوهمه قاعده کي تېر سوی دئ.

اوومه فایده:

لَئِنْ بَسَطْتَّ، اَحَطْتُّ، مَافَرَطْتُّمْ او مَافَرَّطْتُّ کي ادغام ناتمام (ناقص) کېږي. یعني طا او تا یو ځای کړئ او مشدد یې کړئ او داسي یې ووایاست چي طا د خپل استعلاء او اطباق سره بې له قلقلې ډکه ادا سي او تا باریکه ادا سي.

په اَلَمْ نَخْلُقْكُّمْ کي نبه دا دئ[1] چي ادغام تام (پوره) وسي یعني قاف بالکل و نه ویل بلکي قاف دي په کاف سره بدل کړي او دواړه دي یو ځای کړي او مشدد دي وویل سي.[2]

اتمه فایده:

په نٓ وَالْقَلَمِ او یٰسٓ وَالْقُرْآنِ الْحَكِيْمِ کي د نون او سین وروسته چي کوم واؤ دئ د یرملون د قاعدې موافق چي د هغه ذکر د لسمي روښنایي په درېیمه قاعده کي ذکر سوی دئ په دې واؤ کي ادغام کول پکار دئ، خو ادغام نه کېږي.[3]

---

[1] وَيَجُوْزُ النَّاقِصُ اَيْضًا وَهُوَ اَنْ يَبْقِيَ بَعْضُ صِفَاتِ الْمُدْغَمِ. یعني ادغام ناقص هم روا دئ او ادغام ناقص دا دئ چي د مدغم بعضي صفات پاته سي. منه رح

[2] و دې ته ادغام تام ویل کېږي او ادغام ناقص په مثل د بَسَطْتَّ او نورو هم جائز دئ. یعني قاف بې له قلقلې کاف وویل سي او کاف باریک ادا سي.

[3] عِنْدَ حَفْصٍ رحمه الله. منه رح

نهمه فایده:

د سورة یوسف په دوهمه رکوع کي د لَا تَأْمَنَّا لفظ دئ په دې کي پر نون باندې اشمام کوئ. (۱)

لسمه فایده:

په قرآن کریم کي به یو ځای ځای د سکتې لفظ لیکلی ووینې؛ د دې مطلب دا دئ چې هلته لږ و درېږئ خو ساه مه کاږئ او د وقف پاته ټولې قاعدې په دې کي جاري کېږي. د مثال په ډول په سورة القیامة کي مَنْ سَكْتَةٌ رَاقٍ کلمه ده، نو د یرملون د قاعدې سره سم د مَنْ نون په را کي مدغم کول پکار دئ خو ادغام نه کېږي، ځکه هر کله چې سکته د وقف پر ځای وکړل سوه نو ګواکې هغه اتصال د نون او را په مابین کي نه سو پاته له دې وجهې ادغام نه کېږي.

---

(۱) اِخْتِيَارُهُ لِاَنَّهُ سَهْلٌ عَلَى الْاَطْفَالِ وَ يَجُوْزُ الرَّوْمُ اَيْضًا لَا تَأْمَنُنَا. وَ لَا يَجُوْزُ الْاِدْغَامُ الْمَحْضُ. یعني د اشمام غوره کول ځکه چې دا پر ماشومانو باندې آسانه وي او روم هم جائز دئ او محضي ادغام روا نه دئ. منه رح

دلته یوه خبره یاد ساتل پکار ده هغه دا چې لَا تَأْمَنَّا په اصل کي لَاتَأْمَنُنَا وو لومړی نون مضموم او دوهم نون مفتوح دئ او لَا نافیه پر تَأْمَنُنَا داخل دئ، نو په لَاتَأْمَنَّا کي دوې (۲) وجهې روا دي؛ یو دا چې ادغام مع الاشمام وسي چې تر ادغام وروسته د نون د مشدد او د غنې د ادا کولو په وخت کي د لومړي نون د ادا کېدو په وخت کي شونډان را ټول سي او هغه اصل ته اشاره وسي، تر څو لیدونکی پوه سي چې دلته دوه نونان دي او پر اول نون باندې ضمه وه او دا د استاد څخه زده کولای سي. دوهمه وجه دا ده چې اظهار مع الروم وسي یعني د لومړي نون د ضمې درېیمه حصه ښکاره کړل سي په دې صورت کي بیا دوهم نون مشدد نه ویل کېږي. یعني یوازې ادغام او یوازې اظهار په لَاتَأْمَنَّا کي غیر د ابوجعفر رحمه الله څخه د نورو امامانو په نزد په کوم کي چې حفص رحمه الله هم شامل دئ جائز نه دئ.

همدا ډول په سورة الكهف كي د عِوَجًا سكتة قَيِّمًا كلمه ده كه چيري پر عِوَجًا باندي وقف و نه سي او د وروسته لفظ سره يو ځای سي نو اخفاء نه کېږي، بلكي د دوو زورو تنوين به په الف سره بدل سي او سكته به وسي.

په ټول قرآن كريم كي د امام حفص رحمه الله پر روايت باندي ټولي څلور (۴) سكتې دي:

يوه په سورة القيامه كي، دوهمه په سورة الكهف كي چې ذكر سول، درېيمه په سورة يس كي مِنْ سكتة مَرْقَدِنَا پر الف باندي چې كله د مابعد يعني د وروسته كلمې سره يو ځای وويل سي. او څلورمه په سورة المطففين كي د كَلَّا سكتة بَلْ پر ساكن لام باندي. بس دا څلور ځايه د دې څخه ماسپوا په سورة الفاتحه كي او نورو سورتو كي هيڅ ځای سكته نه سته.

يوولسمه فايده:

په قرآن كريم كي چې هر ځای پېښ راسي هغه به د معروف (معلوم) واؤ په ډول بُو ورکړئ او و يې وايا ست. او چيري چې زير واغلی وي هغه به د معروفي (معلومي) ياء په ډول بُو ورکړئ او و يې وايا ست.

زموږ په هيواد كي پېښ داسي ويل كېږي كه چيري يې كش كړي نو واؤ مجهول ځني پيدا كېږي او زير داسي وايي كه چيري يې كش كړئ ياء مجهوله ځني پيدا كېږي، دغه خبره د عربي ژبي خلاف ده داسي مه كوئ بلكي داسي يې وايا ست كه چيري هغه پېښ كش كړي نو واؤ معلوم به ځني پيدا سي او زير داسي وايا ست كه چيري هغه زير كش كړي نو ياء معلومه (معروفه) به ځني پيدا سي. د پېښ او زير داسي ادا كول د يوه ماهر استاد څخه زده كړئ، كېداى سي چې د دې ليكني په يوازي ويلو سره مو په ذهن كي را نه سي.

دوولسمه فایده:

کله چې پر واؤ مشدد یا پر یاء مشدد باندې وقف وسي نو هلته تشدید (شد) یو څه په سختي سره ویل پکار دئ، تر څو تشدید پر خپل حال پاته وي. لکه: عَدُوٌّ او عَلَى النَّبِيِّ.

دیارلسمه فایده:

په سورة یوسف کې د وَلَيَكُونًا مِّنَ الصَّاغِرِينَ کلمه ده. او په سورة اقرأ کې د لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ کلمه ده، که چیرې پر لَيَكُونًا او لَنَسْفَعًا باندې وقف وکړي نو په الف سره یې وایاست یعني تنوین مه وایاست. (۱)

څوارلسمه فایده:

څلور لفظونه په قرآن کریم کې لیکلي خو په صاد سره دئ او پر دغه صاد باندې یو کوچنی سین هم لیکلی دئ، نو د دې قاعده زده کړئ:

یو په سورة البقرة کې د يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ کلمه ده، دوهم ځای په سورة الاعراف کې د فِي الْخَلْقِ بَصْطَةً کلمه، په دغه دواړو ځایو کې سین وایاست.

درېیم په سورة الطور کې د اَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُوْنَ کلمه ده، په دې کې که مو خوښه وي سین یې وایاست او که مو خوښه وي صاد یې وایاست.

څلورم په سورة الغاشیة کې د بِمُصَيْطِرٍ کلمه ده په دې کې صاد وایاست.

---

(۱) وَإِنْ كَانَ خِلَافُ الْقِيَاسِ لِأَنَّهَا نُوْنٌ خَفِيْفَةٌ لٰكِنِ الْوَقْفُ يَكُوْنُ تَابِعًا لِلرَّسْمِ. یعني که څه هم دا خلاف القیاس دئ ځکه دا دواړه تنوینونه په اصل کې نون خفیفه دئ، خو وقف د رسم الخط تابع وي ځکه نو اصل ته نه کتل کېږي او د وقف په حالت کې الف ویل کېږي. منه

پنځلسمه فایده:

په قرآن کریم کي څو ځایه لیکلی خو لَا دئ او ویل کیږي لَ، د تلاوت کولو په وخت کي د دې ډېر خیال وساتئ.

- یو په سورة آل عمران کي د لَاْ اِلَی اللهِ تُحْشَرُوْنَ کلمه ده.
- دوهم په سورة التوبة کي د وَلَاْ اَوْضَعُوْا کلمه ده.
- دریم په سورة النمل کي د اَوْلَاْ اَذْبَحَنَّهُ کلمه ده.
- څلورم په سورة وَالصّٰفّٰتِ کي د لَاْ اِلَی الْجَحِیْمِ کلمه ده.
- پنځم په سورة الحشر کي د لَاْ اَنْتُمْ اَشَدُّ کلمه ده.

همدا ډول د سورة آل عمران په پنځلسمه رکوع کي لیکلي دي اَفَاْئِنْ خو ویل کیږي اَفَئِنْ. او په څو ځایو کي لیکلي دي مَلَاْئِهِ. خو مَلَئِهِ ویل کیږي.

د سورة الکهف په څلورمه رکوع کي لیکلي دي لِشَاْیْءٍ او ویل کیږي لِشَیْءٍ او په ځینو ځایو کي لیکلي دي نَبَاْئِ او ویل کیږي نَبَئِ.

یادونه:

دا ذکر سوي اکثره هغه قاعدې دي چې په هغو کي هیڅ اختلاف نه ستة. او په کومو کي چې اختلاف ستة په هغو کي ما یوازي د امام حفص رحمه الله [1] قاعدې لیکلي دي، چې زمونږ خلک د هغه د روایت موافق قرآن کریم وایي.

---

[1] ابوعمرو حفص بن سلیمان بن مغیره اسدي کوفي بزاز (په دوو زاوو سره) په سنه ۹۰ هـ ق کي پیدا سوی دئ او په ۱۸۰ هـ ق کي وفات سوی دئ. د امام حفص رحمه الله د پلار تر وفات وروسته د ده مور د امام عاصم رحمه الله سره نکاح وکړه. د دې سببه د ده پالنه او تربیه د امام عاصم رحمه الله د شفقت ترسیوري لاندي وسوه. (نشر، صـ: ۱۵۶) ابن معین رحمه الله فرمایي: =

امام حفص رحمه الله قرآن کریم د امام عاصم تابعي رحمه الله څخه حاصل کړی دئ، هغه د زِرّ بن حُبَیش اَسَدي او عبدالله بن حبیب سُلَمي (رحمهما الله) څخه حاصل کړی دئ، هغو دوو د حضرت عثمان، حضرت علي، حضرت زید بن

= چې حفص رحمه الله د امام عاصم رحمه الله په قرآئت کي "اَعْلَمُ النَّاسِ" وو یعني د امام عاصم رحمه الله اصح قرآئت هغه دئ کوم چې حفص رحمه الله یې روایت کړی دئ. علامه ذهبي رحمه الله فرمایي: چې په قرآئت کي حفص رحمه الله ثقه، ضابط او ثابت وو. د امام عاصم رحمه الله څخه یې څو ځلي قرآن کریم ولوستي د ده څخه ماسپوا د نورو متعددو شیوخو څخه یې هم اکتساب کړی وو. د حضرت امام ابو حنیفه رحمه الله سره د تهوکرانو په تجارت کي شریک وو. که څه هم قرآئتونه سبعه بلکي عشره متواتر دي او د قرآئت سبعه خلاف خو هیڅ هم یو لفظ ویلی نه دئ، بلکي د حرمینو او بصرې قرآئت د خالص قرشي کېدو په وجه یو خاص امتیاز درلودي، خو دا قبولیت د الله جل جلاله ورکړه ده چې د پېړیو را په دې خوا په مدارسو او مکاتبو کي یوازي د امام حفص رحمه الله روایت ویل کېږي او د مځکي پر مخ په زرو حافظانو کي د نهه سوه نهه نیوي (۹۹۹) حافظانو د امام حفص رحمه الله روایت په یاد دئ. او داسي شاید هیڅوک نه وي چې د امام حفص رحمه الله روایت یې ویلی نه وي. (ذٰلِکَ فَضْلُ اللهِ یُؤْتِیْهِ مَنْ یَّشَآءُ) پر دې سربېره نحویان وایي چې دغه قرآئت مروج کول پکار نه وو ځکه چې نُحات د همزتینو د تحقیق په وجه د امام عاصم رحمه الله پر قرآئت باندي اعتراض کوي. (مقدمه شرح سبعه قرآئت. د قاري ابو محمد محی الاسلام پاني پتي، ص: ۳۸)

د امام حفص رحمه الله د قرآئت د ډېر مروج کېدو سبب په اصل کي خو د خدای جل جلاله ورکړی مقبولیت او شهرت دئ او ظاهري سبب دا دئ چې زمونږ په ښارو کي اکثره خلک د امام اعظم ابو حنیفه رحمه الله په مذهب دي او امام ابو حنیفه رحمه الله د حضرت حفص رحمه الله د سبق او تجارت ملګری وو، د دې سببه د امام ابو حنیفه رحمه الله مقلدینو هم د حضرت حفص رحمه الله روایت غوره کړي. بیا د آساني او هوسایي په خاطر او همدا ډول د فتنې او اختلاف څخه د خلاصون په خاطر د تهولو مذهبو مقلدینو د دې موافق اعراب او نقطې ورکړې او دا روایت یې غوره کړي. والله اعلم

ثابت، حضرت عبداللہ بن مسعود او حضرت اُبی بن کعب رضی اللہ عنہم څخه حاصل کړی دئ او دغه ټولو حضراتو (اصحابو) د جناب رسول مقبول صلی اللہ علیہ وسلم څخه حاصل کړی دئ.

www.Taleemulislam-Radio.com

﴿خاتمه﴾

د سپورمۍ پوره روښنايي هم په څوارلسمه شپه وي او دلته هم د څوارلسمي روښنايي په ختمېدو سره ټوله مضمونونه پوره سول، نو ځکه دلته دا رساله پای ته رسوم.

الله تعالی دي دا رساله ګټوره او مقبوله وګرځوي.

د طالبانو او خاص د ماشومانو او په خاص ډول د قدوسيانو[1] څخه د الله ﷻ د رضا د دعا غوښتونکی يم.

اشرف علي تهانوي عفی عنه

۵، صفر، ۱۳۳۴ هـ ق

شبير احمد غفرله الغفار

۲۸، جمادي الاول، ۱۴۳۲ هـ ق

---

[1] د قدوسيانو څخه مراد د حضرت شيخ عبدالقدوس ګنګوهي رحمه الله لمسيان دي. حضرت تهانوي رحمه الله هم د هغوی څخه دئ نو قدوسي حضرات د تهانوي رحمه الله د طريقت وړونه دي د کوم څخه چي تهانوي رحمه الله د خپل ځان له پاره په خاص ډول دعا غوښتې ده. او يو بل مناسبت يې دا هم دئ چي دا رساله مصنف رحمه الله د قدوسيانو په غوښتنه تاليف کړې ده، د دې سببه پر هغوی باندي د دعا حق ډېر دئ چي دعا ورته وکړي. وَاللهُ اَعْلَمُ وَعِلْمُهُ اَتَمُّ!

"احقر" هم د ټولو لوستونکو څخه د دعا غوښتونکی دئ او الله ﷻ دي دا رساله ټولو لوستونکو ته نافعه او ګټوره وګرځوي.

هذا ما کتبه احقر العباد شبير احمد غفرله الباري و لوالديه و لاساتذه، و لمن سعی فيه و لجميع المؤمنين و المؤمنات. والله الموفق و هو المستعان و عليه التکلان.

جمال القرآن [کامل]

تالیف لطیف

علیہ الرحمہ حضرت مولانا حافظ مفتی

شاہ محمد اشرف علی تھانوی

حواشی جدید، تشریح اور پیش لفظ

قاری شبیر احمد

د تعلیم الاسلام راډیو ویب پاڼې له خوا :
www.Taleemulislam-Radio.com